7

ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ

Περσικοί Πόλεμοι & Αυγή του Κλασικού Πολιτισμού περ. 500-454 π.Χ.

Οι Τέχνες περ. 700-480 π.Χ.

Ο Κύκλος της Αρχαϊκής Εποχής έκλεισε με την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας στις περισσότερες ελληνικές Πόλεις αλλά και στις αποικίες. Η επόμενη περίοδος, η Αυγή του Κλασικού Πολιτισμού, άνοιξε με την μεγάλη σύγκρουση Ελλήνων και Περσών. Ο πόλεμος ξεκίνησε από την Ιωνία, στα παράλια της Μ. Ασίας, και επεκτάθηκε στην κυρίως Ελλάδα. Η νικηφόρα εξέλιξη του αγώνα των Αθηναίων, των Σπαρτιατών και των άλλων Ελλήνων εναντίων των Περσών άνοιξαν τον δρόμο προς το απόγειο του ελληνικού πολιτισμού, την κλασική εποχή. Η νίκη των Ελλήνων στον Μαραθώνα, στην Σαλαμίνα, στις Πλαταιές είναι τόσο σημαντική για την Ευρωπαϊκή Ιστορία και τον Ευρωπαϊκό Πολιτισμό ώστε ξένοι φιλόσοφοι και ιστορικοί δεν διστάζουν να γράψουν και να ξαναγράψουν την φράση που πρώτος διατύπωσε ο Τζων Στιούαρτ Μιλλ (John Stuart Mill (1806-1873): "Η μάχη του Μαραθώνα, ακόμη και [εάν εκληφθεί] ως περιστατικό της Αγγλικής Ιστορίας, είναι πιο σημαντική από την μάχη του Χάστιγγς. Εάν το αποτέλεσμα [στον Μαραθώνα] ήταν διαφορετικό, οι [πρόγονοί μας] οι Βρετόνοι και οι Σάξονες ίσως ακόμη να περιφέρονταν [άγριοι] στα δάση."[1]

Η νικηφόρα έκβαση των μαχών και των ναυμαχιών των Ελλήνων με τους Πέρσες έθεσε

[1] "The battle of Marathon, even as an event of English history, is more important than the battle of Hastings. If the issue of the day had been different, the Britons and the Saxons might still have been wandering in the woods". Παρατίθεται στο Victor Ehrenberg, *From Solon to Socrates. Greek History and Civilization during the 6th and 5th Centuries BC*, rpt. of 1973 ed (London: Routledge, 1989), p. xvi. Η μάχη του Χάστιγγς έγινε το 1066 μ.Χ., όταν οι Νορμανδοί κατέκτησαν την Αγγλία, και θεωρείται ο θεμέλιος λίθος της σύγχρονης Αγγλικής Ιστορίας. Για τον Τζ. Στ. Μιλλ δες Jacob Oser, *The Evolution of Economic Thought*, 3rd ed. (N. York: Harcourt Brace Jovanovich, 1975), pp. 127-141.

τέρμα στην απειλή εξ ανατολών και έδωσε την ευκαιρία στους Έλληνες να συνεχίσουν τις αναζητήσεις που είχαν αρχίσει τους δύο προηγούμενους αιώνες, τον Ζ' και τον ΣΤ', στην φιλοσοφία και στις τέχνες. Τους δύο αυτούς αιώνες, πριν από την μάχη του Μαραθώνα, οι Έλληνες είχαν πρώτοι σχίσει (με τους Προσωκρατικούς φιλοσόφους) το πέπλο του μυστηριακού στην θεώρηση του φυσικού κόσμου και είχαν αναπτύξει την Αρχαϊκή Τέχνη και Αρχιτεκτονική, αναγκαίους προδρόμους της Κλασικής Τέχνης.

Η Σύγκρουση Ελλήνων και Περσών (499-479 π.Χ.)

Ο Ελληνικός Πολιτισμός του Ε' αιώνα περιφρουρήθηκε από σειρά αμυντικών πολέμων που διεξήγαγαν οι Έλληνες εναντίον των Περσών. Η ελληνική πολιτιστική ανάπτυξη θεμελιώθηκε πάνω στις αρχές της ελευθερίας λόγου και έργων και ο σημερινός της απόηχος δεν είναι τίποτα άλλο παρά αυτό που ονομάζουμε "δυτικό" ή ευρωπαϊκό πολιτισμό.

Την εποχή της βασιλείας του Δαρείου (521-486), οι Πέρσες επεξέτειναν την κυριαρχία τους βορειοδυτικά του βασιλείου τους καταλαμβάνοντας την Θράκη, την Ανατολική Μακεδονία και τα δυτικά παράλια του Εύξεινου Πόντου (513-512). Σκοπός της εκστρατείας, στην οποία συμμετείχαν ως υποτελείς και οι Ίωνες της Μ. Ασίας, ήταν η υποταγή των Σκυθών και η εκμετάλλευση του πλούτου της περιοχής σε σιτηρά και χρυσό.

Μετά τις επιχειρήσεις στην Βαλκανική επικράτησε σχετική ηρεμία στις δυτικές περιοχές της Περσικής Αυτοκρατορίας, μέχρι που ξέσπασε η εξέγερση των Ιωνικών Πόλεων το 499. Τις δύο επόμενες δεκαετίες, Έλληνες και Πέρσες βρέθηκαν αντιμέτωποι σε αρκετές μάχες και ναυμαχίες και οι πρώτοι χρειάσθηκε να πολεμήσουν "υπέρ βωμών και εστιών" για να διατηρήσουν την ελευθερία τους. Η πολεμική περίοδος μπορεί να διαιρεθεί στις εξής φάσεις: α) Ιωνική εξέγερση (499-494) β) εκστρατεία Μαρδονίου (492) γ) εκστρατεία Δάτη και Αρταφέρνη και μάχη Μαραθώνα (490) δ) εκστρατεία Ξέρξη (480-479).

Η Ιωνική Εξέγερση (499-494 π.Χ.)

Οι λόγοι που οδήγησαν τους Ίωνες να ξεσηκωθούν εναντίον των Περσών ήταν πολιτικής και οικονομικής φύσεως. Όταν οι Πέρσες κατέλαβαν την Ιωνία τοποθέτησαν τυράννους της απολύτου εμπιστοσύνης τους, γεγονός που είχε ως συνέπεια οι αποφάσεις που αφορούσαν τις Πόλεις και τους Πολίτες να λαμβάνονται ουσιαστικά από την περσική διοίκηση. Οι Ίωνες, συνηθισμένοι στις δημοκρατικές διαδικασίες λήψεως αποφάσεων μέσα από την Εκκλησία του δήμου, δυσαρεστήθηκαν πολύ με την περσική πρακτική.

Αν ο πρώτος λόγος που οδήγησε στην εξέγερση ήταν πολιτικός ο δεύτερος αφορούσε οικονομικά ζητήματα. Η κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Πέρσες το 525, η κατάληψη των στενών του Ελλησπόντου κατά την εκστρατεία εναντίον των Σκυθών και η καταστροφή της Συβάρεως (Κάτω Ιταλία) το 510 οδήγησαν σε μείωση των εμπορικών σχέσεων των Ιωνικών Πόλεων με την Αίγυπτο, τον Εύξεινο Πόντο και την Δύση αντιστοίχως και, σε συνδυασμό με τον εμπορικό ανταγωνισμό των Φοινίκων, επέφεραν οικονομικό μαρασμό. Η καταστροφή της Συβάρεως θεωρήθηκε τόσο μεγάλη συμφορά ώστε οι Μιλήσιοι έκοψαν τα μαλλιά τους τελείως ως ένδειξη μεγάλου πένθους.[2] Αυτήν την περίοδο της οικονομικής δυσπραγίας και ψυχολογικής απελπισίας, οι Ίωνες άρπαξαν την πρώτη ευκαιρία που τους δόθηκε για να εξεγερθούν θεωρώντας ως μοναδικούς υπευθύνους της καταστάσεως τους Πέρσες.[3]

Η αφορμή για την εξέγερση ήταν ένα φαινομενικά άσχετο πολιτικό γεγονός που αφορούσε τους Ναξίους και τον τύραννο της Μιλήτου, Αρισταγόρα. Μέλη της ναξιακής αριστοκρατίας κατέφυγαν στην Μίλητο, όταν εξορίσθηκαν από τους δημοκρατικούς που μόλις είχαν αναλάβει την εξουσία, και ζήτησαν την βοήθεια του τυράννου για να επανέλθουν στο νησί. Παρουσιαζόταν έτσι μια καταπληκτική ευκαιρία στον Αρισταγόρα και στους Πέρσες να χρησιμοποιηθεί η Νάξος ως εφαλτήριο για την κατάκτηση των Κυκλάδων και της Ευβοίας. Ο

[2] "ἀπεκείραντο τὰς κεφαλὰς" Ηρόδοτος. VI.21.1.
[3] Ehrenberg, pp. 122-123.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

Αρισταγόρας ζήτησε και έλαβε την συγκατάθεση του Δαρείου και οικονομική ενίσχυση για να σχηματίσει στόλο διακοσίων πλοίων, κυρίως ελληνικών, και να επιτεθεί στην Νάξο. Φαίνεται, όμως, ότι η πληροφορία για την εκστρατεία είχε διαρρεύσει και οι Νάξιοι αντιμετώπισαν με επιτυχία την τετράμηνη πολιορκία του νησιού το 499. Η επιχείρηση του Αρισταγόρα απέτυχε οικτρά.

Ο Αρισταγόρας φοβούμενος την οργή των Περσών για την αποτυχία της εκστρατείας και τις δαπάνες στις οποίες είχαν υποβληθεί, κάλεσε συνέλευση των Ιωνικών πόλεων στην Μίλητο και έπεισε τους αντιπροσώπους να εξεγερθούν. Συγχρόνως, αποκατέστησε τους δημοκρατικούς θεσμούς στην Πόλη ενώ τον μιμήθηκαν και έπραξαν το ίδιο και άλλοι τύραννοι Ιωνικών Πόλεων. Παρά την συμφωνία για την συμμετοχή στην εξέγερση, οι Ιωνικές Πόλεις δεν απέκτησαν ενιαία στρατιωτική εξουσία ούτε κοινά στρατηγικά σχέδια, με μοναδική εξαίρεση την αποστολή αντιπροσωπείας υπό τον Αρισταγόρα στην Σπάρτη για βοήθεια. Οι Σπαρτιάτες, προφασιζόμενοι εσωτερικούς και εξωτερικούς κινδύνους για την Πόλη τους αν έστελναν στρατό τόσο μακριά, αρνήθηκαν να βοηθήσουν. Οι Αθηναίοι, για τους ίδιους λόγους, συμφώνησαν να συνδράμουν συμβολικά με 20 τριήρεις, που μαζί με 5 πλοία από την Ερέτρια αποτέλεσαν την ελληνική βοήθεια προς τους Ίωνες.[4]

Χωρίς κοινό σχέδιο, οι Ίωνες πραγματοποίησαν μάλλον σπασμωδικές κινήσεις κατά τα πέντε περίπου χρόνια που διήρκεσε η εξέγερση (499-494). Μέρος του ελληνικού στρατού επιτέθηκε στις Σάρδεις (βορειοανατολικά της Μιλήτου) και ίσως στάθηκε η αιτία για την πυρκαγιά που έκαψε την πόλη. Μερικά χρόνια αργότερα, οι Πέρσες έκαψαν την Αθήνα για να εκδικηθούν της πυρπόληση των Σάρδεων. Στην Μικρά Ασία, όμως, οι Πέρσες τελικά απώθησαν από τις Σάρδεις τους Αθηναίους και τους Ερετριείς, οι οποίοι μπήκαν στα πλοία τους και επέστρεψαν στην Ελλάδα. Παρά το γεγονός ότι είχαν εξεγερθεί Πόλεις από την Α. Θράκη μέχρι τα νότια παράλια της Μ. Ασίας και την Κύπρο, οι Πέρσες οργάνωσαν τρεις στρατιές, που με την βοήθεια του στόλου κατέστειλαν την εξέγερση. Ο Αρισταγόρας σκοτώθηκε το 496 σε στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Θράκη, όπου είχε καταφύγει. Οι Πέρσες κατέλαβαν τις Πόλεις της Ιωνίας την μία μετά την άλλη και όταν έφθασαν στην Μίλητο το 494 την κατεδάφισαν απ' άκρου εις άκρον.

Παρά την πενταετή εξέγερση, ο Δαρείος δεν τιμώρησε τις ελληνικές Πόλεις αλλά, αντιθέτως, διατήρησε τα δημοκρατικά καθεστώτα στις περισσότερες ενώ σε λίγες μόνο επανέφερε τους προηγούμενους τυράννους. Εικάζεται ότι η πράξη αυτή δείχνει πως θεωρούσε τους διορισμένους τυράννους υπεύθυνους για την εξέγερση και όχι τον ιωνικό πληθυσμό. Ενώ στην Ιωνία επικρατούσε τώρα ειρήνη ο Δαρείος προετοιμαζόταν για να εκστρατεύσει εναντίον των Ελλήνων της κυρίως Ελλάδας.

Εξελίξεις στην Σπάρτη & στην Αθήνα

Την εποχή που οι Ίωνες πολεμούσαν τους Πέρσες, σημαντικές πολιτικές εξελίξεις σημειώθηκαν στην Σπάρτη και στην Αθήνα. Η πολιτική και στρατιωτική ιστορία της Σπάρτης μέχρι τους περσικούς πολέμους σημαδεύθηκε από την παρουσία του βασιλιά Κλεομένη και τελικά την εκλογή του Λεωνίδα ενώ η ιστορία της Αθήνας από τον Θεμιστοκλή και τον Μιλτιάδη.

Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Κλεομένης, στα πλαίσια της επεκτατικής του πολιτικής, αναμείχθηκε το 509 στα εσωτερικά της Αθήνας, όταν βοήθησε τον Κλεισθένη να απαλλάξει την Πόλη από τους τυράννους. Λίγο αργότερα, γύρω στο 500 π.Χ., η Σπάρτη ενεπλάκη σε αγώνα με το Άργος, το οποίο και νίκησε αλλά δεν κατέλαβε. Οι Έφοροι, την δύναμη των οποίων ο Κλεομένης προσπαθούσε να περιορίσει, τον κατηγόρησαν ότι δεν κατέλαβε το Άργος διότι δωροδοκήθηκε. Εκείνος, όμως, απέδειξε ότι, κατά τον δελφικό χρησμό, αρκούσε η κατάληψη του ιερού του Άργους για την νίκη των Σπαρτιατών και, έτσι, αθωώθηκε. Οι Έφοροι, βέβαια, κατηγόρησαν πάλι τον Κλεομένη ότι δωροδόκησε το μαντείο των Δελφών για να εκδώσει χρησμό που αποσκοπούσε στην εκθρόνιση του δεύτερου βασιλιά Δημάρατου, με τον οποίο ο

[4] Ηρόδ. V.97-99.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

Κλεομένης διαφωνούσε. Τελικά, ρίχθηκε στην φυλακή, όπου πέθανε υπό μυστηριώδεις συνθήκες το 489/8. Με τον θάνατο του Κλεομένη και την καταδίκη σε εξορία του Δημάρατου, οι Έφοροι απέκτησαν πάλι την παλιά τους πολιτική δύναμη ενώ νέος βασιλιάς ανακηρύχθηκε ο Λεωνίδας.[5]

Την ίδια ακριβώς περίοδο, σημαντικές μεταρρυθμίσεις έλαβαν χώρα και στην Αθήνα. Γύρω στο 500 π.Χ., οι αλλαγές που είχε εισηγηθεί ο Κλεισθένης επέβαλαν την αναδιοργάνωση της βουλής, των πρυτανειών, της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας και του θεσμού των στρατηγών. Κατά πάσα πιθανότητα, ο Αριστείδης του Ξανθίππου και ο Θεμιστοκλής συνέβαλαν τα μέγιστα στην ολοκλήρωση των αλλαγών. Αρχικά, υπήρχαν στην Αθήνα δύο πολιτικές τάσεις: η δημοκρατική τάση που ήταν και εναντίον των Περσών και η φιλοτυραννική που ήταν ταυτόχρονα και φιλοπερσική. Μετά την καταστροφή της Μιλήτου, όμως, οι Αθηναίοι υποστήριξαν τους δημοκρατικούς και το 493 εξέλεξαν ως έναν από τους άρχοντες τον Θεμιστοκλή. Ο Αθηναίος πολιτικός είχε πεισθεί ότι οι Έλληνες έπρεπε να δώσουν τις αποφασιστικές μάχες εναντίον των Περσών στην θάλασσα και όχι στην στεριά. Δεν πρόλαβε όμως να θέσει σε εφαρμογή το σχέδιό του για ναυπήγηση ισχυρού στόλου διότι, το επόμενο έτος, αντικαταστάθηκε από τον αρχηγό των συντηρητικών Μιλτιάδη. Ο Μιλτιάδης είχε ζήσει στην Θράκη, στην Χερσόνησο του Ελλησπόντου (σημερινή Χερσόνησος Καλλιπόλεως), και ήξερε πολύ καλά τους Πέρσες και την στρατιωτική τακτική τους. Πίστευε ότι οι ελεύθεροι οπλίτες θα μπορούσαν εύκολα να νικήσουν τον πολυεθνικό (και γι' αυτό χαμηλού ηθικού) Περσικό στρατό.

Η νέα γενιά πολιτικών, όπως ο Λεωνίδας, ο Θεμιστοκλής και ο Μιλτιάδης, που είχε μόλις ανέλθει στην εξουσία στην Σπάρτη και στην Αθήνα, ήταν αυτή που θα αντιμετώπιζε με επιτυχία τις επιθέσεις των Περσών στα χρόνια που θα ακολουθούσαν.

Η Εκστρατεία του Μαρδονίου (492 π.Χ.)

Η πρώτη προσπάθεια των Περσών να προσεγγίσουν τους Έλληνες που ζούσαν στην κυρίως Ελλάδα ανατέθηκε στον Μαρδόνιο το 492. Ο γαμβρός του Δαρείου διατάχθηκε να υποτάξει πλήρως τους λαούς που ζούσαν στην Μακεδονία και στην Θράκη. Οι Πέρσες διέσχισαν τον Ελλήσποντο και έφθασαν στην Μακεδονία υποτάσσοντας όλους τους πληθυσμούς στο πέρασμά τους. Εκεί που δημιουργήθηκε πρόβλημα ήταν με το ναυτικό. Το ναυτικό του Μαρδονίου ηττήθηκε από τον καιρό. Καθώς περιέπλεε την χερσόνησο του Άθω σφοδρή τρικυμία βύθισε πολλά από τα πλοία των Περσών πνίγοντας μεγάλο μέρος των ανδρών που επέβαιναν.[6] Έτσι, ο Μαρδόνιος αναγκάσθηκε να επιστρέψει στην Ασία μην έχοντας την υποστήριξη του στόλου που χρειαζόταν ο στρατός του στην ξηρά. Παρά την καταστροφή στον Άθω, μέρος τουλάχιστον της περσικής αποστολής είχε ολοκληρωθεί επιτυχώς αφού είχαν υποταγεί η Θράκη και η Μακεδονία.

Η Εκστρατεία των Δάτη & Αρταφέρνη (490 π.Χ.)

Το δεύτερο μέρος του περσικού σχεδίου, που δεν πραγματοποιήθηκε το 492, πρέπει να ήταν η υποταγή και της Νοτίου Ελλάδας ή τουλάχιστον η τιμωρία της Νάξου, της Ερέτριας και της Αθήνας. Ο Δαρείος ανάλωσε το επόμενο έτος, 491 π.Χ., για την κατασκευή νέου στόλου, απαραίτητου για την ανάληψη νέας εκστρατείας στην Ελλάδα.

Οι νέοι αρχηγοί, Δάτις και Αρταφέρνης, τέθηκαν επικεφαλής πολυάριθμου στρατού και στόλου[7] και αφού έλαβαν ως βοηθό και σύμβουλο τον Ιππία, τον πρώην τύραννο των Αθηνών,

---

[5] W. G. Forrest, *A History of Sparta 950-192 BC,* 2nd ed. (London: Duckworth, 1980), ch. 8.

[6] 300 πλοία και πάνω από 20.000 άνδρες ήταν οι απώλειες των Περσών κατά τον Ηρόδοτο (VI.44.3) αλλά οι αριθμοί αυτοί φαίνονται μάλλον υποθετικοί, τυπικοί για την ελληνική παράδοση (Bengtson, p. 92). Για τους σκοπούς της εκστρατείας δες Sealey, pp. 180-181.

[7] "[ο Δάτης και ο Αρταφέρνης] οδήγησαν πολλούς πεζούς στρατιώτες καλά εξοπλισμένους [στην Κιλικία]. Αφού στρατοπέδευσαν εκεί ήρθαν και τα πλοία που έπρεπε να στείλει ο κάθε υποτελής [στους Πέρσες] λαός [...] και το πεζικό επιβιβάσθηκε και 600 τριήρεις έπλευσαν προς την Ιωνία." αναφέρει ο Ηρόδοτος (VI.95). Ο Ηρόδοτος δεν μας πληροφορεί για το ακριβές μέγεθος του στρατού ενώ και οι 600

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

ξεκίνησαν την άνοιξη του 490 για την Ελλάδα. Ο στρατός επιβιβάσθηκε στα πλοία, διέσχισε το Αιγαίο και επιτέθηκε αιφνιδιαστικά στην Νάξο, την οποίαν πυρπόλησε και υπέταξε. Μετά, οι Πέρσες επιτέθηκαν στην Ερέτρια, την οποία κατέστρεψαν. Οι κάτοικοι όμως, που κατέφυγαν στα βουνά, επέστρεψαν και σε λίγο διάστημα ανοικοδόμησαν πάλι την Πόλη, που έγινε τόσο ισχυρή ώστε έστειλε πλοία να πολεμήσουν τους Πέρσες στην Σαλαμίνα το 480 π.Χ.

Οι Πέρσες αποβιβάσθηκαν τελικά στον Μαραθώνα, μετά από προτροπή του Ιππία, για να πολεμήσουν τους Αθηναίους σε πεδιάδα, όπου το ιππικό τους μπορούσε να ελιχθεί. Οι Αθηναίοι, από την πλευρά τους, επέλεξαν να δώσουν την μάχη στον Μαραθώνα γιατί η Αθήνα δεν είχε τείχη ούτε υπήρχε πρόβλεψη ανεφοδιασμού για να αντιμετωπισθεί πολιορκία διαρκείας. Ίσως, ακόμη, φοβούνταν και τις ενέργειες των φιλοπερσικών στην Αθήνα. Πάντως, αυτός που μηχανεύθηκε το όλο σχέδιο της μάχης στον Μαραθώνα ήταν ο στρατηγός Μιλτιάδης (περ. 554-489), που έπεισε τους Αθηναίους να επιτεθούν αντί να αμυνθούν. Ο Μαραθώνας, κατά τον Μιλτιάδη, προσφερόταν για τους ελιγμούς της αθηναϊκής φάλαγγας των οπλιτών, που μπορούσε να δώσει την τελική νίκη στους Έλληνες. Μόλις η Εκκλησία του δήμου ψήφισε υπέρ της προτάσεως του Μιλτιάδη, οι Αθηναίοι έστειλαν τον αγγελιαφόρο Φειδιππίδη ή Φιλιππίδη σε διάφορες Πόλεις για να ζητήσουν βοήθεια. Οι μόνοι που ανταποκρίθηκαν αμέσως ήταν οι Πλαταιείς ενώ οι Σπαρτιάτες προφασίσθηκαν είτε θρησκευτικούς λόγους[8] είτε ότι έπρεπε να πολεμήσουν εναντίον των Μεσσηνίων και των ειλώτων[9] και δεν έστειλαν βοήθεια αμέσως. Ο στρατός που τελικά έστειλαν, έφθασε μετά την μάχη με τους Πέρσες στον Μαραθώνα.

Η μάχη πρέπει να έγινε στις 13/14 Αυγούστου 490. Οι Αθηναίοι είχαν στρατοπεδεύσει μερικές μέρες πιο νωρίς για να μελετήσουν την θέση και την στρατηγική που θα εφήρμοζαν. Ο Μιλτιάδης είχε να αντιμετωπίσει τρία προβλήματα σχετικά με την επερχόμενη μάχη: το περσικό ιππικό, το πολυάριθμο πεζικό και τους τοξότες, που θα μπορούσαν να πλήξουν τον αθηναϊκό στρατό κατά την επίθεση. Το πρώτο πρόβλημα λύθηκε όταν Ίωνες αυτόμολοι από το περσικό στρατόπεδο πληροφόρησαν τους Αθηναίους ότι το μεγαλύτερο μέρος του ιππικού βρισκόταν μακριά από το πεδίο της μάχης, για λόγους που δεν έχουν εξακριβωθεί μέχρι σήμερα. Οι Αθηναίοι και οι Πλαταιείς παρέταξαν μια δύναμη 10.000 ανδρών,[10] κατώτερη αριθμητικά από αυτήν των Περσών. Παρά την μικρότερη αριθμητική τους δύναμη, οι Αθηναίοι έκαναν ίδια ανάπτυξη μετώπου, 1.600 μ., με τους Πέρσες που πρέπει, με βάση σημερινούς υπολογισμούς, να είχαν παρατάξει 44.000-55.000 άνδρες.[11] Οι Αθηναίοι είχαν τοποθετήσει στο κέντρο της παρατάξεώς τους λίγους στρατιώτες και είχαν ενισχύσει τα δύο άκρα. Έτσι έλυσε ο Μιλτιάδης το πρόβλημα της αριθμητικής υπεροχής των πεζών Περσών, που με μεγαλύτερη ανάπτυξη μετώπου θα μπορούσαν άνετα να περικυκλώσουν τους Αθηναίους. Το τρίτο πρόβλημα ήταν η κάλυψη της αποστάσεως των 1.500 περίπου μέτρων,[12] που υφίστατο μεταξύ των δύο στρατών, από τους Αθηναίους, χωρίς μεγάλες απώλειες από τις συνεχείς ρίψεις βελών των Περσών τοξοτών. Ο Μιλτιάδης αποφάσισε να τρέξουν οι άντρες του πολύ γρήγορα την απόσταση για να

τριήρεις είναι μάλλον ένας ακόμη τυπικός αριθμός της ελληνικής παραδόσεως (Bengtson, p. 95). Οι σύγχρονοι ιστορικοί πιστεύουν ότι ο περσικός στρατός πρέπει να ήταν πολύ περισσότερος από τον ελληνικό και έτσι προτείνουν διάφορους, λίγο πολύ υποθετικούς, αριθμούς (δες ΙΕΕ, 2:294). Για πλήρη βιβλιογραφία δες στο βιβλίο του Bengtson, pp. 430-447.

[8] Ηρόδ. VI.106.3.

[9] Πλάτων, *Νόμοι*, III.692d, 698e. Αυτός ο λόγος ίσως να μην είναι παρά σπαρτιατικός μύθος (Δες Bengtson, p. 442, n. 34).

[10] 9.000 Αθηναίοι και 1.000 Πλαταιείς γράφει ο Κορνήλιος Νέπως (Corn. Nepos, *Vitae*, "Miltiades", 5). Οι αριθμοί που δίνει ο Νέπως για τον περσικό στρατό, 210.000 σύνολο και 110.000 στον Μαραθώνα ("Miltiades", 4-5), δεν μπορούν να ελεγχθούν.

[11] ΙΕΕ, 2:300-301.

[12] 8 στάδια γράφει ο Ηρόδοτος (VI.112.2). 1 στάδιο = 185 μ. περίπου με πόδα = 0,3083 μ. [δες *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος, Λαρούς, Μπριτάννικα,* 61 τομ. (Αθήνα: Πάπυρος, 1981-1994), 42:71 και *Υδρία Ελληνική & Παγκόσμια Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια*, 55 τομ. (Αθήνα: Ετ. Ελ. Εκδ., 1978-1988), 38:374-375 όπου πλήρεις πίνακες μέτρων χωρητικότητας και εκτάσεως των Αρχαίων Ελλήνων].

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

αποφύγουν όσα περισσότερα βέλη.

Οι Αθηναίοι άρχισαν την επίθεση αμέσως μόλις χάραξε, κάλυψαν την απόσταση που τους χώριζε με τους Πέρσες σε λίγα λεπτά χωρίς σοβαρές απώλειες και ενώ το ανίσχυρο αθηναϊκό κέντρο διασπάσθηκε από το ισχυρότατο περσικό, τα αθηναϊκά πλευρά αποδεκάτισαν τα ασθενή περσικά άκρα και ανάγκασαν την ισχυρή κεντρική δύναμη των Περσών να βρεθεί ανάμεσα τους. Τα συγκλίνοντα αθηναϊκά ακριανά μέρη του μετώπου συνενώθηκαν σε μια ισχυρή και συμπαγή μάζα εναντίον των Περσών. Μπροστά στην ορμή των Ελλήνων οι Πέρσες έφυγαν πανικόβλητοι για τα πλοία τους. Πολλοί έπεσαν στα έλη και αποδεκατίσθηκαν ενώ οι Αθηναίοι, μετά από άγρια συμπλοκή σώμα με σώμα, κατάφεραν να καταλάβουν επτά[13] περσικά πλοία καθώς οι Πέρσες που είχαν επιβιβασθεί στα υπόλοιπα ξανοίγονταν (δες Ιστορική Πηγή 14). Ήταν νωρίς το πρωί όταν η μάχη του Μαραθώνα έληξε αλλά, ταυτοχρόνως, με την αποχώρηση των Περσών από την τοποθεσία, άρχιζε ο αγώνας για την περιφρούρηση της ατείχιστης Αθήνας.

Οι Πέρσες κατευθύνθηκαν προς τα νότια για να περιπλεύσουν το Σούνιο, να αποβιβασθούν στο Φάληρο και να επιτεθούν στην Αθήνα. Ο Μιλτιάδης αντελήφθη το σχέδιο και οδήγησε τους Αθηναίους πρώτους στο Φάληρο.[14] Όταν οι Πέρσες αντίκρισαν τους Έλληνες στην παραλία αποφάσισαν αντί να αποβιβασθούν να επιστρέψουν στην Ασία.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ 14
Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΜΑΡΑΘΩΝΑ (490 π.Χ.)

Ηρόδοτος, VI.111.3-114. Απόδοση στα νεοελληνικά Δ. Ι. Λοΐζος.

Όταν παρατάχθηκαν οι Αθηναίοι στον Μαραθώνα έγινε το εξής: για να έχει το μέτωπό τους το ίδιο μήκος με το περσικό, το μεσαίο του τμήμα είχε λίγους στρατιώτες και ήταν το ασθενέστερο σημείο του. Τα δύο άκρα όμως ήταν ισχυρά με πλήθος στρατιωτών

Μόλις και οι δύο πλευρές παρατάχθηκαν και οι οιωνοί ήταν καλοί, άρχισαν να τρέχουν οι Αθηναίοι προς τους βαρβάρους μια απόσταση όχι μικρότερη από οκτώ στάδια. Οι Πέρσες, βλέποντάς τους να τρέχουν, ετοιμάζονταν να τους αντιμετωπίσουν, νομίζοντας ότι μανία είχε καταλάβει τους Αθηναίους και έτρεχαν στην καταστροφή τους χωρίς ιππικό και τοξότες. Αυτά συνεπέραιναν οι βάρβαροι.

Οι Αθηναίοι, όμως, σε πυκνούς σχηματισμούς συγκρούσθηκαν με τους βαρβάρους και πολέμησαν γενναία. Πρώτοι οι Αθηναίοι απ' όλους τους Έλληνες [σε όλη την Ελλάδα], απ' όσο γνωρίζω, έπεσαν πάνω στους εχθρούς και πρώτοι αναχαίτισαν την μηδική [περσική] στολή και τους άνδρες που την φορούσαν. Προηγουμένως, οι Έλληνες φοβούνταν μόνο και στο άκουσμα του ονόματος των Μήδων [Περσών].

Η μάχη στον Μαραθώνα κράτησε πολύ. Στο μέσο του μετώπου νικούσαν οι βάρβαροι, όπου ήταν παραταγμένοι οι Πέρσες και οι Σάκες. Εκεί νικούσαν οι βάρβαροι και, διασπώντας τις γραμμές των Αθηναίων, τους καταδίωκαν στο εσωτερικό της παρατάξεως. Στα δύο άκρα,

---

[13] Ηρόδ. VI.115.

[14] Η ιστορία του δρομέα που έτρεξε στην Αθήνα για να αναγγείλει την νίκη εντάσσεται μέσα στους μύθους που δημιούργησαν μεταγενέστεροι για την μάχη του Μαραθώνα (δες ΙΕΕ, 2:308). Ο Λουκιανός ("Υπέρ του εν τη Προσαγορεύσει Πταίσματος", 3 (727), εκδ. Γεωργιάδης) γράφει ότι ο δρομέας Φιλιππίδης, που μάλλον πρόκειται για τον γνωστό Φειδιππίδη, έτρεξε στην Αθήνα από τον Μαραθώνα και αφού φώναξε "χαίρετε νικώμεν" ξεψύχησε. Την ίδια ιστορία διηγείται και ο Πλούταρχος (*Ηθικά*, "Πότερον Αθηναίοι κατά Πόλεμον ή κατά Σοφίαν Ενδοξότεροι", 347 C) αλλά υποστηρίζει ότι ο δρομέας ήταν ο Θέρσιππος ο Ερωιεύς, κατά τον Ηρακλείδη Ποντικό, ή ο Ευκλέας, κατά τους περισσότερους ιστορικούς που μελέτησε. Δες και την συζήτηση "The Pheidipides Run" στην <ancien-l@ulkyvm.louisville.edu> 26-28 May 1996, καταχωρισμένη στο <http://www.umich.edu/ ~classics/archives/ancien/ANCIENtopics.html>.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

όμως, νικούσαν οι Αθηναίοι και οι Πλαταιείς. Νικώντας, άφηναν τους βαρβάρους να φεύγουν και πολεμούσαν αυτούς που είχαν τρέψει σε φυγή το μέσο, αφού ενώθηκαν οι δύο πλευρές, και νικούσαν οι Αθηναίοι.

Ενώ υποχωρούσαν οι Πέρσες, τους ακολουθούσαν [οι Αθηναίοι] σκοτώνοντας τους μέχρι που έφθασαν στην θάλασσα και ζητούσαν φωτιά να πυρπολήσουν τα πλοία των Περσών που καταλάμβαναν. Σ' αυτήν την μάχη σκοτώθηκε ο πολέμαρχος [Καλλίμαχος] που πολέμησε γενναία. Από τους στρατηγούς, σκοτώθηκαν ο Στησίλαος του Θρασύλου. Εκεί έπεσε και ο Κυνέγειρος του Ευφορίονος, όταν του κόψανε το χέρι με πέλεκυ καθώς προσπαθούσε να καταλάβει [περσικό] πλοίο πιάνοντάς το από την κουπαστή. Εκεί σκοτώθηκαν και άλλοι γνωστοί Αθηναίοι.

Οι Αθηναίοι έθαψαν τους νεκρούς τους σε ιδιαίτερο τάφο στο πεδίο της μάχης, στον γνωστό τύμβο του Μαραθώνα, όπου και βρέθηκαν οστά ανθρώπων και αγγεία. Ο Σιμωνίδης έγραψε ένα επίγραμμα για να τιμήσει την νίκη των Αθηναίων επί των Περσών στον Μαραθώνα.

Ἑλλήνων προμαχοῦντες Ἀθηναῖοι Μαραθῶνι
χρυσοφόρων Μήδων ἐστόρεσαν δύναμιν[15]

Η νίκη των Ελλήνων ήταν σημαντική από πολλές πλευρές. Από στρατιωτικής απόψεως, έδειξε την ανωτερότητα της αθηναϊκής φάλαγγας εναντίον ισχυρότερου αριθμητικά αντιπάλου. Απέδειξε, επίσης, ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί μπορούσαν να αναδείξουν ικανότατους άνδρες, όταν αυτό χρειαζόταν, και μείωσε τα ερείσματα των φιλοτυραννικών για την απόλυτη ισχύ του ενός ανδρός σε περιόδους κινδύνου για την Πόλη. Ο ψυχολογικός παράγων ήταν επίσης σπουδαίας σημασίας. Οι Αθηναίοι αλλά και οι άλλοι Έλληνες εμψυχώθηκαν και με αναπτερωμένο ηθικό ήταν έτοιμοι να αντιμετωπίσουν νέες εμφανίσεις των Περσών στην Ελλάδα. Φυσικά, το σπουδαιότερο αποτέλεσμα της μάχης του Μαραθώνα ήταν ότι, με την νίκη τους επί των Περσών, οι Αθηναίοι και οι Πλαταιείς διατήρησαν την δημοκρατία που με τόσο κόπο μόλις είχαν καταφέρει να δημιουργήσουν. Με αυτούς ακριβώς τους θεσμούς γαλουχήθηκε η σύγχρονη Ευρώπη και είναι πολύ φυσικό οι Ευρωπαίοι διανοούμενοι να θεωρούν την μάχη εκείνη όπως ακριβώς αναφέρει ο Μιλλ στην εισαγωγή αυτού του κεφαλαίου.

Ο αρχιτέκτονας της αθηναϊκής νίκης στον Μαραθώνα γρήγορα έπεσε σε δυσμένεια. Ο Μιλτιάδης ανέλαβε επικεφαλής της αθηναϊκής εκστρατείας στις Κυκλάδες μάλλον για να εκδιώξει τις περσικές φρουρές από τα νησιά και να εξασφαλίσει την Αθήνα από τα βορειοανατολικά. Ο Αθηναίος στρατηγός απέτυχε να καταλάβει την Πάρο, τραυματίσθηκε και γύρισε άπρακτος στην Αθήνα. Κατηγορήθηκε για την αποτυχία και καταδικάσθηκε να πληρώσει τα έξοδα της εκστρατείας αλλά πέθανε μάλλον από γάγγραινα, συνέπεια του τραυματισμού του.

Ανάμεσα σε δύο νίκες: 490-480 π.Χ.

Ο θάνατος του Μιλτιάδη άνοιξε τον δρόμο σε άλλους σημαντικούς πολιτικούς της Αθήνας, όπως ο Θεμιστοκλής, ο Ξάνθιππος και ο Αριστείδης. Η παρουσία όλων αυτών των ισχυρών προσωπικοτήτων στην Αθήνα έκανε τους πολίτες να φοβούνται μήπως κάποιος πολιτικός εκμεταλλευθεί την δύναμή του και την επιρροή του για να εγκαθιδρύσει τυραννία. Για την διατήρηση της δημοκρατίας. λοιπόν, και την αποφυγή ανεπιθύμητων τυράννων εφαρμόσθηκε για πρώτη φορά το 488/7 το προληπτικό μέτρο του οστρακισμού. Κάθε έτος, ένας και μόνο Αθηναίος μπορούσε να εξοστρακισθεί για δέκα χρόνια ως ύποπτος ανατροπής του πολιτεύματος. Παρ' ότι σήμερα η μέθοδος αυτή είναι αντιδημοκρατική, για την εποχή της

[15] Λυκούργος, *Κατά Λεωκράτους*, 109 σε εκδ. Loeb, *Minor Attic Orators*, vol. II.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

πρέπει να θεωρηθεί ως ένα πολύ προοδευτικό και ανθρωπιστικό μέτρο προλήψεως πολιτικών δεινών. Με άλλα λόγια, αντί να μεθοδευθεί η σύλληψη ή ίσως και η εκτέλεση του υπόπτου, αυτός απομακρυνόταν από την Πόλη. Κάθε χρόνο, αποφάσιζε η Εκκλησία του δήμου εάν θα γινόταν οστρακοφορία και, εάν η πλειοψηφία ψήφιζε καταφατικά, τότε κάθε πολίτης χάραζε σε θραύσμα αγγείου (όστρακο) το όνομα του πολιτικού που νόμιζε ότι έπρεπε να απομακρυνθεί από την Πόλη. Ο εξοστρακισμένος διατηρούσε την περιουσία του και τα πολιτικά του δικαιώματα. Αρκετοί από τους μεταγενέστερους από τον Μιλτιάδη πολιτικούς θα τιμωρηθούν με εξορία ως συνέπεια οστρακισμού.

Αυτήν ακριβώς την εποχή, μετά την μάχη του Μαραθώνα, απέκτησαν μεγάλη δύναμη οι στρατηγοί, οι οποίοι αναλάμβαναν την στρατιωτική εξουσία ως αντίστοιχη αυτής των εννέα αρχόντων. Ο Ξάνθιππος, ο Θεμιστοκλής, ο Αριστείδης αναδείχθηκαν τα σημαντικότερα πολιτικά πρόσωπα μετά το 487/6 π.Χ. Η σπουδαιότερη μορφή ήταν αναμφισβήτητα ο Θεμιστοκλής (περ. 525/6-461), άνδρας διορατικός και με "οξεία αντίληψη"[16] στις δύσκολες στιγμές και με την ικανότητα να λαμβάνει τις σωστές αποφάσεις στις κρίσιμες ώρες. Ο Θεμιστοκλής, από την εποχή της μάχης του Μαραθώνα, είχε αντιληφθεί την σημασία του ισχυρού πολεμικού στόλου για το μέλλον της Αθήνας. Είχε επίσης κατανοήσει ότι η μόνη οδός τροφοδοσίας ήταν η θαλάσσια, από όπου οι Αθηναίοι θα μπορούσαν ίσως να προμηθευτούν σιτάρι από την Μεγάλη Ελλάδα, αν χρειαζόταν. Για να επιτύχει το σχέδιό του θα έπρεπε να υπερβεί μια σειρά από εμπόδια: πρώτα-πρώτα να πείσει τους Αθηναίους για την αναγκαιότητα της κατασκευής του στόλου, έπειτα, να βρεθούν οι απαιτούμενοι πόροι και, τρίτον, να υπάρξει το ανθρώπινο δυναμικό για την επάνδρωση του στόλου.

Το πρώτο πρόβλημα υπερπηδήθηκε εύκολα εξ αιτίας της ατυχούς επεμβάσεως των Αθηναίων στην Πάρο και από τις ειδήσεις για τις προετοιμασίες των Περσών για νέα εκστρατεία. Το δεύτερο ζήτημα, όμως, η εξεύρεση των επιπλέον κονδυλίων, ήταν το σοβαρότερο. Αλλά το 483/2 φαίνεται ότι ανακαλύφθηκε μια νέα φλέβα αργύρου στο Λαύριο, που απέδωσε εκατό τάλαντα[17] στην Πόλη. Μετά από πρόταση του Θεμιστοκλή αποφασίσθηκε να δανείσει η Πόλις από ένα τάλαντο σε εκατό πλουσίους για να χρηματοδοτήσει ο καθένας την κατασκευή μιας τριήρους. Ο Αριστείδης, που μάλλον διαφώνησε με την πρόταση του Θεμιστοκλή,[18] πρέπει να εξοστρακίσθηκε αυτήν ακριβώς την εποχή. Μέχρι το 480 και εξαιτίας της πολιτικής Θεμιστοκλή, η Αθήνα πρέπει να είχε διαθέσιμα 200 πολεμικά πλοία.[19] Το τελευταίο πρόβλημα που έπρεπε να λυθεί ήταν η επάνδρωση των τριήρων με κωπηλάτες. Επειδή οι δούλοι δεν ήταν αρκετοί, έπρεπε να χρησιμοποιηθούν θήτες, οι οποίοι όμως δεν είχαν στρατιωτικές υποχρεώσεις. Ο Θεμιστοκλής προσπάθησε να τους δελεάσει υποσχόμενος μόνιμη επ' αμοιβή απασχόληση. Η οικονομική ανύψωση της τελευταίας κατηγορίας των πολιτών, όμως, τον έφερε σε σύγκρουση με πολιτικούς όπως ο Αριστείδης. Παρ' όλα αυτά, μέχρι το 480, ο Θεμιστοκλής είχε υπερβεί όλα τα προβλήματα, είχε απομακρύνει τους πολιτικούς του αντιπάλους και είχε εξοπλίσει τους Αθηναίους με ισχυρή ναυτική δύναμη, ικανή να αντιμετωπίσει τους Πέρσες στην θάλασσα.

Η Εκστρατεία του Ξέρξη (480-479 π.Χ.)

Στην Περσία, ο Ξέρξης είχε αντικαταστήσει τον Δαρείο από το 486/5. Αφού ο νέος Πέρσης βασιλιάς κατέπνιξε την εξέγερση των Βαβυλωνίων και των Αιγυπτίων, συμπλήρωσε τις στρατιωτικές προετοιμασίες για να επιτεθεί στην Ελλάδα. Στην ενέργειά του αυτή πρέπει να παρακινήθηκε από εξόριστους Έλληνες που ίσως επιθυμούσαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα ως

---

[16] Θουκ. Α.138.

[17] Δες στο Κεφάλαιο 6 για την αξία των νομισμάτων καθώς και πλήρη αναφορά σε Άδωνις Γεωργιάδης & αλ., επιμ., *Οδηγός Αρχαίων Ελληνικών Νομισμάτων* (Αθήνα: Γεωργιάδης, 1992), σ. 31.

[18] OHCW, p. 42.

[19] Ο Ηρόδοτος (VIII.1 & VIII.14) αναφέρει ότι στην ναυμαχία του Αρτεμισίου οι Αθηναίοι έστειλαν αρχικά 127 και 20 τριήρεις που επάνδρωσαν οι Χαλκιδείς και, αργότερα, 53 τριήρεις ενώ στην ναυμαχία της Σαλαμίνας διέθεταν 180 συν τις 20 που είχαν οι Χαλκιδείς (Ηρόδ. VIII.44.1-46).

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

σατράπες υποστηριζόμενοι από τους Πέρσες.

Οι Περσικές προετοιμασίες ήταν διπλωματικής και στρατιωτικής φύσεως. Εικάζεται ότι δεν ήταν σύμπτωση η ταυτόχρονη επίθεση των Περσών στην Ελλάδα και των Καρχηδονίων στις αποικίες της Σικελίας, που αυτομάτως απέκλεισε την αλληλοβοήθεια των Ελλήνων. Επιπλέον, ορισμένοι Έλληνες δέχθηκαν να δώσουν στους Πέρσες "γῆν τε καὶ ὕδωρ",[20] να συμμαχήσουν δηλαδή, ελπίζοντας στην εύνοια των κατακτητών. Έτσι, μήδισαν, για παράδειγμα, οι Μάγνητες, οι Λοκροί, οι Θηβαίοι, το Μαντείο των Δελφών, οι Αργείοι. Από στρατιωτικής πλευράς, ο Ξέρξης προετοίμασε και στρατό και στόλο με σκοπό να χρησιμοποιήσει και τις δύο δυνάμεις εναντίον των Ελλήνων ταυτοχρόνως. Για την διέλευση του στρατού από τον Ελλήσποντο κατασκευάσθηκαν δύο πλωτές γέφυρες με 360 και 314 πλοιάρια αντιστοίχως. Ο Ηρόδοτος σημειώνει, επίσης, ότι οι πρώτες γέφυρες που είχε διατάξει ο Ξέρξης να φτιαχθούν καταστράφηκαν από καταιγίδα και τότε ο Πέρσης βασιλιάς οργισμένος έβαλε να μαστιγώσουν την θάλασσα, να ρίξουν χειροπέδες για να την δέσουν και με καυτά σίδερα να την στιγματίσουν.[21] Για να αποφευχθεί η επανάληψη της καταστροφής του στόλου στον Άθω, οι Πέρσες διήνοιξαν διώρυγα, ίχνη της οποίας είναι ορατά ακόμη και σήμερα (εικ. ΙΕΕ, 2:319).

Οι στρατιωτικές και διπλωματικές προπαρασκευές των Περσών δεν άφησαν αδιάφορους τους Έλληνες, οι οποίοι, με πρωτοβουλία των Αθηναίων και των Σπαρτιατών, αποφάσισαν να συναντηθούν το 481 στην Κόρινθο για να συζητήσουν την κοινή στρατηγική. Στο ονομαζόμενο Συνέδριο στον Ισθμό, τριάντα μία Πόλεις ορκίσθηκαν διά αντιπροσώπων στον ναό του Ποσειδώνα να συγκροτήσουν μια αμυντική συμμαχία εναντίον των Περσών σχηματίζοντας την Ελληνική Συμμαχία. Με σύμφωνη γνώμη των Αθηναίων, η αρχιστρατηγία στην ξηρά και στην θάλασσα δόθηκε στους Σπαρτιάτες, που διέθεταν τον ισχυρότερο στρατό, αν και η Αθήνα είχε τον ισχυρότερο στόλο. Τον στρατό ανέλαβε ο Λεωνίδας και τον στόλο ο Ευρυβιάδης. Την ίδια εποχή, οι Αθηναίοι φρόντισαν να ανακαλέσουν τους εξοστρακισμένους και έτσι ο Αριστείδης εξελέγη στρατηγός. Παρά τις προκαταρκτικές συμφωνίες, οι Έλληνες δεν κατάφεραν να καταλήξουν σε κοινό αμυντικό σχέδιο, αν και φαίνεται ότι τελικά επικράτησε η άποψη να υπάρξουν τρεις διαδοχικές αμυντικές γραμμές: τα Τέμπη, οι Θερμοπύλες και ο Ισθμός.

Πριν συζητηθεί η σύγκρουση Ελλήνων και Περσών πρέπει να εξετασθεί το άλυτο πρόβλημα που ταλανίζει τους ιστορικούς των ελληνοπερσικών μαχών και που έχει σχέση με την αριθμητική δύναμη των δύο πλευρών. Αν παραβλέψει κανείς τους εξαιρετικά διογκωμένους αριθμούς που παραδίδονται από τις αρχαίες πηγές για την περσική δύναμη,[22] τότε ο αρχικός περσικός στρατός πρέπει να υπολογισθεί ανάμεσα σε 200.000 και 400.000 άνδρες και ο αρχικός στόλος ανάμεσα σε 800 και 600 πλοία.[23] Από ελληνικής πλευράς, οι υπολογισμοί μας μπορεί να είναι πιο ακριβείς για συγκεκριμένες περιστάσεις. Για την μάχη των Πλαταιών ο Ηρόδοτος παραδίδει τον αριθμό των 110.000 ανδρών εκ των οποίων οι 71.300 ελαφρά οπλισμένοι ενώ για

---

[20] Ηρόδ. VIII.47.

[21] Ηρόδ. VII.35-36.1.

[22] Ο Ηρόδοτος (VII.184-186 & 89-96) αναφέρει συνολικό περσικό στρατό 5.283.220 στρατιωτων, εκ των οποίων 2.100.000 άνδρες είχε ο στρατός ξηράς, 541.610 το ναυτικό και οι υπόλοιποι ήταν βοηθητικοί. Υπολογίζει επίσης την δύναμη του στόλου σε 1.207 τριήρεις και άλλες 120 και σε 3.000 μικρότερα πλοία. Ο Διόδωρος Σικελιώτης (ΙΑ.3.7-9) αναφέρει ότι ο συνολικός στρατός ήταν πάνω από 800.000 και οι τριήρεις περισσότερες από 1.200. Δες και αναλυτικούς πίνακες στο A. R. Burn, *Persia and the Greeks* (London: Arnold, 1962), pp. 326-332. Για το ζήτημα των υψηλών αριθμών δες συζήτηση σε Peter Green, *The Greco-Persian War (The Year of Salamis)* (Berkeley: Univ. of California Press, 1970/1996), pp. 58-61.

[23] Πρβλ. Green, ό. π., pp. 59-64 και ΙΕΕ, 2:317-319. Ο Αισχύλος, που ήταν αυτόπτης μάρτυς, αναφέρει ότι έλαβαν μέρος στην ναυμαχία της Σαλαμίνας 1.207 περσικές τριήρεις (*Πέρσαι*, 341-343), χωρίς όμως να έχει υπολογισθεί η απώλεια 400 περσικών (Ηρόδ. VII.190.1) από τις προηγούμενες συναντήσεις του ελληνικού και του περσικού στόλου. Καθώς φαίνεται οι Πέρσες πρέπει να είχαν από 600-800 πλοία στην Σαλαμίνα και άρα το λάθος βρίσκεται στον Αισχύλο (Bengtson, p. 445, n. 82) και οι πραγματικοί αριθμοί αυτούς που αναφέρει ο Green. Αλλά δες και J. S. Morrison and J. F. Coates, *The Athenian Trireme* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1986), ch. 3 για διαφορετική ερμηνεία των αριθμών.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

την ναυμαχία της Σαλαμίνας ο αριθμός των τριήρων πρέπει να ήταν μεταξύ 310 και 378.[24] Όπως και να έχουν οι ακριβείς αριθμοί, το τελικό συμπέρασμα είναι ότι οι Πέρσες πρέπει να υπερτερούσαν επί των Ελλήνων με αναλογία περίπου 3 προς 1 για τον στρατό και 2 προς 1 για το ναυτικό.

Μετά το τέλος του ελληνικού Συνεδρίου στον Ισθμό και όπως είχε αποφασισθεί, εστάλησαν 10.000 οπλίτες[25] να οχυρωθούν στα Τέμπη και να εμποδίσουν την διέλευση των Περσών. Όταν έφθασαν εκεί, έμαθαν ότι αφ' ενός οι Πέρσες μπορούσαν να παρακάμψουν τα στενά από τα δυτικά αλλά και ότι οι Θεσσαλοί δεν φαίνονταν θερμοί υποστηρικτές της ιδέας των άλλων Ελλήνων να αντιμετωπίσουν τους Πέρσες σε ξηρά και θάλασσα. Μετά από την διαπίστωση αυτή, οι στρατιώτες του εκστρατευτικού σώματος εγκατέλειψαν τις θέσεις τους και επέστρεψαν στον Ισθμό. Η συνέχιση της καθόδου των Περσών ανάγκασε τους Έλληνες να αποφασίσουν να αντιμετωπίσουν τους εχθρούς τους στις Θερμοπύλες, το μοναδικό πέρασμα που μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν οι Πέρσες για να περάσουν στην Νότια Ελλάδα. Αποφασίσθηκε, ακόμη, ότι μέρος του ελληνικού στόλου θα έπρεπε να ναυμαχήσει με τον περσικό, όπου τον συναντούσε.

Ο Σπαρτιάτης βασιλιάς Λεωνίδας με 300 Σπαρτιάτες και συνολική δύναμη περίπου 6.000-7.400 οπλιτών[26] από διάφορες Πόλεις στάλθηκε να υπερασπισθεί τις Θερμοπύλες. Οι Αθηναίοι κράτησαν τον στρατό τους στην Αττική για την περίπτωση περσικής αποβάσεως αλλά έστειλαν τον στόλο στο ακρωτήριο Αρτεμίσιο (Β. Εύβοια). Οι Έλληνες είχαν συνολικά στο Αρτεμίσιο 271 τριήρεις και μερικά μικρότερα πλοία.[27] Ο Ξέρξης έφθασε στις Θερμοπύλες αλλά καθυστέρησε τέσσερις μέρες να επιτεθεί αφ' ενός γιατί περίμενε τον κατάπλου του ναυτικού του και αφ' ετέρου διότι ήλπιζε ότι οι Έλληνες θα υποχωρούσαν, όπως είχε γίνει στα Τέμπη. Ο στόλος του όμως δεν έφθασε διότι μεγάλο μέρος των πλοίων καταστράφηκε από καταιγίδα στις ακτές του Πηλίου αλλά και διότι δέχθηκε την επίθεση του ελληνικού στην ναυμαχία του Αρτεμισίου.

Κατά την πρώτη και την δεύτερη μέρα της μάχης, οι Μήδοι αλλά και το επίλεκτο σώμα των Περσών, οι Αθάνατοι, ηττήθηκαν οικτρά από τους Έλληνες.[28] Η νίκη οφειλόταν στα μακρύτερα και καλύτερα ελληνικά δόρατα και ασπίδες αλλά, φυσικά, και επειδή οι Πέρσες, λόγω των στενών, δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν όλο τους τον στρατό και ιδίως τους τοξότες. Οι Έλληνες προσποιούνταν ότι υποχωρούσαν, παρέσυραν τους Πέρσες στο στενότερο σημείο των Θερμοπυλών και εκεί οι 300 Σπαρτιάτες τους αντεπιτίθονταν και τους αποδεκάτιζαν. Το απόγευμα της δεύτερης ημέρας, παρουσιάσθηκε στο Περσικό στρατόπεδο ο Εφιάλτης από την Μήλο και πρότεινε στον Ξέρξη να οδηγήσει τον στρατό του από την Ανοπαία ατραπό στα μετόπισθεν των Ελλήνων. Το μονοπάτι αυτό φύλαγαν οι Φωκείς, οι οποίοι αιφνιδιασμένοι από την εμφάνιση της επίλεκτης περσικής δυνάμεως των Αθανάτων, εγκατέλειψαν τις θέσεις τους. Έλληνες φρουροί (ημεροσκόποι) ειδοποίησαν το ελληνικό στρατόπεδο για την έλευση των Περσών και αποφασίσθηκε οι περισσότεροι Έλληνες να φύγουν, εκτός από τους 300 Σπαρτιάτες, 700 Θεσπιείς και 400 Θηβαίους που έμειναν να πολεμήσουν μέχρις εσχάτων.[29] Ήταν βέβαιο ότι οι Έλληνες θα σκοτώνονταν μέχρις ενός και αυτό ακριβώς το παράδειγμα ανδρείας είναι το ηθικό δίδαγμα που μένει στους αιώνες. Ο Λεωνίδας αποφάσισε ότι αν και δεν

---

[24] Ο Ηρόδοτος (VIII.48) γράφει για 378 πλοία ενώ ο Αισχύλος αναφέρει 310 (*Πέρσαι*, 339-340).

[25] Ηρόδ. VII.173.2

[26] Ο Ηρόδοτος (VII.202-203) αναφέρει 5.200 και προσθέτει άγνωστο αριθμό Λοκρών. Ο Διόδωρος Σικελιώτης (ΙΑ.4.6-7) δίνει συγκεκριμένο αριθμό 7.400 ανδρών συμπεριλαμβανομένων και των Λοκρών.

[27] Ηρόδ. VIII.1

[28] Για διαγράμματα των μαχών δες Δημήτριος Ν. Γαρουφαλιάς, "Η Μάχη των Θερμοπυλών", *Στρατιωτική Ιστορία,* τευχ. 18 (Φεβρουάριος 1998):8-15.

[29] Ηρόδ. VII.222. Για την αριθμητική δύναμη δες VII.202. Ο Πλούταρχος [*Ηθικά*, "Αποφθέγ-ματα Λακωνικά: Λεωνίδου του Αναξανδρίδα", 225.D (11)] αναφέρει ότι όταν ο Ξέρξης κάλεσε τον Λεωνίδα να παραδώσει τα όπλα του εκείνος απάντησε "μολών λαβέ", δηλαδή έλα να τα πάρεις.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

ήταν δυνατόν πλέον να εμποδισθεί η διέλευση των Περσών, έπρεπε να προκληθούν όσο το δυνατόν περισσότερες απώλειες στους αντιπάλους. Η μάχη ήταν άγρια και σφοδρή και κορυφώθηκε την στιγμή που έπεσε ο Λεωνίδας και οι Πέρσες προσπαθούσαν να πάρουν το σώμα του ενώ ο Ξέρξης είχε ήδη χάσει δύο αδελφούς του. Η ελληνική δύναμη ήταν αναγκασμένη να πολεμά σε δύο μέτωπα ώσπου περικυκλώθηκε και οι άνδρες έπεσαν μέχρις ενός. Οι Έλληνες ηττήθηκαν στρατιωτικά αλλά οπωσδήποτε κέρδισαν την ηθική μάχη και γι' αυτό οι πεσόντες Σπαρτιάτες τιμήθηκαν με το περίφημο επίγραμμα του Σιμωνίδη

Ὦ ξεῖν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις ὅτι τῇδε
κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι[30]

Η είδηση της ήττας των Ελλήνων στις Θερμοπύλες και του θανάτου του Λεωνίδα έφθασε στην Αθήνα με τον ελληνικό στόλο, όταν επέστρεψε από το Αρτεμίσιο. Ο απεσταλμένος του στόλου στο ελληνικό στρατόπεδο ειδοποίησε τα πλοία στο Αρτεμίσιο και ο ναύαρχος Ευρυβιάδης, με την σύμφωνη γνώμη του αρχηγού των Αθηναίων Θεμιστοκλή, αποφάσισαν να αποχωρήσει το ναυτικό, παρά την μέχρι τότε νίκη στην θάλασσα.

Η αποχώρηση των Ελληνικών πλοίων άνοιξε τον δρόμο στον Ξέρξη για την κατάκτηση της Κεντρικής Ελλάδας. Οι Πέρσες λεηλάτησαν την Εύβοια και την Βοιωτία και άρχισαν να πλησιάζουν προς την Αθήνα. Οι Αθηναίοι ήταν μόνοι και αβοήθητοι αφού οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους συγκεντρώθηκαν στον Ισθμό και ετοιμάζονταν να αμυνθούν εκεί. Ο Θεμιστοκλής έπεισε τους Αθηναίους (δες Ιστορική Πηγή 15)[31] να εγκαταλείψουν την Αττική λέγοντας τους ότι το "τεῖχος [...] ξύλινον"[32] του δελφικού χρησμού που είχαν λάβει ήταν τα πλοία και ότι η εξαφάνιση του οικουρού όφι από την Ακρόπολη σήμαινε φυγή των Αθηναίων στην θάλασσα και συγκέντρωση των πλοίων στην Σαλαμίνα. Οι οικογένειες των Αθηναίων μεταφέρθηκαν στην Τροιζήνα, στην Αίγινα και στην Σαλαμίνα. Ο Πλούταρχος αφηγείται πως "ἐκπλεούσης δὲ τῆς πόλεως τοῖς μὲν οἶκτον τὸ θέαμα, τοῖς δὲ θαῦμα τῆς τόλμης παρείχε."[33] Έτσι οι Αθηναίοι άφησαν έρημη την πόλη τους στους Πέρσες.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ 15

ΤΟ ΨΗΦΙΣΜΑ ΤΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ (480 π.Χ.) [από στήλη του Γ' αιώνα]

Αρχαίο Κείμενο σε Russell Meiggs & David Lewis, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, Revised ed. (Oxford: Clarendon, 1988), no 23, pp. 48-49. Απόδοση στα νεοελληνικά Δ. Ι. Λοΐζος.

Θεοί.

Ψήφισαν η Βουλή και ο δήμος, την πρόταση του Θεμιστοκλή του Νεοκλέους από τον [δήμο] Φρεάρριο.

Την πόλη να αφήσετε στην Αθηνά, την προστάτιδά της, και σε όλους τους άλλους θεούς να την φυλάξουν και να αμυνθούν στους βαρβάρους.

---

[30] Ηρόδ. VII.228.2. Πρβλ. Λυκούργος, *Κατά Λεωκράτους*, 109 σε εκδ. Loeb, *Minor Attic Orators*, vol. II.

[31] Δες διάφορες απόψεις και αμφισβητήσεις για την γνησιότητα του ονομαζόμενου Ψηφίσματος του Θεμιστοκλή σε Donald Kagan, ed. *Problems in Ancient History*, 2 vols. (London: Macmillan, 1966), 1:237-270 και Sealey, pp 214-216.

[32] Ηρόδ. VII.141.3.

[33] Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, "Θεμιστοκλής", X (117) "καθώς η πόλη ολόκληρη είχε ανοίξει πανιά, σε άλλους το θέαμα προκαλούσε οίκτο, σε άλλους θαυμασμό η τόλμη [των Αθηναίων να εγκαταλείψουν οι οικογένειες τα σπίτια τους]".

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

Τα γυναικόπαιδα όλων των Αθηναίων και των ξένων που μένουν στην Αθήνα να αφήσετε στην Τροιζήνα ... τους γεροντότερους και τα υπάρχοντά σας να αφήσετε στην Σαλαμίνα. Οι θησαυροφύλακες των ναών και οι ιερείς να μείνουν στην Ακρόπολη να φυλάξουν τα ιερά των θεών.

Όλους τους άλλους Αθηναίους και τους ξένους τους ενήλικες να βάλετε στα έτοιμα διακόσια πλοία και να αμυνθείτε στους βαρβάρους για την δική σας ελευθερία και των άλλων Ελλήνων μαζί με τους Λακεδαιμονίους και τους Κορινθίους και τους Αιγινήτες και όλους τους άλλους που θέλουν να διακινδυνεύσουν.

Να διορίσουν οι στρατηγοί, αρχίζοντας από αύριο, διακόσιους τριηράρχους, έναν σε κάθε πλοίο, από τους [πολίτες] που έχουν δικιά τους γη και σπίτι στην Αθήνα και γνήσια τέκνα και δεν είναι πάνω από πενήντα ετών και να κληρωθούν [ένας] σε κάθε πλοίο. Να κατατάξετε και δέκα ναύτες σε κάθε πλοίο, [οι οποίοι να είναι] μεταξύ είκοσι και τριάντα ετών, και τέσσερις τοξότες. Διά κλήρου να διορίσετε επιστάτες αφού κληρώσετε τους τριηράρχους. Να αναγράψουν σε πίνακες οι στρατηγοί κατά πλοίο και τους υπόλοιπους Αθηναίους από τους ληξιαρχικούς καταλόγους και τους ξένους από τις απογραφές των πολεμάρχων. Να τους κατανείμουν σε διακόσιες ομάδες, ανά εκατό, και σε κάθε ομάδα να δώσουν το όνομα της τριήρους και του τριηράρχου και του επιστάτου για να δει κάθε ομάδα σε ποια τριήρη θα πάει.

Όταν κατανεμηθούν όλες οι ομάδες και κληρωθούν στις τριήρεις, να γεμίσουν και τα διακόσια πλοία αφού η βουλή και οι στρατηγοί κάνουν θυσίες στον παντοδύναμο Δία και στην Αθηνά και στην Νίκη και στον Ποσειδώνα τον Προστάτη.

Όταν γεμίσουν τα πλοία, οι εκατό [τριήρεις] να βοηθήσουν στο Αρτεμίσιο, στον Ευβοϊκό, οι άλλες εκατό να ναυλοχούν και να φυλάνε την περιοχή γύρω από την Σαλαμίνα και την υπόλοιπη Αττική.

Για να αμυνθούν όλοι οι Αθηναίοι ενωμένοι εναντίον των βαρβάρων, αυτοί που έχουν εξοστρακισθεί για δέκα χρόνια να πάνε στην Σαλαμίνα και να μείνουν εκεί μέχρι να αποφασίσει ο δήμος γι' αυτούς ...

Οι Πέρσες βρήκαν την Αθήνα έρημη, εκτός από ορισμένους Αθηναίους πολίτες που κλείσθηκαν στην Ακρόπολη, δίνοντας άλλη ερμηνεία στο "τείχος ξύλινον". Οι Ασιάτες, αφού κατέλαβαν την Ακρόπολη και θανάτωσαν τους λιγοστούς υπερασπιστές της, επιδόθηκαν στην λεηλασία της πόλεως.

Ο Ξέρξης ήταν βέβαιος ότι είχε νικήσει τους Αθηναίους και άρχισε τις ετοιμασίες για να επιτεθεί στον στρατό των υπολοίπων Ελλήνων στον Ισθμό. Πριν αντιμετωπίσει όμως τους Έλληνες στην ξηρά, έπρεπε να ναυμαχήσει στην θάλασσα, μια που ο ελληνικός στόλος προστάτευε την Σαλαμίνα, την Αίγινα και τον Πώγωνα (Πόρο). Η στρατηγική της εποχής όριζε ότι στρατός και στόλος έπρεπε να προχωρούν μαζί για να υπάρχει αλληλοϋποστήριξη. Συνεπώς, ο περσικός στόλος έμεινε αναγκαστικά στον φαληρικό όρμο διότι χρειαζόταν την υποστήριξη του στρατού. Η σύγκρουση, άρα, στα στενά της Σαλαμίνας ήταν σχεδόν αναπόφευκτη, μια που ο Ξέρξης είχε αποφασίσει να ξεμπερδέψει με το ελληνικό ναυτικό για να κινηθεί ανενόχλητος προς τον ισθμό, αφού νικούσε και τους ισχυρούς Μεγαρείς.

Η απόφαση των Περσών, βέβαια, ελήφθη αφού έγινε γνωστό ότι οι Έλληνες είχαν αποφασίσει να αμυνθούν στην Σαλαμίνα. Το σχέδιο αυτό ήταν του Θεμιστοκλή, ο οποίος έπρεπε να χρησιμοποιήσει όλη του την πειθώ και την πολιτική δεινότητα και να πει στον Ευρυβιάδη το περίφημο "πάταξον μὲν, ἄκουσον δέ".[34] Την νύχτα της 28/29 Σεπτεμβρίου 480 π.Χ., οι Πέρσες αποφάσισαν να επιτεθούν πρώτοι και μπήκαν στα στενά. Οι Έλληνες πληροφορήθηκαν τις περσικές ενέργειες από τον Αριστείδη και αμέσως παρέταξαν τα πλοία τους στην είσοδο του

[34] Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, "Θεμιστοκλής", XI(117).

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

στενού περάσματος με μέτωπο προς την Αμφιάλη (Πέραμα). Τα περσικά πλοία βρέθηκαν απέναντί τους αφού είχαν μπει στο στενό παραπλέοντας την ακτή της Αττικής. Με την ανατολή του ήλιου, όπως αναφέρει ο Αισχύλος που ήταν αυτόπτης μάρτυς,[35] ήχησαν οι σάλπιγγες από τα ελληνικά πλοία και ακούσθηκε ο παιάνας

> Ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε,
> ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ
> παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῴων ἕδη,
> θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών.[36]

Οι Έλληνες κωπηλατούσαν αργά εναντίον των Περσών για να συγκρουσθούν σε ευνοϊκό γι' αυτούς σημείο των στενών. Το ισχυρότερο πλευρό της ελληνικής παρατάξεως ήταν η αριστερή πτέρυγα, όπου είχαν παραταχθεί οι 180 αθηναϊκές τριήρεις με επικεφαλής τον Θεμιστοκλή. Οι Αθηναίοι, χρησιμοποιώντας τα έμβολα των πλοίων τους, νίκησαν τους Φοίνικες που βρίσκονταν απέναντί τους και άρχισαν να περικυκλώνουν τους Πέρσες από αριστερά. Οι περσικοί σχηματισμοί κατέρρευσαν και οι Έλληνες καταδίωξαν τα περσικά πλοία μέχρι το Φάληρο (δες Ιστορική Πηγή 16). Εκ παραλλήλου, ο Αριστείδης με Αθηναίους οπλίτες αποβιβάσθηκαν στην Ψυττάλεια και εξόντωσαν την επίλεκτη ομάδα των ευγενών που είχε αποβιβάσει ο Ξέρξης. Η νίκη των Ελλήνων οφείλεται στην καλή γνώση των στενών και των θαλασσίων ρευμάτων, στο σχέδιο του Θεμιστοκλή, και αναμφισβήτητα στην ανδρεία που έδειξαν εναντίον των υπέρτερων περσικών δυνάμεων.

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ 16
Η ΗΤΤΑ ΤΩΝ ΠΕΡΣΩΝ ΣΤΗΝ ΣΑΛΑΜΙΝΑ (480 π.Χ.)

Αισχύλος, *Πέρσαι*, 266-267, 401-428. Απόδοση στα νεοελληνικά Δ. Ι. Λοΐζος.

[Η δράση λαμβάνει χώρα στην περσική αυλή, όπου αγγελιοφόρος φέρνει τα νέα της ήττας από την Σαλαμίνα και τα εξιστορεί στην βασίλισσα. Η τραγωδία διδάχθηκε το 472 και φυσικά εξυμνεί την τρανή ελληνική νίκη.]

Αγγελιοφόρος.

Και επειδή ήμουν πράγματι παρών και τα λόγια άλλων δεν άκουσα, Πέρσες, θα σας πω ποια μας έπεσε κακιά συμφορά.

[...] Και [ξαφνικά στην Σαλαμίνα] ακούστηκε μεγάλη φωνή από όλους [τους Έλληνες]: "Παιδιά των Ελλήνων, εμπρός, ελευθερώστε την πατρίδα, ελευθερώστε τα παιδιά σας, τις γυναίκες, των πατρικών θεών τα ιερά, τους τάφους των προγόνων. Ο αγώνας γίνεται τώρα για όλα αυτά.

Και πράγματι, από την μεριά μας, στην περσική γλώσσα, βοή ακούστηκε και είχε έρθει η στιγμή που έπρεπε. Αμέσως το ένα πλοίο έπεσε με το χάλκινο έμβολο πάνω στο άλλο. Άρχισε, δε, την εμβολή ένα ελληνικό πλοίο που διέλυσε όλο το μπροστινό μέρος φοινικικού πλοίου και το ένα καράβι κατευθυνόταν πάνω στο άλλο. Στην πρώτη επίθεση άντεχε ο περσικός στόλος. Καθώς όμως πολλά πλοία συγκεντρώθηκαν στα στενά, δεν μπορούσαν να βοηθήσουν το ένα το άλλο και κτυπούσαν το ένα με το άλλο με τα χάλκινα έμβολα τους και έσπαγαν όλων τα κουπιά.

Τα ελληνικά πλοία με έξυπνο τρόπο έπεφταν πάνω μας απ' όλες τις πλευρές, ανατρέποντας τα δικά μας σκάφη. Δεν έβλεπες θάλασσα. Γεμάτη ναυάγια και κουφάρια

---

[35] Αισχύλος, *Πέρσαι*, 388 & εξ. Δες και Ιστορική Πηγή 16.
[36] Αισχύλος, *Πέρσαι*, 402-5.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

ανθρώπων ήταν και γέμισαν οι ακτές και οι ξέρες με νεκρούς. Τότε, άρχισαν να φεύγουν άτακτα όλα τα πλοία, όσα ήταν των ξένων που πολεμούσαν μαζί μας. [Οι Έλληνες], σαν να ήμασταν μαρίδα ή ψάρια πιασμένα στα δίχτυα, μας κτυπούσαν με σπασμένα κουπιά ή σανίδια και μας σκότωναν. Οδυρμός και θρήνος απλώθηκε μέχρι τα βάθη του πελάγους, μέχρι που η μαυρίλα της νύχτας τα έσβησε όλα από τα μάτια μας.

Μετά την ήττα στην Σαλαμίνα, ο Ξέρξης άφησε τον Μαρδόνιο να συνεχίσει τον αγώνα και επέστρεψε στην Περσία, ίσως φοβούμενος επανάσταση αν τον προλάβαιναν τα νέα στην χώρα του. Βέβαια ποτέ δεν θεώρησε ότι νικήθηκε, όπως φαίνεται από επιγραφή που αναφέρει τους υποταγμένους από τους Πέρσες λαούς και περιλαμβάνει και τους Έλληνες (δες Ιστορική Πηγή 10), ίσως γιατί, σε γενικές γραμμές, η Ελλάδα δεν ήταν το κέντρο του περσικού ενδιαφέροντος αλλά μια περιθωριακή υπόθεση.[37] Ο Ξέρξης δεν επέστρεψε τελικά στην Ελλάδα ίσως διότι μια επανάσταση στην Βαβυλώνα τον κράτησε στην Ασία. Ούτε όμως και άλλοι μεταγενέστεροι Πέρσες βασιλείς αποτόλμησαν νέα εκστρατεία.

Μαζί με τον Ξέρξη που έφυγε, ό,τι απέμεινε από τον περσικό στόλο έπλευσε προς την Σάμο, μάλλον για να επιτηρεί τις Ιωνικές Πόλεις. Ο στρατός, όμως, θα επιχειρούσε μια ακόμη σύγκρουση με τους Έλληνες στην ξηρά, χωρίς ναυτική υποστήριξη. Στην νέα αυτή μάχη οι Έλληνες δεν βρέθηκαν απολύτως ενωμένοι. Τον χειμώνα του 480/9, που φυσικά δεν επρόκειτο να γίνουν επιχειρήσεις, οι Αθηναίοι έστειλαν τον Θεμιστοκλή να πείσει τους Σπαρτιάτες να συμπράξουν σε περίπτωση νέας επιθέσεως των Περσών. Οι Αθηναίοι πίστευαν ότι έπρεπε οι Έλληνες ενωμένοι να επιτεθούν στους Πέρσες χωρίς καθυστέρηση. Οι Σπαρτιάτες, θεωρώντας ότι δεν απειλούνταν πλέον, δεν έδειχναν κανένα ενδιαφέρον να συμμετάσχουν σε νέες στρατιωτικές ενέργειες εναντίον των Περσών. Ενώ οι διαπραγματεύσεις είχαν αποβεί άκαρπες, το 479/8, οι Αθηναίοι ανέθεσαν την διοίκηση του στόλου στον Ξάνθιππο (πατέρα του Περικλή) και την αρχηγία του στόλου στον Αριστείδη, μάλλον διότι ο Θεμιστοκλής αρνήθηκε. Όμοιες αλλαγές έλαβαν χώρα και στο στρατόπεδο των Σπαρτιατών, όπου την αρχηγία του στόλου ανέλαβε ο βασιλιάς Λεωτυχίδης, αντικαθιστώντας τον Ευρυβιάδη, ενώ αρχηγός του στρατού διορίσθηκε ο Παυσανίας. Καθόσον συνέβαιναν αυτές οι ανακατατάξεις ανάμεσα στους Έλληνες, ο Μαρδόνιος προσπάθησε με ανταλλάγματα να πάρει με το μέρος του τους Αθηναίους αλλά φυσικά εκείνοι αρνήθηκαν. Έτσι, ο περσικός στρατός που είχε στρατοπεδεύσει στην Βοιωτία ανακατέλαβε την Αττική και όσοι Αθηναίοι είχαν επιστρέψει στα σπίτια τους αναγκάσθηκαν πάλι να περάσουν απέναντι στην Σαλαμίνα. Οι Σπαρτιάτες, από την δική τους πλευρά, βλέποντας τον κίνδυνο οι Πέρσες να περάσουν τον Ισθμό προς την Πελοπόννησο, διέταξαν τον Παυσανία να αναπτύξει τον στρατό του στην Στερεά Ελλάδα και να εκδιώξει τους Πέρσες. Εκείνοι οπισθοχώρησαν στην Βοιωτία και άρχισαν νέες προετοιμασίες για να επιτεθούν στους Έλληνες.

Μετά από μια σειρά αψιμαχιών, η μεγάλη μάχη έγινε το καλοκαίρι του 479 βόρεια των Πλαταιών και των σημερινών Ερυθρών (Κριεκούκι), στον ανοικτό χώρο μεταξύ Κιθαιρώνος και Ασωπού ποταμού. Το πρόβλημα της αριθμητικής δυνάμεως των αντιπάλων παρουσιάζεται για μια ακόμη φορά. Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι ο Μαρδόνιος παρέταξε 300.000 άνδρες ενώ οι Έλληνες 110.000.[38] Ο Γερμανός ιστορικός Χέρμαν Μπέγγστον (Herman Bengtson), όμως, μετά από ανάλυση των πηγών και της τοπογραφίας, υποστηρίζει ότι οι Έλληνες δεν θα μπορούσαν να παρατάξουν παραπάνω από 30.000 άνδρες ενώ οι Πέρσες πρέπει να ήταν μεταξύ 40.000 και

[37] Για το περιφερειακό ενδιαφέρον των Περσών σχετικά με την Ελλάδα δες Paul Cartledge, *Agesialus and the Crisis of Sparta* (London: Duckworth, 1987), pp. 184-185.

[38] Ηρόδ. VIII.113.3 & IX.30.1.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

50.000.[39] Το βέβαιο είναι ότι οι Πέρσες υπερτερούσαν των Ελλήνων είτε κατά πολύ (Ηρόδοτος) είτε κατά λίγο (Μπέγγστον) και αυτό το γεγονός ίσως εξηγεί τις μεταβολές διατάξεως των αντιμαχομένων. Η μάχη των Πλαταιών, που υπήρξε μία από τις πολλές συγκρούσεις Ελλήνων και περσικών δυνάμεων του Μαρδονίου την περίοδο αυτή, έγινε στις 27 Αυγούστου του 479 π.Χ. όταν οι αντίπαλοι παρέταξαν τις δυνάμεις τους με νέα διάταξη. Αρχικά, κατά την πρώτη διάταξη, οι Πέρσες είχαν παραταχθεί βορείως του Ασωπού και οι Έλληνες στους πρόποδες του Κιθαιρώνα, βορειοδυτικά των σημερινών Ερυθρών. Στην πρώτη συμπλοκή, το περσικό ιππικό οπισθοχώρησε και ο Παυσανίας αποφάσισε να παρασύρει τους Πέρσες σε ορεινότερη τοποθεσία, κοντά στις Πλαταιές. Έτσι, Έλληνες και Πέρσες βρέθηκαν εκατέρωθεν των οχθών του ποταμού Ασωπού, βόρεια των Πλαταιών. Αφού ο Μαρδόνιος περίμενε μάταια για πολλές μέρες τους Έλληνες να επιτεθούν βόρεια του Ασωπού, όπου θα μπορούσε το περσικό ιππικό να δράσει αποτελεσματικά, τελικά αποφάσισε να περάσει εκείνος το ποτάμι και να πέσει πάνω τους. Οι Έλληνες οπισθοχώρησαν και μάλλον από παρεξήγηση ή μικροέριδες χωρίσθηκαν σε τρία τμήματα που το καθένα πολέμησε ανεξάρτητα τους Πέρσες.[40] Η μάχη κρίθηκε όταν οι Σπαρτιάτες και ο Παυσανίας, με την βοήθεια του Αριστείδη, που ήταν επικεφαλής των Αθηναίων, νίκησαν τους απέναντί τους ασιάτες, που αποτελούσαν το ισχυρότερο σώμα του στρατού. Οι Πέρσες τράπηκαν σε φυγή και οι Έλληνες άρχισαν να τους καταδιώκουν. Ο ελληνικός στρατός έφθασε μέχρι την Θήβα, που είχε μηδίσει (είχε υποστηρίξει τους Πέρσες), και ανάγκασε τους πολίτες να παραδώσουν τους αρχηγούς τους, οι οποίοι θανατώθηκαν. Η ήττα των Περσών και η παρακμή της Βοιωτικής Συμπολιτείας υπό την αρχηγία των Θηβών αυτή την εποχή ωφέλησαν την Αθήνα, που μπορούσε πλέον να ασκήσει ελεύθερη πολιτική στην Βοιωτία.

Στην θάλασσα, μετά την νίκη τους στην Σαλαμίνα, οι Έλληνες δεν σταμάτησαν τις ναυτικές επιχειρήσεις εναντίον των Περσών. Η ευκαιρία παρουσιάσθηκε το καλοκαίρι του 479, την ίδια περίπου εποχή που έλαβε χώρα η μάχη των Πλαταιών, όταν ήρθε αντιπρόσωπος των Σαμίων και δήλωσε στους Έλληνες αρχηγούς που βρίσκονταν στην Δήλο ότι οι Ίωνες ήταν έτοιμοι να επαναστατήσουν εναντίον των Περσών για μια ακόμη φορά. Επικεφαλής του ελληνικού στόλου που έπλευσε προς τα παράλια της Μ. Ασίας τέθηκε ο Λεωτυχίδης ενώ το αθηναϊκό τμήμα διοικούσε ο Ξάνθιππος. Τα πλοία πλησίασαν το ακρωτήριο της Μυκάλης, στην μικρασιατική ακτή απέναντι από την Σάμο, όπου είχαν αποβιβασθεί οι Πέρσες. Οι Έλληνες αποβίβασαν και παρέταξαν τον στρατό τους στην ακτή, απέναντι από το περσικό στρατόπεδο, και στην μάχη που ακολούθησε, νίκησαν τους Πέρσες με την βοήθεια των Μιλησίων, που είχαν επαναστατήσει.[41]

ΠΙΝΑΚΑΣ 18
ΟΙ ΠΕΡΣΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Ιωνική Εξέγερση	499-494
Εκστρατεία Μαρδονίου	492
Εκστρατεία Δάτη & Αρταφέρνη	490
Μάχη Μαραθώνα	490
Συνέδριο Ισθμού/Ελληνική Συμμαχία	481
Εκστρατεία Ξέρξη	480-479
Μάχη Θερμοπυλών, Ναυμαχία Σαλαμίνας	480
Μάχη Πλαταιών, Μάχη Μυκάλης	479

[39] Bengtson, pp. 103-104 – Δες και παρόμοια συζήτηση σε Green, ch. 7.

[40] Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, "Αριστείδης", 11-20.

[41] Ο Ηρόδοτος (VIII.130.2 & 131.1) αναφέρει 110 πλοία για τους Έλληνες και 300 για τους Πέρσες, που πρέπει να ήταν λιγότερα μετά την αποχώρηση των Φοινικικών πλοίων. Ο Διόδωρος Σικελιώτης (ΙΑ.34.2) υπολογίζει τον ελληνικό στόλο σε 250 πλοία. Σχετικά με την αριθμητική δύναμη των αντιπάλων δες ΙΕΕ, 2: 352-353 και Hammond, *History of Greece*, 2nd ed., p. 251.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

Η νίκη στην Μυκάλη ήταν η τελευταία κοινή επιχείρηση των Ελλήνων, δηλαδή της Ελληνικής Συμμαχίας που είχε συναφθεί στον Ισθμό το 481 με κυρίους εκπροσώπους τους Αθηναίους και τους Σπαρτιάτες, εναντίον των Περσών. Μετά την Μυκάλη, οι δύο ισχυρές Πόλεις της ελληνικής αρχαιότητας ακολούθησαν διαφορετική εξωτερική πολιτική. Οι Σπαρτιάτες αρνήθηκαν να αναλάβουν οι Έλληνες την προστασία των Ιωνικών Πόλεων σε αντίθεση με τους Αθηναίους που δέχθηκαν να συνάψουν ιδιαίτερες σχέσεις με τους Ίωνες. Οι δύο Πόλεις διαφοροποίησαν επίσης την πολιτική τους και ως προς τον ελλαδικό χώρο. Οι Σπαρτιάτες ενδιαφέρθηκαν για την ισχυροποίηση της θέσεώς τους στην Πελοπόννησο και φρόντισαν για την ενδυνάμωση τής υπό την ηγεσία τους Πελοποννησιακής Συμμαχίας ενώ οι Αθηναίοι βάσισαν την πολιτική τους στην δημιουργία της Αθηναϊκής συμμαχίας για την συνέχιση του πολέμου με τους Πέρσες. Πράγματι, παρά το γεγονός ότι οι Πέρσες δεν απείλησαν σοβαρά την Ελλάδα μετά την Μυκάλη, οι Αθηναίοι φρόντισαν να τους κρατήσουν σε απόσταση από την ηπειρωτική Ελλάδα.

Η μάχη στην Μυκάλη έκλεισε τον μεγάλο κύκλο της συγκρούσεως Ελλήνων και Περσών τον Ε' αιώνα, ο οποίος αποτελεί μια από τις σημαντικότερες στιγμές της Παγκόσμιας Ιστορίας. Παρά την διόγκωση των αριθμητικών δεδομένων και των δύο πλευρών από τους αρχαίους συγγραφείς, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Έλληνες τα έβαλαν με την μεγαλύτερη και ισχυρότερη αυτοκρατορία που είχε δημιουργηθεί ποτέ στην Ανατολή και νίκησαν. Από στρατιωτικής απόψεως επομένως σταμάτησαν την περσική προέλαση προς δυσμάς και κράτησαν τον γεωγραφικό χώρο της Ευρώπης μακριά από την κυριαρχία του "Μεγάλου Βασιλέως",[42] του μονάρχη της Ανατολής. Η σύγκρουση βέβαια αυτή ήταν και πολιτισμική. Από την μία πλευρά παρατάχθηκαν μαζί με τους Πέρσες οι διάφορες φυλές των υπηκόων τους, που είχαν συρθεί στην εκστρατεία και αποτελούσαν ένα πολυεθνικό ετερογενές αμάλγαμα στρατιωτών, και από την άλλη οι Έλληνες, που για τον καθένα η μάχη ήταν "υπέρ πάντων αγών". Οι Πέρσες δεν ήθελαν παρά να επεκτείνουν την μονοκρατορία τους και στην Δύση, εμφυτεύοντας τον πολιτισμό της Ανατολής. Οι Έλληνες αντιστάθηκαν χρησιμοποιώντας ένα νέο όπλο, την δημοκρατία, που έμελλε να αποβεί το ίδιο αποτελεσματικό εναντίον τυραννικών καθεστώτων για χιλιάδες χρόνια.

Οι Πέρσες προσπάθησαν να δημιουργήσουν συγκοινωνούντα δοχεία μεταξύ του κύκλου της Ιστορίας των Ανατολικών Λαών και των Ελλήνων. Η νίκη των δευτέρων εμπόδισε μια για πάντα την διοχέτευση της περσικής μονοκρατορίας και πολιτικής μονοτονίας στον ευρωπαϊκό χώρο. Με τις νίκες τους στον Μαραθώνα, στην Σαλαμίνα, στις Πλαταιές και στην Μυκάλη αλλά και με την ηρωική θυσία στις Θερμοπύλες, οι Έλληνες έθεσαν τα θεμέλια μιας δημοκρατικής και ταυτόχρονα πολυφωνικής Ευρώπης. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ακόμη ότι και με τις διαφωνίες τους άνοιξαν τον κύκλο των τριβών μεταξύ ευρωπαϊκών φυλών μέχρι σήμερα. Οι Έλληνες πρόβαλαν τους δημοκρατικούς θεσμούς ως ασπίδα στην μονοκρατορία τους ενός ανδρός. Η διάσωση της δημοκρατίας από τους Έλληνες αποτελεί την ληξιαρχική πράξη γεννήσεως των δημοκρατικών θεσμών στην Ευρώπη. Η δημοκρατία όχι μόνο γεννήθηκε αλλά και σώθηκε στην Ελλάδα.

Η Αρχή της Αθηναϊκής Ηγεμονίας και ο Κίμων (479-462 π.Χ.).

Τα χρόνια που ακολούθησαν μετά την νίκη επί των Περσών, αρκετοί Έλληνες, με πρωτεργάτες τους Σπαρτιάτες, δεν ήθελαν να συνεχίσουν τον αγώνα εναντίον των Περσών νιώθοντας ότι ο κίνδυνος για την Ελλάδα είχε περάσει. Έτσι, οι Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους παρέμειναν αδρανείς στις πολεμικές συμπλοκές Ελλήνων και Περσών που επακολούθησαν. Οι Σπαρτιάτες, μάλιστα, περιορίσθηκαν στην Πελοπόννησο και ενέτειναν τις προσπάθειές τους να

[42] Τίτλος που χρησιμοποιούσαν οι Πέρσες βασιλείς. [Δες π.χ. Roland G. Kent, *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon* revised ed. (New Haven: American Oriental Society, 1953), DPe, p. 136, XPc, p. 149].

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

στερεώσουν την εξουσία τους στην περιοχή. Οι Αθηναίοι, συνεπώς, έμειναν η μόνη ισχυρή δύναμη στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο και φυσικά φρόντισαν να το εκμεταλλευθούν εμφανιζόμενοι ως οι ηγέτες των Ελλήνων στον αγώνα εναντίον των Περσών. Σταδιακά και κατά την Πεντηκονταετία, το διάστημα δηλαδή μεταξύ 479/478 και 431 όταν άρχισε ο Πελοποννησιακός πόλεμος, οι Αθηναίοι εγκαθίδρυσαν την Αθηναϊκή Ηγεμονία επί όλων των άλλων συμμαχικών τους Πόλεων. Τα πενήντα περίπου χρόνια της περιόδου αυτής αποτελούν τον ιστορικό κύκλο της Αθηναϊκής Ηγεμονίας και υπήρξαν επίσης μάρτυρες της πλήρους εγκαθιδρύσεως της δημοκρατίας στην Αθήνα.

Η Αθήνα (479-462 π.Χ.)

Η Αθήνα, λοιπόν, αμέσως μετά την λήξη των πολέμων του ελληνικού στρατού και ναυτικού με τους Πέρσες, στις αρχές του Ε' αιώνα, βρέθηκε με ισχυρό στόλο που έπρεπε να αξιοποιηθεί και με στρατιωτικά και ναυτικά σχέδια, έτοιμη να εφαρμόσει την δική της εξωτερική πολιτική χωρίς την σπαρτιατική επιτήρηση. Η πρώτη μάχη που κέρδισαν οι Αθηναίοι μόνοι τους ήταν η πολιορκία της Σηστού (478 π.Χ.) λιμάνι στον Ελλήσποντο (σημερινό Yalikabat;), βόρεια της σημερινής Τουρκικής πόλεως Eceabat. Μετά την επιστροφή του στόλου στην Αθήνα, στα χρόνια που ακολούθησαν, ο Αριστείδης και ο Θεμιστοκλής συνεργάσθηκαν για την δημιουργία της Αθηναϊκής Συμμαχίας και την οχύρωση της Αθήνας και του Πειραιά.

Οι Αθηναίοι αποφάσισαν να κτίσουν τείχη για να προστατεύσουν την πόλη και το λιμάνι από μελλοντικές περσικές επεμβάσεις. Η αντίδραση των Λακεδαιμονίων υπήρξε άμεση. Οι Σπαρτιάτες προφασίσθηκαν ότι αντί να κτισθούν τείχη έπρεπε αυτά να γκρεμισθούν από όλες τις Πόλεις εκτός της Πελοποννήσου για να μην χρησιμοποιηθούν από τους Πέρσες ως ορμητήρια, εάν στο μέλλον τις καταλάμβαναν. Η άποψη αυτή δείχνει ότι ενδεχομένως φοβούνταν την δύναμη της Αθήνας αλλά αποδεικνύει και την στενόμυαλη ιδέα τους να προστατεύσουν μόνο την περιοχή τους αδιαφορώντας για τους υπόλοιπους Έλληνες.[43] Τελικά, το τείχος κτίσθηκε από τους Αθηναίους βιαστικά, όσο καιρό, μετά από σύμφωνη γνώμη της Εκκλησίας, ο Θεμιστοκλής βρισκόταν στην Σπάρτη και δήθεν διαπραγματευόταν το ζήτημα. Όταν έφθασε το πλήρωμα του χρόνου, ο ίδιος ο Θεμιστοκλής ανακοίνωσε στην Απέλλα ότι πράγματι οι Αθηναίοι τείχιζαν την πόλη τους, πράγμα που δυσαρέστησε πολύ τους Σπαρτιάτες. Ανασκαφές έφεραν στο φως τμήματα του τείχους που περιέβαλαν την Αθήνα και αποκαλύφθηκε ότι πρέπει να είχε μήκος 6.450 μ. ή 43 στάδια, όπως γράφει ο Θουκυδίδης, και να διακόπτονταν από δέκα τρεις πύλες, όσες και οι μεγάλες οδικές αρτηρίες που ξεκίναγαν από την Αθήνα. Το ύψος του πρέπει να ήταν από τρία έως οκτώ μέτρα και το πλάτος του από δυόμισι έως πέντε μέτρα.[44]

Δεν ήταν το τείχος όμως η αφορμή για το τέλος της Ελληνικής Συμμαχίας. Ο δυναμικός και φιλόδοξος βασιλιάς της Σπάρτης και αρχιστράτηγος, Παυσανίας (;-467/6), τέθηκε το 478 επικεφαλής ελληνικών πλοίων, κυρίως Σπαρτιατικών και Αθηναϊκών, για μια εκστρατεία στην Κύπρο και στο Βυζάντιο (Κωνσταντινούπολη) για να εκδιωχθούν οι Πέρσες μακριά από το Αιγαίο. Ο Παυσανίας ήταν υπερβολικά αυστηρός και αυταρχικός με τους άλλους Έλληνες και όταν ανακλήθηκε για να δώσει εξηγήσεις, οι Σπαρτιάτες χρησιμοποίησαν το γεγονός αυτό ως πρόσχημα για να εγκαταλείψουν τις στρατιωτικές ενέργειες που είχαν αρχίσει μαζί με τους άλλους Έλληνες.

Την συγκυρία αυτή εκμεταλλεύθηκαν οι Αθηναίοι για να τεθούν επικεφαλής των Ελλήνων. Ίδρυσαν την Συμμαχία της Δήλου (478/7), που σταδιακά μετατράπηκε στην Αθηναϊκή Συμμαχία. Βασικά μέλη της Συμμαχίας ήταν οι Ίωνες, που συμπαθούσαν τους Αθηναίους και υποστήριζαν την διάλυση της Ελληνικής Συμμαχίας του 481, τρέφοντας αντιπάθεια για τους Σπαρτιάτες και αποστροφή για την συμπεριφορά τους. Μετά την ναυμαχία της Μυκάλης, Αθηναίοι και Ίωνες άρχισαν να κάνουν σκέψεις για να στείλουν αντιπροσώπους στο ιερό νησί της Δήλου και να συνάψουν επίσημη συμμαχία. Πρωταγωνιστής της όλης

[43] Forrest, pp. 99-100.
[44] Θουκ., Β.13 & ΙΕΕ, 3α:17.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

υποθέσεως υπήρξε ο Αριστείδης, που έχαιρε γενικής εκτιμήσεως από Αθηναίους και Ίωνες. Οι Αθηναίοι, βέβαια, είχαν ήδη αποφασίσει να δημιουργήσουν μια συμμαχία της οποίας θα ηγούνταν και η οποία τελικά θα γινόταν το αντίβαρο της Πελοποννησιακής Συμμαχίας, που επέβαλε η Σπάρτη στους συμμάχους της. Το αθηναϊκό σχέδιο εκτελέσθηκε συνειδητά και από τα δύο αθηναϊκά κόμματα με την σύμπνοια των ηγετών τους, Αριστείδη και Θεμιστοκλή.

Επίσημος σκοπός της συμμαχίας ήταν να εκδικηθούν οι Έλληνες τους Πέρσες, αν και ο Θουκυδίδης νομίζει ότι αυτός ο λόγος ήταν "πρόσχημα".[45] Η συμμαχία είχε απεριόριστη διάρκεια, πράγμα που στην αρχή θεωρήθηκε πολύ θετικό. Αργότερα, όταν φάνηκε πως ο περσικός κίνδυνος είχε τω όντι εκλείψει, οι σύμμαχοι δεν ήταν πρόθυμοι να εκπληρώνουν όλες τις υποχρεώσεις τους, με αποτέλεσμα να υπάρξουν συγκρούσεις. Όλες οι συμμαχικές Πόλεις εκπροσωπούνταν με έναν αντιπρόσωπο που είχε δικαίωμα ψήφου. Ενώ φαίνεται ότι κάθε Πόλη ήταν αυτεξούσια, με την πάροδο του χρόνου, οι Αθηναίοι ουσιαστικά επηρέαζαν τις μικρότερες και δημιούργησαν ένα ισχυρό μπλοκ. Αρχικά, οι σύμμαχοι είχαν συμφωνήσει να δοθεί η ηγεμονική θέση στην ισχυρότερη των Πόλεων, την Αθήνα. Οι Αθηναίοι θα αποφάσιζαν για την συνεισφορά των συμμαχικών Πόλεων σε πλοία και χρήματα ενώ κέντρο της συμμαχίας ορίσθηκε το ιερό νησί της Δήλου. Η επιτυχία με την οποία καθόρισε ο Αριστείδης (περ. 540-467) την αρχική συνεισφορά της κάθε Πόλεως, έδωσε το δικαίωμα στους συμπολίτες του να τον ονομάζουν "Δίκαιον".[46] Σιγά-σιγά, η συμμαχία έγινε πολύ ισχυρή, κυριάρχησε στο Αιγαίο και έφθασε το 425 να έχει περίπου 400 μέλη.[47] Η οργάνωσή της και η ισχυρή θέση που κατείχε η Αθήνα προδίκασε, ενδεχομένως από την αρχή, την πορεία της συμμαχίας. Οι Αθηναίοι θα κυριαρχούσαν.

Στην νέα αυτή περίοδο για την αθηναϊκή δημοκρατία, εμφανίσθηκε στην πολιτική σκηνή ο Κίμων (περ. 506-450), γιος του νικητή στον Μαραθώνα Μιλτιάδη. Ο Κίμων εξελέγη στρατηγός για πρώτη φορά το 476 και γρήγορα τέθηκε επικεφαλής της αριστοκρατικής παρατάξεως στην Αθήνα, βοηθούμενος από τον Αριστείδη. Οι αριστοκρατικοί, φοβούμενοι ότι μετά τον πόλεμο με τους Πέρσες οι απλοί πολίτες ίσως συνειδητοποιούσαν τον ρόλο που έπαιξαν στην ελληνική νίκη και ζητούσαν περισσότερα δικαιώματα, αποφάσισαν να λάβουν την εξουσία στα χέρια τους. Οι δημοκρατικοί με τον αρχηγό τους Θεμιστοκλή δεν φαίνεται να κατάλαβαν πόσο επιτυχημένη ήταν η προσέγγιση που επιδίωξε ο Κίμων με την Εκκλησία του δήμου. Οι αρχηγοί των δύο κομμάτων εξέφραζαν αντιδιαμετρικές απόψεις για το μέλλον της Αθήνας και της συμμαχίας. Ο Θεμιστοκλής ονειρευόταν μια μεγάλη Αθήνα που θα εξαπλωνόταν στον ελληνικό χώρο ακόμη και αν ερχόταν σε σύγκρουση με την Σπάρτη. Ο Κίμων, αντιθέτως, πίστευε σε μια Αθήνα με ισχυρό ναυτικό που θα κυριαρχούσε στις θάλασσες και που θα άφηνε την κυριαρχία στην ξηρά στους Σπαρτιάτες και στους συμμάχους τους. Ο Κίμων έγινε τελικά τόσο δημοφιλής ώστε οι Αθηναίοι τον εξέλεγαν στρατηγό για δεκαπέντε συνεχή χρόνια (476-462). Αντιθέτως ο Θεμιστοκλής έπεσε σε δυσμένεια είτε επειδή γινόταν δυσάρεστος προσπαθώντας να επιβάλει την γνώμη του είτε από φθόνο.[48] Οι Αθηναίοι τον εξοστράκισαν λίγο μετά το 472 και πρέπει να πέθανε το 461 π.Χ.

Ισχυρός ανήρ στην Αθήνα ήταν τώρα ο Κίμων. Από τον πρώτο χρόνο της στρατηγίας του, τέθηκε επικεφαλής συμμαχικού στόλου για να εκκαθαρίσει την Θράκη (σημερινές περιοχές ελληνικής Θράκης, Ανατολικής Θράκης και ΝΑ Βουλγαρίας) από ορισμένους Πέρσες που είχαν εγκατασταθεί σε πόλεις της περιοχής αλλά και για να διασφαλίσει τον διάπλου του Ελλησπόντου για τα ελληνικά πλοία. Δύο χρόνια αργότερα, δόθηκε πάλι η ευκαιρία στον Κίμωνα και στην συμμαχία να επέμβουν στην Σκύρο για να εκδιώξουν τους πειρατές που εμπόδιζαν το εμπόριο της Εύβοιας με το Αιγαίο. Ο Κίμων έδιωξε τους πειρατές και έτσι

[45] Θουκ., Α.96.
[46] Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, "Αριστείδης", 6.2 & 24.1-3.
[47] GHI, no 69, pp. 188-201, ειδικά p. 194
[48] Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, "Θεμιστοκλής", XXII (123).

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

επέτρεψε την εγκατάσταση Αθηναίων κληρούχων στην Σκύρο. Μεταξύ των ετών 474 και 472, ο Κίμων ανέλαβε την εκστρατεία εναντίον της Καρύστου, που ενώ βρισκόταν σε νευραλγικό σημείο στην νότια Εύβοια είχε αρνηθεί να συμμετάσχει στην συμμαχία. Η Κάρυστος εξαναγκάσθηκε να δεχθεί τους 'όρους της συμμαχίας και να γίνει μέλος της. Οι Αθηναίοι καθοδηγούσαν την συμμαχία να ακολουθεί σκληρή πολιτική σε πιθανούς εχθρούς αλλά και σε φίλους που δυσαρεστημένοι ήθελαν να αποχωρήσουν. Τέτοια είναι η περίπτωση της Νάξου που αποστάτησε το 469 χωρίς ουσιαστικά να γνωρίζουμε τους λόγους. Την επιχείρηση τιμωρίας ανέλαβε πάλι ο Κίμων ο οποίος, μετά από στενή πολιορκία, εξανάγκασε τους κατοίκους του κυκλαδίτικου νησιού να συνθηκολογήσουν, να πληρώσουν ειδικό φόρο και να υποβιβασθούν στην συμμαχία. Ίσως να μην είναι παράξενο ότι το μεγαλύτερο νησί των Κυκλάδων αποστάτησε ξαφνικά, εφόσον δέκα χρόνια μετά την δημιουργία της συμμαχίας, αφ' ενός δεν φαινόταν να υπήρχε περσικός κίνδυνος και, αφ' ετέρου, οι συμμαχικές Πόλεις έπρεπε να συνεχίσουν να συνεισφέρουν στο κοινό Ταμείο.

Το 468, όμως, έγινε γνωστό ότι οι Πέρσες συγκέντρωναν στρατό και στόλο στην Παμφυλία, στην μικρασιατική ακτή βορειοδυτικά της Κύπρου, προφανώς για να επιτεθούν στην Ελλάδα. Η συμμαχία ανέθεσε στον Κίμωνα να εκστρατεύσει και να ματαιώσει το περσικό σχέδιο εν τη γενέσει του. Όταν ο Αθηναίος στρατηγός έφθασε στην περιοχή, βρήκε τους Πέρσες παραταγμένους στις εκβολές του Ευρυμέδοντος (σημερινού Köprü Çay, ανατολικά της Αττάλειας ή Antalya), ποταμού που διέρρεε την Παμφυλία. Στην μάχη που ακολούθησε, η στρατηγική του Κίμωνα αποδείχθηκε μεγαλοφυής. Οι Πέρσες ξαφνιάσθηκαν και έπαθαν κυριολεκτική πανωλεθρία χάνοντας πολλούς στρατιώτες και πλοία. Η νίκη στον Ευρυμέδοντα ποταμό ήταν κεφαλαιώδους σημασίας γιατί το κύρος της συμμαχίας υψώθηκε σημαντικά ανάμεσα στους Έλληνες, κυρίως της Μικράς Ασίας. Επίσης, το Αιγαίο έγινε πια ελληνική θάλασσα που μπορούσαν να την διαπλεύσουν άφοβα τα εμπορικά πλοία.

Η περιφανής αυτή νίκη διέλυσε και τον τελευταίο δισταγμό που μπορεί να είχαν οι Αθηναίοι για το μέλλον της συμμαχίας. Ήταν πλέον βέβαιοι ότι έπρεπε να την θέσουν υπό τον πλήρη έλεγχό τους. Έτσι, θα δημιουργούνταν οι προϋποθέσεις για μια πραγματική Αθηναϊκή Ηγεμονία χωρίς προσχήματα. Άλλωστε, οι Αθηναίοι είχαν θαμπωθεί από τα λάφυρα που είχαν συγκεντρώσει από τις νίκες εναντίον των εχθρών αλλά και από τα τεράστια ποσά που εισέπρατταν, με βάση την συμφωνία της Δήλου, για την συντήρηση και αύξηση του αθηναϊκού στόλου. Πολλοί σύμμαχοι προτιμούσαν να καταβάλουν χρήματα παρά να ακολουθήσουν τους Αθηναίους στις εκστρατείες, με αποτέλεσμα η Αθήνα να αυξάνει τα έσοδά της.

Με τον αέρα των αρχηγών της συμμαχίας, οι Αθηναίοι αποφάσισαν το 465 να εποικίσουν την απέναντι από την Θάσο παραλία της Θράκης. Η ενέργειά τους αυτή όμως έθετε σε κίνδυνο την πρόσβαση των συμμάχων Θασίων στα μεταλλεία του Παγγαίου αλλά και το εμπόριο που διεξήγαν οι νησιώτες με την παραλία. Οι Θάσιοι εξοργίσθηκαν, εξεγέρθηκαν και αποστάτησαν από την αθηναϊκή συμμαχία. Και σε αυτήν την περίπτωση κλήθηκε ο Κίμων να αναλάβει δράση. Ο αθηναϊκός στόλος νίκησε τον αντίστοιχο των Θασίων και οι Αθηναίοι πολιόρκησαν την πόλη για δύο χρόνια (465/4-463/2). Οι πολιορκούμενοι ζήτησαν από τους Σπαρτιάτες να εισβάλουν στην Αθήνα για αντιπερισπασμό αλλά εκείνοι αρνήθηκαν. Οι Σπαρτιάτες ήθελαν πολύ να θέσουν τέρμα στην συνεχώς αυξανόμενη δύναμη των Αθηναίων αλλά την εποχή που προσκλήθηκαν να επέμβουν αντιμετώπιζαν την μεγαλύτερη εξέγερση ειλώτων και φυσικά δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν. Οι Θάσιοι συνεπώς αναγκάσθηκαν να συνθηκολογήσουν, υποχρεώθηκαν να γκρεμίσουν τα τείχη, που μόλις είχαν κατασκευάσει, να παραδώσουν τα πλοία τους, να πληρώσουν το κόστος της αθηναϊκής εκστρατείας, να καταβάλουν ειδικό ετήσιο φόρο και να αφήσουν την εκμετάλλευση της θρακικής ακτής στους Αθηναίους. Πλήρωσαν την αποστασία τους πολύ ακριβά. Η νίκη επί των Θασίων δείχνει για μια ακόμη φορά ότι οι Αθηναίοι ήταν έτοιμοι να εφαρμόσουν σκληρή τακτική έναντι των δυσαρεστημένων συμμάχων τους που ήθελαν να απομακρυνθούν. Η Αθήνα πλέον επέβαλε

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

ηγεμονικά την θέλησή της στην συμμαχία.

Η διετής πολιορκία της Θάσου είχε πολιτικές επιπτώσεις στα εσωτερικά της Αθήνας. Ορισμένοι νέοι πολιτικοί, συμπεριλαμβανομένου και του Περικλή, κατηγόρησαν τον Κίμωνα ότι δωροδοκήθηκε από τον βασιλιά της Μακεδονίας για να μην συνεχίσει την εκστρατεία στην ακτή. Ο Κίμων, σε αυτήν την περίπτωση, κατάφερε να πείσει τους Αθηναίους ότι δεν έπρεπε να πιστεύουν σε τέτοιες κακόβουλες υποθέσεις εναντίον του. Αργότερα όμως, ο Αθηναίος πολιτικός έπεσε σε δυσμένεια όταν πρότεινε στους Αθηναίους να βοηθήσουν τους Σπαρτιάτες εναντίον των ειλώτων και ιδίως όταν --αφού Αθηναίοι οπλίτες έφθασαν στην Σπάρτη-- οι Σπαρτιάτες αρνήθηκαν ευγενικά την βοήθεια. Οι Αθηναίοι αποφάσισαν να ισχυροποιήσουν την θέση τους έναντι των Λακεδαιμονίων και συνήψαν συμφωνίες συνεργασίας με τους Αργείους, εχθρούς των Λακεδαιμονίων, και με τους Θεσσαλούς. Αλλά η αθηναϊκή πολιτική εξόργισε τον Κίμωνα ο οποίος, αν και προσπάθησε να μεταπείσει τους Αθηναίους, το μόνο που πέτυχε ήταν να κατηγορηθεί ως "φιλολάκων"[49] και να εξοστρακισθεί το 461 π.Χ. Η εξορία του Κίμωνα στέρησε τους αριστοκρατικούς από τον ισχυρό στρατηγό τους και άνοιξε τον δρόμο στους δημοκρατικούς υπό τον Εφιάλτη του Σοφωνίδου και τον Περικλή. Το 453 όμως, όταν οι Αθηναίοι χρειάσθηκαν έμπειρο στρατηγό, κάλεσαν τον Κίμωνα να επιστρέψει από την εξορία του και τον έστειλαν να πολεμήσει τους Πέρσες στην Κύπρο το 450-449 π.Χ. Αυτή ήταν η τελευταία εκστρατεία του γηραιού πλέον στρατηγού, ο οποίος πέθανε κατά την διάρκεια της αποστολής.

Ο Κίμων έδωσε αναμφισβήτητα άλλη αίσθηση στην αθηναϊκή συμμαχία. Εξετέλεσε επακριβώς τα σχέδιά της και έδωσε τα πρώτα δείγματα της Αθηναϊκής Ηγεμονίας. Είναι αξιοθαύμαστο ότι όλες του οι αποστολές στέφθηκαν με επιτυχία, πράγμα που δείχνει τις εξαιρετικές ικανότητές του ως στρατηγού. Φυσικά δεν απέφυγε ούτε αυτός τον εξοστρακισμό εξ αιτίας των αριστοκρατικών πολιτικών του απόψεων και της συμπάθειάς του προς τους Σπαρτιάτες.

Η Σπάρτη (479-462 π.Χ.)

Η λήξη των μηδικών πολέμων έθεσε τέρμα στην σύμπνοια των δύο ισχυρότερων Πόλεων της Ελλάδας, της Αθήνας και της Σπάρτης που, όπως έχει ήδη τονισθεί, ακολούθησαν διαφορετική πολιτική καθ' όλη την περίοδο της Πεντηκονταετίας. Είναι ουτοπικό να πιστεύει κανείς ότι θα μπορούσαν η Αθήνα και η Σπάρτη να ενώσουν τους Έλληνες διότι τις δύο Πόλεις χώριζαν πολύ περισσότερα από ό,τι τις ένωναν. Κατ' αρχάς κυβερνιόνταν από δύο διαφορετικού τύπου δημοκρατικά πολιτεύματα, που υπαγορεύθηκαν από τις εσωτερικές πολιτικές ανάγκες της κάθε Πόλεως. Οι Σπαρτιάτες, με τον συνεχή φόβο μιας πιθανής εξεγέρσεως των ειλώτων, έπρεπε να φροντίζουν για την ασφάλειά τους και, εκ των πραγμάτων, δεν μπορούσαν να διανοηθούν κοινή πολιτική με άλλους Έλληνες, και ιδίως με αυτούς εκτός της Πελοποννήσου, που είχαν διαφορετικές απόψεις και ιδέες. Οι Αθηναίοι, από την άλλη πλευρά, δέχθηκαν με εκπληκτικό τρόπο, εμπρός στον περσικό κίνδυνο, την αρχιστρατηγία των Σπαρτιατών αλλά φαίνεται ότι ούτε για μια στιγμή δεν σκέφθηκαν να θέσουν ζήτημα κοινής εσωτερικής πολιτικής των Ελλήνων. Ακόμη και οι προσπάθειες για κοινή εξωτερική πολιτική δοκιμάσθηκαν πολύ και τελικά διήρκεσαν μόνο όσο υπήρχε εμφανής εξωτερικός κίνδυνος. Οι Σπαρτιάτες, με την δυσπιστία τους και την στενοκεφαλιά τους, αρνήθηκαν οποιαδήποτε συνεργασία με τους Αθηναίους, όταν έπαψε να υφίσταται εμφανώς ο περσικός κίνδυνος. Αργότερα, όταν ο Κίμων προθυμοποιήθηκε να τους βοηθήσει, τον απέπεμψαν, και φυσικά έστρεψαν την Αθήνα εναντίον τους. Παρά το γεγονός ότι συχνά μιλάμε για την Αρχαία Ελλάδα, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ουσιαστικά επρόκειτο για σύνολο διαφορετικών κρατών ή συμμαχιών και όχι για ένα κράτος. Βέβαια, δεν πρέπει επίσης να ξεχνάμε ότι αυτό που ένωνε τους Έλληνες ήταν η γλώσσα και η θρησκεία, η κοινή παράδοση και το κοινό πολιτιστικό πνεύμα. Μπορεί να ήταν χωρισμένοι σε διαφορετικά κράτη αλλά τους ένωνε η κοινή πολιτιστική κληρονομιά.

[49] Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, "Κίμων", 16.1.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

Οι διαφορές και οι ομοιότητες ανάμεσα στις δύο μεγάλες Πόλεις της Αρχαίας Ελλάδας θα γίνουν εμφανείς όταν μελετήσουμε την κατάσταση που επικρατούσε στην Σπάρτη στην πρώτη περίοδο της Πεντηκονταετίας. Αμέσως μετά το τέλος των πολέμων εναντίον των Περσών οι Σπαρτιάτες βρέθηκαν στο υψηλότερο σημείο της δόξας τους. Τιμόνταν από τα μέλη της Πελοποννησιακής Συμμαχίας αλλά και από τους άλλους Έλληνες για την θυσία τους στις Θερμοπύλες και την συμμετοχή τους στις αποφασιστικές μάχες εναντίον των Περσών. Όταν βέβαια ο περσικός κίνδυνος πέρασε, οι βασιλείς της Σπάρτης, οι Σπαρτιάτες στρατιώτες καθώς και οι άλλοι Πελοποννήσιοι που ήρθαν σε επαφή με τους Έλληνες με λιγότερο πιεστικά πολιτεύματα από τα δικά τους, αντέδρασαν στην ιδέα να επανέλθουν στον ίδιο λιτό τρόπο ζωής που είχαν δοκιμάσει μέχρι εκείνη την στιγμή. Τότε ακριβώς στην Σπάρτη οι Έφοροι έλαβαν την κατάσταση στα χέρια τους, περιόρισαν την εξουσία των βασιλέων και διατήρησαν την φυσιογνωμία του σπαρτιατικού πολιτεύματος αναλλοίωτη.[50] Ο αντίκτυπος αυτής της πολιτικής έγινε έντονα αισθητός στις εξωτερικές σχέσεις των Σπαρτιατών όταν σύμμαχοι ή γείτονές τους προτίμησαν να ακολουθήσουν το παράδειγμα της Αθήνας, δηλαδή να εγκαθιδρύσουν δημοκρατικά πολιτεύματα. Οι Σπαρτιάτες αντιμετώπισαν με μεγάλη δυσπιστία τις προθέσεις των γειτόνων τους.

Μετά το 472 π.Χ. και στις γύρω από την Σπάρτη περιοχές, άνθισαν τα αθηναϊκού τύπου δημοκρατικά πολιτεύματα. Η πρώτη Πόλη που δέχθηκε την μεταπολίτευση ήταν το Άργος, παραδοσιακά εχθρικό προς την Σπάρτη. Το παράδειγμα του Άργους ακολούθησαν και άλλες Πόλεις στην Αρκαδία αλλά σ' αυτήν την περίπτωση οι Σπαρτιάτες επενέβησαν, επανέφεραν γρήγορα το προηγούμενο καθεστώς και τις εξανάγκασαν να επανέλθουν στην Πελοποννησιακή Συμμαχία και τις αρχές της. Σε άλλες περιπτώσεις όμως, οι Σπαρτιάτες αποφάσισαν να μην επέμβουν, όπως στο ζήτημα που δημιουργήθηκε από τους Ηλείους. Οι διάσπαρτες αγροτικές κοινότητες της περιοχής ίδρυσαν την Πόλη της Ίλιδος και εξέλεξαν βουλή 500, με εκπροσώπους από τις δέκα φυλές στις οποίες χωρίσθηκαν. Οι Σπαρτιάτες δεν κινήθηκαν εναντίον τους, σε αυτήν την φάση, διότι οι Ηλείοι διατήρησαν τις σχέσεις τους με τους νοτίους συμμάχους τους στο ίδιο επίπεδο. Ενδεχομένως, να υπήρχε φόβος εξεγέρσεως των γηγενών κατοίκων (Πισατών), τους οποίους είχε υποτάξει το δωρικό φύλο των Ηλείων όταν πρωτοεγκαταστάθηκε στην περιοχή, πράγμα που δεν επιδίωκαν οι Σπαρτιάτες.

Παρά την ηρεμία που επικρατούσε στην Πελοπόννησο και το γεγονός ότι τελικά οι Λακεδαιμόνιοι παρέμειναν πιστοί στην Πελοποννησιακή Συμμαχία, οι Σπαρτιάτες δεν απέφυγαν την μεγαλύτερη εξέγερση των ειλώτων. Οι είλωτες και οι περίοικοι που είχαν αγωνισθεί στο πλευρό των Σπαρτιατών και των άλλων Ελλήνων στις μάχες εναντίον των Περσών άρχισαν να κατανοούν ότι θα έπρεπε και εκείνοι να έχουν περισσότερα δικαιώματα και να μην υποταγούν στην μοίρα τους, που τους ήθελε υποτελείς στους Σπαρτιάτες. Φαίνεται ότι υποκινητής των εξεγέρσεων ήταν ο τέως βασιλιάς της Σπάρτης Παυσανίας, με σκοπό να αποκομίσει προσωπικά οφέλη, μετά από την δυσμένεια στην οποία είχε πέσει. Η εξέγερση των ειλώτων και ορισμένων περιοίκων ή Γ' Μεσσηνιακός Πόλεμος, όπως επίσης ονομάζεται, πρέπει να άρχισε μεταξύ 469 και 464 και να τελείωσε το 460/459.[51] Η εξέγερση φαίνεται ότι γενικεύθηκε μετά τον καταστρεπτικό σεισμό του 464 που έπληξε την νότια Πελοπόννησο και έτσι όλο και περισσότεροι είλωτες και περίοικοι ενώθηκαν με τους εξεγερμένους Μεσσηνίους και κατέφυγαν στο οχυρό της Ιθώμης. Τότε, οι Σπαρτιάτες ζήτησαν βοήθεια και το 462 κατέφθασε ο Κίμων με αθηναϊκό στρατό. Εν τω μεταξύ, οι δημοκρατικοί στην Αθήνα προχώρησαν σε πολιτικές μεταρρυθμίσεις εκμεταλλευόμενοι την απουσία του Κίμωνος. Όταν αυτό έγινε γνωστό,

---

[50] Antony, Powell, *Athens and Sparta. Constructing Greek Political and Social History from 478 BC.* (London: Routledge, 1988), pp. 100-105.

[51] Για τα προβλήματα που υφίστανται στις πηγές γύρω από το γεγονός και την χρονολόγηση δες Bengtson, p. 458 n. 35 και 36 αλλά και ΙΕΕ, 3α:36. Ο ιστορικός Hammond, *History of Greece*, p. 262 υποστηρίζει την υψηλή χρονολόγηση ενώ ο Bengtson, p. 119 την χαμηλή.

φοβούμενοι οι Σπαρτιάτες μήπως εξ αιτίας αυτού του γεγονότος ο Κίμων και οι στρατιώτες του αποφάσιζαν να μείνουν στην Σπάρτη, τους ζήτησαν ευγενικά να αποχωρήσουν, γεγονός που δημιούργησε ζήτημα για το αθηναϊκό κύρος. Στην Ιθώμη, μετά από χρόνια πολιορκίας, οι είλωτες αποφάσισαν να παραδοθούν. Οι Σπαρτιάτες δεν επέβαλαν σκληρούς 'όρους φοβούμενοι μελλοντική εξέγερση των ειλώτων και επέτρεψαν στους επαναστατημένους να φύγουν χωρίς δικαίωμα επιστροφής.

Πρέπει να τονισθεί σε αυτό το σημείο ότι οι είλωτες είχαν κάποια περισσότερα δικαιώματα από τους δούλους, πράγμα που φαίνεται και από τον διαχωρισμό που γίνεται στην συμφωνία εγκλείστων στην Ιθώμη και Σπαρτιατών.[52] Οι είλωτες ήταν ελεύθεροι να έχουν σπίτι και να δημιουργούν οικογένεια ενώ οι δούλοι μόνο αν τους το επέτρεπε ο αφέντης τους. Αντιθέτως, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι δούλοι είχαν την δυνατότητα να αποκτήσουν την ελευθερία τους ενώ οι είλωτες ήταν καταδικασμένοι να καλλιεργούν την γη υπό την επιτήρηση των Σπαρτιατών.

ΠΙΝΑΚΑΣ 19
Η ΠΕΝΤΗΚΟΝΤΑΕΤΙΑ 479-431 π.Χ.

Περιτείχιση της Αθήνας	478
Ίδρυση Συμμαχίας Δήλου [Αθηναϊκής]	478/7
Γ' Μεσσηνιακός Πόλεμος	469/4-460/459
Νίκη Αθηναίων στον Ευρυμέδοντα ποταμό	468
Μεταρρύθμιση Εφιάλτη	462
Πολιτικά δικαιώματα σε Ζευγίτες (τριακοσιομέδιμνους)	458/7
Μάχη Τανάγρας	457
Μεταφορά Ταμείου Συμμαχίας στην Αθήνα	454/3
Πενταετής Ειρήνη Αθηναίων-Σπαρτιατών	451
Νόμος περί Νόθων	451
Ειρήνη Καλλία (Ελλήνων-Περσών)	449
Τριακοντούτεις Σπονδαί	445/4
Υποταγή Σαμίων	439
Πολιτικά δικαιώματα σε θήτες	περ. 431

Από το γεγονός ότι αρκετοί είλωτες πρέπει να αφέθηκαν ελεύθεροι να φύγουν, γεννάται το ερώτημα του συνολικού αριθμού ειλώτων και Σπαρτιατών που κατοικούσαν στην Λακωνία. Από τις λιγοστές πληροφορίες που διαθέτουμε συμπεραίνεται ότι οι είλωτες πρέπει να ήταν πολύ περισσότεροι από όσους χρειάζονταν οι Σπαρτιάτες για την καλλιέργεια των αγρών, αφού άφησαν τους εξεγερμένους να αποχωρήσουν. Την περίοδο των περσικών πολέμων ο συνολικός αριθμός των Σπαρτιατών πρέπει να ήταν τουλάχιστον 32.000 άτομα ενώ οι είλωτες περίπου 210.000.[53] Μερικά χρόνια αργότερα, την εποχή της εξεγέρσεως των ειλώτων, οι Σπαρτιάτες οπλίτες πρέπει να ήταν πολύ λιγότεροι των 8.000 των μηδικών πολέμων για να φοβηθούν τους

[52] Θουκυδίδης, Α.103. Οι είλωτες αφήνονται ελεύθεροι να φύγουν από την Πελοπόννησο αλλά "εάν κάποιος συλληφθεί, θα γίνει δούλος αυτού που τον συνέλαβε".

[53] Ο Ηρόδοτος (IX.28.2 & IX.10.1) αναφέρει ότι στις Πλαταιές οι Σπαρτιάτες είχαν στείλει 5.000 άνδρες και 7 είλωτες για κάθε άνδρα, άρα 35.000 είλωτες ελαφρά οπλισμένους (IX.28.2 & IX.29.2). Επίσης υποστηρίζει ότι είχαν μείνει στην Σπάρτη 3.000 οπλίτες αφού ο συνολικός αριθμός των οπλιτών ήταν 8.000 (VII.234.2). Εάν πολλαπλασιάσουμε τον αριθμό αυτόν επί 4, που είναι τυπικά τα άτομα που αποτελούν μια οικογένεια, έχουμε τον αριθμό των 32.000 ατόμων για την Σπάρτη. Επίσης, εάν πιστέψουμε τον Ηρόδοτο και δεχθούμε ότι κάθε Σπαρτιάτης αντιστοιχούσε σε 7 είλωτες, τότε εύκολα εξάγουμε τον αριθμό 210.000 για τους είλωτες μεταξύ 490 και 480 π.Χ. Ο Ηρόδοτος αναφέρει επίσης και 5.000 οπλίτες περιοίκους Λακεδαιμονίους (IX.11.3) που προστέθηκαν στην Σπαρτιατική δύναμη, η οποία τώρα διέθετε 10.000 (μύριοι) οπλίτες (IX.28.2).

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

4.000 Αθηναίους[54] του Κίμωνα. Υπολογίζεται ότι πρέπει να ζούσαν την εποχή αυτή περίπου 6.000 οπλίτες ή 24.000 άτομα.[55]

Είναι προφανές, λοιπόν, από τα ανωτέρω στοιχεία ότι η αριθμητική δύναμη των Σπαρτιατών μειωνόταν συνεχώς κατά τον Ε' αιώνα είτε από λιμούς είτε από φυσικές καταστροφές, πράγμα που έκανε τους πολίτες της Σπάρτης όλο και περισσότερο να τρέμουν τους αριθμητικά υπέρτερους είλωτες αλλά και να φοβούνται μια δυνατή και ισχυρή Αθήνα. Ο φόβος μιας παντοδύναμης Αθήνας άρχισε να κορυφώνεται μετά το μέσον περίπου του Ε' αιώνα και κατέληξε στην μεγάλη σύγκρουση του αρχαιοελληνικού κόσμου, τον Πελοποννησιακό Πόλεμο ανάμεσα στην Αθήνα και στην Σπάρτη.

Η Αθηναϊκή Δημοκρατία (462-454 π.Χ.)

Μέχρι να αρχίσει ο πόλεμος όμως, ή Αθήνα ωρίμασε πολιτικά και διοικήθηκε από τους πολίτες της με την εφαρμογή της αρχής της συμμετοχικής δημοκρατίας. Κατ' αυτήν, όλοι οι πολίτες, σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής, είχαν δικαίωμα να αποφασίζουν για το μέλλον της Πόλεώς τους και το δικό τους. Ο εκδημοκρατισμός της αθηναϊκής πολιτικής είχε αρχίσει βέβαια ήδη από την εποχή του Σόλωνος. Με τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνος και του Κλεισθένη η Αθήνα είχε ήδη υπερβεί πολιτικά τις υπόλοιπες ελληνικές Πόλεις αλλά δεν είχε επιτύχει την απόλυτη δημοκρατία. Η εξουσία ήταν ουσιαστικά στα χέρια των πλουσίων και των ισχυρών (Άρειος Πάγος) ενώ οι θήτες, που αποτελούσαν την πλειοψηφία των κατοίκων, συμμετείχαν στην Εκκλησία του δήμου ή δήμος αλλά δεν είχαν το δικαίωμα του εκλέγεσθαι σε κανένα πολιτικό αξίωμα. Οι θήτες όμως συμμετείχαν σε όλες τις εκστρατείες του αριστοκρατικού Κίμωνα και σταδιακά απέκτησαν την πεποίθηση ότι αυτοί ουσιαστικά στήριζαν την αθηναϊκή υπεροχή. Η αντίληψη αυτή του κατώτερου στρώματος της κοινωνίας στην Αθήνα και η πολιτική διαμάχη αριστοκρατικών και δημοκρατικών για την άσκηση της εξουσίας αποτέλεσε το έναυσμα για την ολοκλήρωση της δημοκρατίας στην Αθήνα, όταν τελικά δόθηκαν πολιτικά δικαιώματα στους θήτες και η εξουσία στον δήμο.

Η Δημοκρατική Μεταρρύθμιση του Εφιάλτη (462 π.Χ.)

Η πολιτική διαμάχη των αριστοκρατικών, με αρχηγό τον Κίμωνα, και των δημοκρατικών, με επικεφαλής τον Εφιάλτη του Σοφωνίδου και τον Περικλή, είχε τις ρίζες της στις διαφορετικές απόψεις των δύο κομμάτων για την θέση της Αθήνας μεταξύ των ελληνικών Πόλεων. Οι αριστοκρατικοί υποστήριζαν ότι οι Αθηναίοι έπρεπε να στηρίξουν τους Σπαρτιάτες στην διαμάχη τους με τους είλωτες έτσι ώστε να διατηρηθεί η διπολική ελληνική πολιτική. Αντιθέτως, οι δημοκρατικοί πίστευαν ότι οι Σπαρτιάτες έπρεπε να εκμηδενισθούν πολιτικά και στρατιωτικά για να επικρατήσει απόλυτα η αθηναϊκή ισχύς στην Ελλάδα.

Η αφορμή για την επικράτηση της δημοκρατικής απόψεως δόθηκε το 462 όταν ο Κίμων έπεισε τους Αθηναίους να στείλουν τον ίδιο με σημαντική στρατιωτική βοήθεια στην Σπάρτη, όταν οι Σπαρτιάτες αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα με την εξέγερση των ειλώτων. Αυτή ήταν και η τελευταία πολιτική νίκη του Κίμωνος στην Αθήνα γιατί οι δημοκρατικοί εκμεταλλεύθηκαν την απουσία του για να επιτύχουν τους δικούς τους σκοπούς. Ο Εφιάλτης έπεισε την Εκκλησία του δήμου να ψηφίσει υπέρ της αφαιρέσεως των σπουδαιότερων πολιτικών εξουσιών από τον Άρειο Πάγο. Το Σώμα αυτό αποτελούνταν κυρίως από μέλη των ανώτερων τάξεων, τους πεντακοσιομέδιμνους και τους ιππείς (τριακοσιομέδιμνους), οι οποίοι είχαν μεγάλη επιρροή. Δόθηκε έτσι το δικαίωμα στην Εκκλησία του δήμου να ελέγχει τους άρχοντες, να έχει

---

[54] Αριστοφάνης, *Λυσιστράτη*, στ. 1143-1144.

[55] Ο Θουκυδίδης (Ε.68) υποστηρίζει ότι στην μάχη της Μαντινείας το 418 συμμετείχαν 3.584 Σπαρτιάτες (από πολλαπλασιασμό 4 επί 8 επί 4 επί 4 επί 7). Επομένως υπολογίζοντας πάλι 4 άτομα σε κάθε οικογένεια έχουμε περίπου 14.000 Σπαρτιάτες. Αν υποθέσουμε ότι η μείωση του σπαρτιατικού πληθυσμού ακολούθησε μια ομαλώς φθίνουσα πορεία τότε κατά μέσο όρο μπορούμε να υπολογίσουμε για το μέσον του Ε' αιώνα περίπου 6.000 οπλίτες (8.000-3.584=4.416 δια 2 = 2.208 + 3.584 = 5.792) και 24.000 κατοίκους της Σπάρτης (5.792 επί 4). Δες διάγραμμα σε Cartledge, *Agesilaos*, p. 38 -- Δες και ΙΕΕ, 3α:50 & 235.

πλήρη δικαστική δικαιοδοσία επί αρχόντων που είχαν παραπέσει σε παραπτώματα αλλά και να επιβλέπει την τήρηση των νόμων. Στον Άρειο Πάγο αφέθηκε μόνο το δικαίωμα να δικάζει ανθρωποκτονίες και άλλα εγκλήματα. Με την αλλαγή αυτή, ο λαός έλαβε την εξουσία στα χέρια του.[56]

Ο Εφιάλτης όμως δεν έζησε πολύ για να χαρεί την νίκη του. Οι άκαμπτες πολιτικές του θέσεις και γενικότερα η πολιτική των δημοκρατικών έστρεψαν ορισμένους Αθηναίους εναντίον του και οδήγησαν στην άγρια δολοφονία του από κάποια "εταιρεία" (πολιτική-συνωμοτική οργάνωση) της Αθήνας το 461. Το ίδιο ακριβώς έτος εξοστρακίσθηκε και ο Κίμων με την κατηγορία ότι φιλολακώνιζε και, έτσι, η αποχώρησή του άφησε το πεδίο ελεύθερο στον νέο πολιτικό άνδρα Περικλή. Ο Περικλής (περ. 495-429) ήταν γιος του Ξανθίππου, νικητή στην Μυκάλη, και της Αγαρίστης, ανιψιάς του Κλεισθένη. Διδάχθηκε φιλοσοφία από τον Ζήνωνα τον Ελεάτη και τον Αναξαγόρα και έγινε εξαίρετος ρήτορας. Στην άνοδό του στην εξουσία υποστηρίχθηκε από τους Αλκμεωνίδες, οικογένεια σεβαστή στην Αθήνα επειδή είχε αναδείξει τον Κλεισθένη, αλλά και από αριστοκρατικούς που τον συμπαθούσαν λόγω της καταγωγής του, παρ' ότι είχε προσχωρήσει στο κόμμα των δημοκρατικών. Ο Περικλής έπεισε την Εκκλησία του δήμου να δώσει την δυνατότητα και σε φτωχούς πολίτες να ασχοληθούν με τα κοινά, ιδίως μετά το 458/7 όταν δόθηκε το δικαίωμα στους ζευγίτες (διακοσιομέδιμνους) να εκλέγονται άρχοντες, αλλά και στους θήτες, λίγο πριν το 431, για να εξασφαλισθεί η βοήθειά τους στον επερχόμενο Πελοποννησιακό Πόλεμο. Ο Περικλής ολοκλήρωσε την μεταρρύθμιση του Εφιάλτη δίνοντας μικρό μισθό σε όσους συμμετείχαν σε αξιώματα της Πόλεως. Με αυτόν τον τρόπο έγινε η πολιτική ολοκλήρωση του αθηναϊκού πολιτεύματος, της δημοκρατίας.

Πολεμικές Επιχειρήσεις (460-445 π.Χ.)

Πριν το ξέσπασμα του μεγάλου πολέμου ανάμεσα στην Αθήνα και στην Σπάρτη, οι Αθηναίοι ενεπλάκησαν σε πολέμους με τους Πέρσες αλλά και τους άλλους Έλληνες, στα μέσα του Ε' αιώνα.

Ο αγώνας εναντίον των Περσών, όπως έχει ήδη αναφερθεί, συνεχίσθηκε από την Αθηναϊκή Συμμαχία υπό την αρχηγία των Αθηναίων. Την εποχή αυτή, λίγο πριν τα μέσα του Ε' αιώνα, οι νικητές του Μαραθώνα βρίσκονταν σε εξαιρετικά ευνοϊκή θέση από στρατιωτικής απόψεως διότι οι Σπαρτιάτες ήταν ακόμη απασχολημένοι με την εξέγερση των ειλώτων ενώ οι Πέρσες σπαράσσονταν από εσωτερικές έριδες. Οι Αθηναίοι βρήκαν τότε ευκαιρία να υψώσουν το γόητρό τους ακόμη περισσότερο βοηθώντας τους Αιγυπτίους που είχαν επαναστατήσει εναντίον των κατακτητών Περσών. Οι Αθηναίοι σκέφθηκαν ότι έτσι θα μπορούσαν να επεκτείνουν τις εμπορικές τους δραστηριότητες στην Αίγυπτο αλλά και να αποκτήσουν ναυτική βάση στην Νοτιοανατολική Μεσόγειο. Η προσπάθεια δεν καρποφόρησε, όμως, γιατί το 454 ηττήθηκαν και οι Πέρσες ανακατέλαβαν ολόκληρη την Αίγυπτο.

Την ίδια περίοδο που οι Αθηναίοι μάχονταν στο πλευρό των Αιγυπτίων βρέθηκαν στην ανάγκη να βοηθήσουν τους Αργείους εναντίον των Σπαρτιατών στην μάχη της Οινόης το 460. Αθηναίοι και Αργείοι είχαν υπογράψει συμμαχία, που φυσικά δυσαρέστησε την Σπάρτη. Η ήττα των Σπαρτιατών στην μάχη είχε ως συνέπεια την προσχώρηση των Μεγάρων στην Αθηναϊκή Συμμαχία το 459, σημαντική επιτυχία για τους αντιπάλους των Σπαρτιατών. Οι Αθηναίοι δημιούργησαν έτσι ένα σύμμαχο κράτος-φράχτη για όποιον επιβουλευόταν την Πόλη τους από τα δυτικά. Αλλά η υπεροχή και η ξαφνική επέκταση της Αθήνας ενόχλησαν σημαντικά την Κόρινθο και την Αίγινα, που πρωτοστάτησαν σε επιθέσεις Πελοποννησίων εναντίον Αθηναίων μετά το 458 π.Χ. Το 457, οι Σπαρτιάτες και άλλοι Πελοποννήσιοι συγκρούσθηκαν στην Τανάγρα με τους Αθηναίους. Στο πεδίο της μάχης παρατάχθηκαν 11.500 Πελοποννήσιοι και 14.000 Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους.[57] Η μάχη ήταν σφοδρή και οι δύο πλευρές είχαν μεγάλες

[56] J. K. Davies, *Democracy and Classical Greece,* 2nd ed. (Cambridge, Mass: Harvard Univ. Press, 1993), ch. IV.

[57] Θουκ. Α.107.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

απώλειες, μέχρι που η νίκη έκλεινε προς την πλευρά των Λακεδαιμονίων, χωρίς όμως να επιτευχθεί συντριβή των αντιπάλων (δες Ιστορική Πηγή 17).

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΗΓΗ 17
Η ΑΣΠΙΔΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΑΝΑΓΡΑ (457 π.Χ.)

Μαρμάρινη στήλη από την Ολυμπία. Αρχαίο κείμενο σε R. Meiggs & D. Lewis, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, rev. ed. (Oxford: Clarendon Press, 1988), no 36, p. 79. Απόδοση στα νέα ελληνικά Δ. Ι. Λοΐζος. [μεγάλο μέρος της επιγραφής είναι κατεστραμμένο και συμπληρωμένο από το κείμενο του Παυσανία: "Ηλειακά", Χ.4 (398).]

Ο ναός έχει χρυσή ασπίδα από την Τανάγρα που είναι ανάθεμα της συμμαχίας των Λακεδαιμονίων ως δώρο, που το πήραν από τους Αργείους και τους Αθηναίους και Ίωνες, ως δεκάτη για την νίκη τους στον πόλεμο. ...

Η ήττα στην Τανάγρα δεν λύγισε τους Αθηναίους. Την ίδια χρονιά, πέτυχαν αποφασιστική νίκη επί των Βοιωτών, που είχαν αναθαρρήσει. Άμεσο αποτέλεσμα της νικηφόρας αθηναϊκής μάχης ήταν η αποδυνάμωση της Βοιωτικής Συμπολιτείας και η εξάπλωση της αθηναϊκής κυριαρχίας στην Ανατολή Στερεά Ελλάδα. Η νίκη αυτή των Αθηναίων εξανάγκασε τους Αιγινήτες, που πολιορκούνταν εδώ και αρκετούς μήνες, να συνθηκολογήσουν και να δεχθούν βαρείς ‘όρους: να κατεδαφίσουν τα τείχη, να παραδώσουν τον στόλο τους, να συμμετάσχουν στην Αθηναϊκή Συμμαχία και να πληρώνουν βαριά ετήσια φορολογία. Υπό αυτές της συνθήκες, η Αίγινα εξασθένισε ως δύναμη και δεν επρόκειτο να απειλήσει ποτέ πάλι την Αθήνα.

Με αφορμή τις νίκες τους επί των άλλων Ελλήνων αλλά και την ήττα τους από τους Πέρσες στην Αίγυπτο, οι Αθηναίοι έπεισαν τους συμμάχους τους το 454/3, μετά από πρόταση των Σαμίων, να μεταφέρουν το συμμαχικό Ταμείο από την Δήλο στην Ακρόπολη για μεγαλύτερη ασφάλεια. Η μετακόμιση του Ταμείου προσέφερε στους Αθηναίους την διαχείριση των χρημάτων της συμμαχίας και φυσικά όλα τα απαιτούμενα οικονομικά μέσα για να επιβληθεί η Αθήνα στους συμμάχους της. Ταυτοχρόνως, επετράπη στον εξοστρακισμένο Κίμωνα να επιστρέψει για να αναλάβει πάλι στρατιωτικές επιχειρήσεις για λογαριασμό των Αθηναίων και της συμμαχίας. Ο Κίμων είχε εξορισθεί μετά την προσβολή που υπέστησαν οι Αθηναίοι όταν τον έστειλαν να βοηθήσει τους Σπαρτιάτες στην εξέγερση των ειλώτων (Γ' Μεσσηνιακός πόλεμος) αλλά εκείνοι τον απέπεμψαν. Τώρα, οι Αθηναίοι χρειάζονταν κάθε δυνατή βοήθεια για να αποδείξουν ότι, παρά την ήττα τους στην Αίγυπτο, δεν είχαν χάσει την κυριαρχία του Αιγαίου και φυσικά η θέση τους ανάμεσα στους συμμάχους παρέμενε πάντα ισχυρή. Ο Κίμων μάλλον επέστρεψε μετά από συνεννόηση με τους δημοκρατικούς και τον Περικλή με τον ‘όρο βέβαια ότι δεν θα επιχειρούσε ανατροπή των πολιτικών μεταρρυθμίσεων.

Η επιστροφή του Κίμωνος έδωσε νέα πολιτική και διπλωματική ισχύ στην Αθήνα. Ο Κίμων διαπραγματεύθηκε και επέτυχε, μάλλον το 451, την σύναψη πενταετών σπονδών (ειρήνη για πέντε χρόνια) μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών. Αφού εξασφαλίσθηκε η Αθήνα από τους εχθρούς της στον ελλαδικό χώρο, οι πολίτες αποφάσισαν να οργανωθεί εκστρατεία για να μην δοθεί η παραμικρή ευκαιρία στους Πέρσες να αναλάβουν στρατιωτικά. Το 450 έστειλαν τον Κίμωνα επικεφαλής συμμαχικού στόλου να πολεμήσει τους Πέρσες στην Κύπρο. Παρά το γεγονός ότι ο Κίμων πέθανε κατά την διάρκεια της εκστρατείας, οι Έλληνες νίκησαν τους

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

Πέρσες σε ξηρά και θάλασσα, αν και τελικά έχασαν αρκετούς άνδρες. Οι δύο πλευρές συμφώνησαν να συνάψουν ειρήνη, διότι οι απώλειες ήταν μεγάλες και από την πλευρά των Περσών. Ο Αρταξέρξης Α' (465-424) φαίνεται ότι κατάλαβε ότι οι Αθηναίοι ήταν πολύ ισχυροί στην Αν. Μεσόγειο και τον συνέφερε να έχει καλές σχέσεις μαζί τους. Έτσι ήλπιζε να επικρατήσει ειρήνη και ηρεμία στα δυτικά της αυτοκρατορίας του, ιδίως αφότου είχε αποτύχει να στρέψει τους Σπαρτιάτες εναντίον της Αθηναϊκής Συμμαχίας.

Η ειρήνη του Καλλία, όπως ονομάσθηκε η συνθήκη Ελλήνων και Περσών, πρέπει να συνήφθη το 449 με τους εξής κύριους ‘όρους: α) οι ελληνικές Πόλεις της Ασίας θα ήταν αυτόνομες β) οι Πέρσες σατράπες δεν θα πλησίαζαν την θάλασσα προς την πλευρά της Μ. Ασίας σε απόσταση συντομότερη των τριών ημερών πορείας γ) κανένα περσικό πλοίο δεν επιτρεπόταν να πλεύσει στο Αιγαίο και στην Αν. Μεσόγειο, στο θαλάσσιο τμήμα από την έξοδο του Βοσπόρου μέχρι δυτικά της Κύπρου αλλά και δ) οι Έλληνες δεν θα εξεστράτευαν στις περιοχές που διοικούσε ο Πέρσης βασιλιάς.[58] Είναι φανερό, ότι η ειρήνη του 449 ήταν μια αμοιβαία παραχώρηση δικαιωμάτων αλλά με αναμφισβήτητους νικητές τους Αθηναίους και τους συμμάχους τους. Οι Έλληνες, αν και αναγκάσθηκαν να εγκαταλείψουν την Κύπρο, μετέτρεψαν το Αιγαίο και κατ’ επέκταση σχεδόν ολόκληρη την Μεσόγειο, εκτός του τμήματος όπου βρίσκεται η Κύπρος, σε ελληνική λίμνη. Οι Πέρσες δεν επρόκειτο να ξαναεπιχειρήσουν επίθεση εναντίον των Ελλήνων τουλάχιστον για τα επόμενα εκατό περίπου χρόνια (αν και αναμείχθηκαν αργότερα στα εσωτερικά τους) ενώ ταυτόχρονα είχαν εξασφαλίσει την αυτοκρατορία τους από τα δυτικά.

Η συνθήκη ειρήνης ισχυροποίησε φυσικά την θέση των Αθηναίων στην Ελλάδα αλλά τους έδωσε και την δυνατότητα να ασχοληθούν αποφασιστικότερα με την προστασία του δημοκρατικού πολιτεύματος, το οποίο είχαν επιβάλλει στις ελληνικές Πόλεις που είχαν νικήσει σε προηγούμενους πολέμους. Όταν οι δημοκρατικοί, που είχαν επιβληθεί από τους Αθηναίους στις Βοιωτικές Πόλεις, ανετράπησαν το 447 και 446, τα νέα ολιγαρχικά καθεστώτα δέχθηκαν αμέσως την επίθεση των αρχηγών της Αθηναϊκής Συμμαχίας και νικήθηκαν. Καθώς όμως ο αθηναϊκός στρατός επέστρεφε, έπεσε σε ενέδρα εξόριστων Βοιωτών νότια της λίμνης Κωπαΐδας, κοντά στην Κορώνεια (20 χλμ. νότια του Ορχομενού), και όσοι οπλίτες δεν σκοτώθηκαν, αιχμαλωτίσθηκαν. Τότε, ο Περικλής αναγκάσθηκε να διαπραγματευθεί την επιστροφή όσων Αθηναίων βρίσκονταν στην Βοιωτία με αντάλλαγμα την αυτονομία των Βοιωτών. Οι Αθηναίοι, εξ αιτίας αυτού του γεγονότος, έχασαν το πλεονέκτημα του να έχουν με το μέρος τους τους Βοιωτούς, που έγιναν πλέον ένας εχθρός στα βόρεια. Οι Βοιωτοί ανασύστησαν την κοινοπολιτεία τους, που σταδιακά εξελίχθηκε στο "Κοινό των Βοιωτών" όπως το γνωρίζουμε στις αρχές του Δ' αιώνα, λίγο μετά τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Οι αντιπρόσωποι των Πόλεων συνέρχονταν στην Καδμεία (ακρόπολη των Θηβών) ενώ κάθε Πόλη-μέλος συνεισέφερε στρατό και χρήματα στο κοινό Ταμείο. Οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονταν στις τέσσερις βουλές, στις οποίες μετείχαν μόνο οι πλούσιοι πολίτες, μετατρέποντας έτσι το πολίτευμα σε ολιγαρχικό.

Αμέσως μετά την αποτυχία τους στην Βοιωτία, οι Αθηναίοι αντιμετώπισαν αποστασία των Ευβοέων και επανάσταση των Μεγαρέων, οι οποίοι είχαν εξασφαλίσει και την βοήθεια Πελοποννησίων. Ο Περικλής, όμως, φαίνεται ότι χρησιμοποίησε χρήματα από το συμμαχικό Ταμείο για να δωροδοκήσει τον νεαρό Σπαρτιάτη βασιλιά Πλειστοάνακτα και τον σύμβουλό του Κλεανδρίδα, οι οποίοι έπεισαν του Λακεδαιμονίους να μην επιτεθούν στην Αθήνα.[59] Έτσι, ο Περικλής ανενόχλητος υπέταξε τις Πόλεις της Ευβοίας και επέβαλε σκληρούς ‘όρους, ιδίως στους κατοίκους της Ιστιαίας, των οποίων μοίρασε την γη σε 1.000 Αθηναίους κληρούχους.[60]

---

[58] Διόδ. ΙΒ.4.5.

[59] Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι,* "Περικλής", XXII (164).

[60] Διόδ. ΙΒ.22. Ο Στράβων [10.Ι.3 (C445)], όμως, χρησιμοποιώντας τον ιστορικό Θεόπομπο, αναφέρει την εγκατάσταση 2.000 κληρούχων, πράγμα που δεν φαίνεται πιθανό (Russell Meiggs, *The Athenian Empire*, rev. ed. (Oxford: Clarendon Press, 1975), p. 178, n. 4.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

Μετά την επιτυχία τους στην Εύβοια, οι Αθηναίοι έστειλαν το 446/5 πρέσβεις στην Σπάρτη για την συνομολόγηση ειρήνης τριάντα ετών. Οι "τριακοντούτεις σπονδαί" (τριακονταετής ειρήνη)[61] επέβαλαν στους Αθηναίους να αναγνωρίσουν την αυτονομία των Μεγαρέων αλλά, ταυτοχρόνως, τους έδιναν το δικαίωμα να διατηρήσουν την συμμετοχή της Αίγινας και της Ναυπάκτου στην συμμαχία, πράγμα που τους επέτρεπε να ελέγχουν τον Σαρωνικό και τον Κορινθιακό κόλπο. Άλλοι ‘όροι επέβαλαν την διαιτησία σε περίπτωση προστριβών μεταξύ των δυο πλευρών, την απόρριψη αιτήσεως για συμμετοχή στην Αθηναϊκή ή στην Πελοποννησιακή Συμμαχία Πόλεως που είχε αποχωρήσει από τον έναν από τους δύο συνασπισμούς και την ελεύθερη κυκλοφορία στις Πόλεις των συνασπισμών για εμπορικούς σκοπούς. Με άλλα λόγια, οι δύο μεγάλες ελληνικές δυνάμεις της αρχαιότητας αναγνώριζαν η μία την άλλη, αποδεχόμενες την πλήρη κυριαρχία της Σπάρτης στην Πελοπόννησο και τον ολοκληρωτικό έλεγχο της Αθήνας επί των μελών της Συμμαχίας της Δήλου.

Το Αθηναϊκό Πολίτευμα

Η ειρήνη διήρκεσε μόνο για δέκα τέσσερα χρόνια, μέχρι το 431, αλλά έδωσε όλο τον καιρό στην Αθήνα να φθάσει στο υψηλότερο σημείο της πολιτικής και πολιτισμικής της ακμής. Η επιτυχία αυτή οφείλεται στον Περικλή και στους δημοκρατικούς, που φυσικά στήριξαν το αθηναϊκό πολίτευμα στα θεμέλια που έθεσε ο Εφιάλτης. Ο Περικλής μπορεί να μην υπήρξε ο εμπνευστής της μεταρρυθμίσεως αλλά ήταν οπωσδήποτε ο αρχιτέκτονας του αθηναϊκού δημοκρατικού πολιτεύματος. Η επίλυση όλων των δύσκολων εσωτερικών και εξωτερικών προβλημάτων και παράλληλα η διατήρηση στην εξουσία των δημοκρατικών και του αρχηγού τους δεν μπορεί παρά να σημαίνει την εξαιρετική πολιτική ευφυΐα του Περικλή, που κατόρθωσε να λύσει τα ακανθώδη ζητήματα των Αθηναίων με αριστοτεχνικό τρόπο και χωρίς να χάσει καθόλου από την δημοτικότητά του. Αρκεί να θυμηθούμε ότι ο Περικλής κατόρθωνε για τουλάχιστον τριάντα χρόνια άλλοτε να καθοδηγεί και άλλοτε να πείθει τον αθηναϊκό δήμο, που αποτελούνταν από συνειδητοποιημένους πολίτες εξοπλισμένους με το δικαίωμα της ψήφου. Ο Περικλής και οι Αθηναίοι πολίτες υπήρξαν οι συνειδητοί νομοφύλακες του αθηναϊκού πολιτεύματος, της δημοκρατίας.

Το πολίτευμα βασιζόταν στην εκλογή αντιπροσώπων από τους δήμους της Αττικής μέσω των τριττύων και των φυλών, σύμφωνα με την κλεισθενική μεταρρύθμιση. Είχε δημιουργηθεί η βουλή των 500 και είχαν δοθεί σημαντικές εξουσίες στην Εκκλησία του δήμου, η οποία κυριάρχησε στην διακυβέρνηση της Αθήνας, ιδίως μετά το 451, όταν όλοι οι πολίτες είχαν δικαίωμα συμμετοχής και τελικά ψήφου.[62] Η Εκκλησία εξέλεγε τους διάφορους άρχοντες και φυσικά τους πεντακόσιους αντιπροσώπους στην βουλή. Είχε το δικαίωμα συνάψεως ειρήνης και κηρύξεως πολέμου καθώς και τον πλήρη έλεγχο της διοικήσεως. Είχε επίσης την δυνατότητα να ορίσει την ποινή του θανάτου για πολίτες ή την δήμευση της περιουσίας τους ή τον εξοστρακισμό τους. Συνεδρίαζε σαράντα φορές κατά την διάρκεια του έτους και εκτάκτως όποτε παρίστατο ανάγκη. Οι συνεδριάσεις διαρκούσαν όλη την ημέρα είτε στην Αγορά είτε στην Πνύκα είτε στο θέατρο του Διονύσου κάτω από την Ακρόπολη, ανάλογα με τον απαιτούμενο αριθμό πολιτών για κάθε συνέλευση. Αφού γινόταν θυσία και προσευχή, ο κήρυξ διάβαζε τα προβουλεύματα. Κάθε προβούλευμα συζητούνταν ξεχωριστά και ψηφιζόταν με ανάταση των χεριών.

---

[61] Οι Αθηναίοι "σπονδὰς ἐποιήσαντο πρὸς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ξυμμάχους τριακοντούτεις", γράφει ο Θουκυδίδης (Α.115) -- Για τα ιστορικά προβλήματα γύρω από την "Τριακονταετή Ειρήνη" δες G.E.M. de Ste. Croix, *The Origins of the Peloponnesian War* (London: Duckworth, 1972), pp. 293-294.

[62] Για την Εκκλησία του δήμου στην Αθήνα δες Ch. G. Star, *The Birth of Athenian Democracy. The Assembly in the Fifth Century BC* (N. York: Oxford Univ. Press, 1990).

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

ΠΙΝΑΚΑΣ 20
ΤΟ ΑΘΗΝΑΪΚΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ (τέλος Ε' ΑΙΩΝΑ π.Χ.)

```
                        Πρυτανεία
            (50 βουλευτές κάθε φυλής για 1/10 έτους)
                            |
                            |        Διάφορες Επιτροπές
                            |                |
                        Βουλή 500 ------------
                            |
  9 Άρχοντες                |
  |                         |
  |        10 Στρατηγοί     |
  |            |            |
  | Οικονομικοί |           |
  | Υπεύθυνοι   |           |
  |     |       |           |
  |     |       | Θρησκευτικοί |     Άρειος  Ηλιαία   Ειδικά
  |     |       | Υπεύθυνοι    |      Πάγος       Δικαστήρια
  |     |       |     |        |        |      |       |
   ------------------ Εκκλησία του Δήμου --------------
                            |
                            |
                            |
                         10 Φυλές
                            |
                            |
                            |
                       10 τριττύες άστεως
                      10 τριττύες μεσογαίας
                      10 τριττύες παραλίας
                            |
                            |         Διοίκηση κάθε Δήμου
                            |                   |
                      150/170 Δήμοι -------------
```

Ολόκληρη η προετοιμασία για τις συζητήσεις που διεξάγονταν στην Εκκλησία γινόταν στην βουλή των 500. Η βουλή των 500 υπέβαλε σχέδιο νόμου (προβούλευμα) στην Εκκλησία, η οποία, κατόπιν συζητήσεως και ψηφοφορίας, το ενέκρινε ή το απέρριπτε. Τα μέλη της βουλής έπρεπε να είναι πάνω από τριάντα ετών και υπηρετούσαν για ένα έτος. Κάθε φυλή πρότεινε εκατό υποψήφους βουλευτές (προκρίτους), από τους οποίους κληρώνονταν οι πενήντα για να συμμετάσχουν στην βουλή ενώ οι υπόλοιποι πενήντα παρέμεναν ως εφεδρικοί. Υπήρχαν δηλαδή 500 βουλευτές και 500 αναπληρωματικοί για την περίπτωση θανάτου ή εκπτώσεως από το αξίωμα κάποιου τακτικού βουλευτή. Για ένα δέκατο του ημερολογιακού έτους, χρέη κυβερνήσεως, δηλαδή την πρυτανεία, ασκούσαν οι πενήντα βουλευτές κάθε φυλής και, συνεπώς, όλες οι φυλές, δια των αντιπροσώπων τους, ασκούσαν την διοίκηση εντός του έτους. Το ίδιο σύστημα ακολουθείται σήμερα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου η κάθε χώρα ασκεί την προεδρία της Ενώσεως για έξι μήνες. Οι συνεδριάσεις διεξάγονταν στο βουλευτήριο, που βρισκόταν κοντά στον ναό του Ηφαίστου και της Αθηνάς (Θησείο), και τους βουλευτές βοηθούσαν πολυάριθμοι διοικητικοί υπάλληλοι. Ακόμη, η βουλή δεχόταν τους ξένους πρεσβευτές, μάθαινε για τους λόγους της επισκέψεώς τους και μετά τους παρουσίαζε στην Εκκλησία. Επίσης, είχε την επίβλεψη των διαφόρων αρχόντων με οικονομικές και θρησκευτικές αρμοδιότητες αλλά ήλεγχε και όσους επιδοτούνταν από τον δήμο επειδή δεν μπορούσαν να κερδίσουν τα προς το ζην, όπως οι ανάπηροι πολέμου. Συν τοις άλλοις, η βουλή αναλάμβανε την φροντίδα για την συντήρηση των πλοίων και των ναυπηγείων αλλά, αν και συνεργαζόταν με

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

τους δέκα στρατηγούς, δεν είχε την άμεση επίβλεψη του στρατού. Οι βουλευτές απολάμβαναν συγκεκριμένα προνόμια κατά την διάρκεια της θητείας τους: απαλλάσσονταν από στρατιωτικές υποχρεώσεις, ελάμβαναν μισθό και είχαν βουλευτική ασυλία, εφ' όσον μόνο οι συνάδελφοί τους μπορούσαν να τους κρίνουν έκπτωτους από το αξίωμά τους. Παρ' όλα αυτά, η βουλευτική θητεία ήταν ιδιαίτερα επίπονη διότι οι συνεδριάσεις ήταν συχνές, οι συνεδρίες ολοήμερες και ο βουλευτικός μισθός πολύ χαμηλός για να καλύψει τον χρόνο που έχαναν οι βουλευτές συμμετέχοντας στα κοινά.

Από την διοικητική διάρθρωση της αθηναϊκής δημοκρατίας δεν έλειπαν, βέβαια, οι εννέα άρχοντες και οι δέκα στρατηγοί. Οι εννέα άρχοντες δεν είχαν την εξουσία που απολάμβαναν πριν τα μέσα του Ε' αιώνα αλλά είχαν το δικαίωμα να προεδρεύουν στις συνεδριάσεις των δικαστηρίων και να αναλαμβάνουν την προανάκριση των αντιδίκων. Οι τίτλοι του επωνύμου άρχοντος, του άρχοντος βασιλέως και του πολεμάρχου διατηρήθηκαν με περιορισμένες αρμοδιότητες. Αντιθέτως, το αξίωμα του στρατηγού έγινε πολύ σημαντικό και, παρ' ότι αρχικά ήταν ετήσιας διάρκειας, από την εποχή του Κίμωνος, υπήρχε η δυνατότητα επανεκλογής του στρατηγού που είχε ήδη υπηρετήσει για ένα χρόνο. Οι στρατηγοί είχαν φυσικά την ευθύνη των στρατιωτικών τμημάτων που εξεστράτευαν.

Άλλος σημαντικός θεσμός ήταν η Ηλιαία, το δικαστήριο των Αθηναίων, στην οποία μπορούσαν να συμμετάσχουν όσοι Αθηναίοι ήταν άνω των τριάντα ετών. Εξακόσιοι πολίτες κληρώνονταν από κάθε μία από τις δέκα φυλές και, έτσι, 6.000 πολίτες έδιναν τον απαιτούμενο όρκο του δικαστή στον λόφο του Αρδηττού (πίσω από το Παναθηναϊκό Στάδιο). Σπάνια βέβαια οι Ηλιαστές συνεδρίαζαν όλοι μαζί ενώ, συνήθως, δίκαζαν σε τμήματα των 600 ατόμων στο κτίριο της Ηλιαίας, στην Αγορά. Για μικροϋποθέσεις τοπικής εμβέλειας, στους διάφορους δήμους της Αττικής, δίκαζαν οι τριάντα περιοδεύοντες δικαστές. Πάντως, σε όλες τις περιπτώσεις δικαστικών αποφάσεων, υπήρχε η δυνατότητα εφέσεως. Φυσικά υπήρχαν και τα ειδικά δικαστήρια, όπως τα στρατοδικεία, που δίκαζαν ορισμένες ιδιαίτερες υποθέσεις.[63]

Σημαντική νομοθετική ρύθμιση για την προστασία της δημοκρατίας, όπως πρέπει να πίστευαν οι Αθηναίοι, πραγματοποιήθηκε το 451/450 με τον νόμο περί νόθων. Η προσέλευση πολλών ξένων (μετοίκων) και οι μεικτοί γάμοι είχαν σαν αποτέλεσμα άνδρες που δεν ήταν γνήσιοι Αθηναίοι να συμμετέχουν στα όργανα διοικήσεως της Πόλεως. Υπήρχε λοιπόν ο φόβος αλλοιώσεως των θεσμών εξ αιτίας της παρουσίας μη γνησίων Αθηναίων. Μετά από πρόταση του Περικλή, η Εκκλησία ψήφισε να αναγνωρίζονται ως Αθηναίοι πολίτες με πλήρη δικαιώματα μόνο όσοι προέρχονταν από γονείς που και οι δύο κατάγονταν από την Αθήνα. Ο γεννημένος από ξένη μητέρα θεωρούνταν νόθος. Ο νόμος αυτός έκανε την Αθήνα μια κλειστή δημοκρατία Αθηναίων πολιτών και μόνο.

Η ανάλυση του πολιτεύματος οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η Αθήνα αλλά και άλλες ελληνικές Πόλεις με δημοκρατικούς θεσμούς βασίζονταν στην δημοκρατία των πολιτών. Η αθηναϊκή δημοκρατία ήταν θεμελιωμένη πάνω στην ελεύθερη βούληση, στην ψήφο και στην κλήρωση των πολιτών στα αξιώματα που όριζαν οι θεσμοί. Οι Αθηναίοι μπορούσαν λοιπόν να οδηγήσουν την Πόλη τους είτε προς την πρόοδο είτε προς την καταστροφή. Το μεγαλύτερο προτέρημα αλλά ταυτοχρόνως και ελάττωμα της δημοκρατίας είναι ότι το πολίτευμα επιτρέπει στους διοικούντες και διοικούμενους είτε να δημιουργήσουν μια ευνομούμενη, ελεύθερη και ευτυχισμένη κοινωνία είτε να την οδηγήσουν στον αφανισμό. Οι Αθηναίοι θα πράξουν και τα δύο.

Η Καθημερινή Ζωή των Ελλήνων

Είναι αρκετές οι πληροφορίες που έχουν διασωθεί σε γραπτές πηγές σχετικά με τις πολιτικές, στρατιωτικές και διπλωματικές ενέργειες των Αρχαίων Ελλήνων. Σε λίγες περιπτώσεις, όμως, θα συναντήσουμε κάποιο κείμενο που να αναφέρεται αποκλειστικά σε

[63] Για την αθηναϊκή πολιτική διάρθρωση δες Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία*, XLII-LXIII.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

κάποια πλευρά της ιδιωτικής ζωής των Ελλήνων. Ευτυχώς, οι ανασκαφές των δύο τελευταίων αιώνων έχουν φέρει στο φως πολλά αντικείμενα καθημερινής χρήσεως, όπως αγγεία, που αναπαριστούν τέτοιες σκηνές, και έτσι μπορούμε να αναπλάσουμε, όσο αυτό είναι δυνατόν, την ζωή στην αρχαία Πόλη. Ειδικότερα, έχουμε συγκεντρώσει στοιχεία για την διαβίωση στα σπίτια, τις οικογενειακές σχέσεις, την θέση της γυναίκας, την διασκέδαση, την αμφίεση, την εργασία, την αγωγή των νέων και την δημόσια παρουσία των πολιτών στην αγορά.

Η βασική πολιτική, διοικητική, οικονομική και κοινωνική μονάδα στον αρχαίο ελληνικό κόσμο ήταν η Πόλις, που περιέκλειε οπωσδήποτε μια αστική κοινότητα, την πόλη. Στις Πόλεις ζούσαν, ανάλογα πάντα με την θέση και την εποχή, από 20.000 κάτοικοι, όπως στην Σπάρτη, μέχρι και 350.000, όπως στην Αθήνα και στην Αττική τον Ε' αιώνα, ή 500.000, όπως στις Συρακούσες, στην Σικελία.[64] Η αρχαία ελληνική πόλη αποτελούνταν από τον συνοικισμό με τα σπίτια των πολιτών, που συνήθως ήταν τοποθετημένα γύρω από μία ακρόπολη, και έναν ανοικτό χώρο συναντήσεων, την Αγορά. Υπήρχε ακόμη το βουλευτήριο, οι ναοί, το γυμνάσιο, το θέατρο και το πρυτανείο, όπου έκαιγε η άσβεστη ιερή φλόγα. Λόγω του ήπιου κλίματος που επικρατεί στον ελληνικό χώρο, οι Έλληνες περιφέρονταν στην Αγορά και πέρναγαν το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας τους μακριά από τα σπίτια τους.

Οι δυσκολίες της ζωής στην αρχαία ελληνική πόλη ήταν αρχικά ανυπέρβλητες αλλά σιγά-σιγά οι κάτοικοι οργάνωσαν την ζωή τους σε ικανοποιητικό βαθμό. Για παράδειγμα, στους πρώτους αστικούς συνοικισμούς χρησιμοποιούσαν πηγάδια και δεξαμενές για να προμηθευθούν και να συγκεντρώσουν νερό. Από το τέλος όμως του Ζ' αιώνα, οι δημόσιες κρήνες κατασκευάζονταν όλο και πιο συχνά για να τροφοδοτήσουν με νερό τους πολίτες ενώ σε ορισμένες πόλεις βρίσκουμε κατασκευασμένα και υδραγωγεία. Στην Αθήνα μάλιστα υπήρχε και υπόνομος απορροής ακαθάρτων υδάτων από το τέλος του ΣΤ' αιώνα.

Οι κατοικίες των απλών ανθρώπων ήταν κατασκευασμένες από ευτελή υλικά σε αντίθεση με αυτές των πλουσίων, που συχνά ήταν διώροφες, με αυλές και με δωμάτια διακοσμημένα με ψηφιδωτά. Ο οίκος αποτελούνταν από περίστυλη αυλή και ευρύχωρα δωμάτια, όπως ήταν ο ανδρών για την φιλοξενία των φίλων του οικοδεσπότη και την διοργάνωση συμποσίων. Τα κύρια δωμάτια προορίζονταν φυσικά για τους άνδρες και βρίσκονταν στο ισόγειο ενώ οι κάμαρες των γυναικών ήταν στον άνω όροφο ή υπερώο. Άλλα δωμάτια χρησιμοποιούνταν ως τραπεζαρία, μαγειρείο, λουτρό και αποθήκες ενώ ολόκληρο το οικοδόμημα σκεπαζόταν από κεραμωτή σκεπή.[65] Πολλοί πολίτες, ιδίως των λαϊκών τάξεων, νοίκιαζαν ένα από τα δωμάτιά τους ή το υπερώο, εάν υπήρχε, ενώ έχει διαπιστωθεί ότι σε ορισμένες πόλεις ήταν τέτοιος ο υπερπληθυσμός ώστε υπήρχε κρίση στέγης.

Τα σπίτια, όπως βλέπουμε από τις αναπαραστάσεις, ήταν επιπλωμένα με καλοφτιαγμένες καρέκλες, τραπέζια, σκαμνιά και ανάκλιντρα. Τα ίδια έπιπλα χρησιμοποιούνταν από άνδρες και γυναίκες, πολλές φορές στους ίδιους χώρους. Αυτό πρέπει να σημαίνει ότι οι γυναίκες ήταν ελεύθερες και σεβαστές και πολλές φορές θα τις δούμε καθισμένες μαζί με τους άνδρες, μετά το δείπνο. Φαίνεται ότι γνώριζαν όλες τις δουλειές του σπιτιού, είτε ήταν απλές γυναίκες είτε κόρες ή σύζυγοι αρχόντων, και δούλευαν με τέχνη τον αργαλειό και την ρόκα. Όταν ερχόταν η ώρα του γάμου[66] για τα κορίτσια, ο πατέρας καλούσε τους υποψήφιους γαμπρούς στο σπίτι και εκείνοι έφερναν δώρα για τον οικοδεσπότη και την κόρη του: κοσμήματα, ρούχα και ζώα. Ο υποψήφιος που ξεχώριζε παντρευόταν την κόρη και κατά την τελετή του γάμου την μετέφερε στο σπίτι του. Το τραγούδι του Υμεναίου της Σαπφούς ήταν ένα από τα πιο όμορφα γαμήλια άσματα:

---

[64] ΙΕΕ, 2:441

[65] Για την αρχιτεκτονική των σπιτιών δες Κεφάλαιο 10 στο υποκεφάλαιο για την Πολεοδομία.

[66] Για μια σε βάθος, θεωρητική αλλά και με συγκεκριμένα παραδείγματα ανάλυση του θεσμού του γάμου δες Claudine Leduc, "Marriage in Ancient Greece" in Duby & Perrot, 1:235-294.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

Υψώστε τα δοκάρια
Υμέναιος
σηκώστε τα τεχνίτες
Υμέναιος
έρχεται ο γαμπρός, στ' ανάστημα του Άρη,
μεγάλος άνδρας, τεράστιος[67]

Στην Σπάρτη, όπου έπρεπε να διατηρηθεί υψηλό ποσοστό γεννήσεων, υπήρχαν ειδικά πρόστιμα για τους άγαμους ή αυτούς που παντρεύονταν σε μεγάλη ηλικία χωρίς να έχουν πιθανότητα τεκνοποιήσεως. Σε ολόκληρη την Ελλάδα, εκτός της Σπάρτης, σπαργάνωναν το νεογέννητο σφιχτά αμέσως μόλις γεννιόταν. Στην Σπάρτη το νεογέννητο παρουσιαζόταν στους γέροντες και εκείνοι αποφάσιζαν αν ήταν γερό για να ζήσει ή να ριχθεί στους Αποθέτες, ένα βάραθρο στον Ταΰγετο. Σε πολλές Πόλεις της Ελλάδας, εάν οι γονείς ήταν φτωχοί και δεν μπορούσαν να θρέψουν το παιδί τους, το άφηναν έξω σε ένα δοχείο με την ελπίδα ότι κάποιος θα το έπαιρνε, αλλιώς το μωρό πέθαινε. Εάν οι γονείς κρατούσαν το παιδί, τότε την πέμπτη ημέρα από την γέννησή του γινόταν καθαρμός για την μητέρα και όσους είχαν παραβρεθεί στον τοκετό ενώ την δεκάτη ημέρα δινόταν όνομα στο παιδί μετά από ειδική τελετή.[68] Οι αρχαίοι έφεραν τρία ονόματα: το κύριο, του πατέρα τους και του δήμου τους, π.χ. Περικλής Ξανθίππου Χολαργεύς.

Με τον ίδιο τρόπο που φρόντιζαν τα νεογέννητα μεριμνούσαν οι Αρχαίοι Έλληνες και για τους γεροντότερους, τους οποίους σέβονταν, αγαπούσαν και φρόντιζαν. Ίδια φροντίδα έδειχναν και για τους ξένους που φιλοξενούσαν. Η φιλοξενία ήταν ύψιστη αρετή και οι ξένοι προστατεύονταν από τον Ξένιο Δία. Ο ξένος καθόταν στο τραπέζι μαζί με τον οικοδεσπότη, και οι δυο τους έτρωγαν κρέας, ψωμί και έπιναν κρασί.

Οι Αθηναίοι έτρωγαν το πρωί ψωμί, σύκα ξερά και ελιές. Το μεσημέρι και το βράδυ σερβίριζαν λίγο κρέας ή ψάρια ή φρούτα με ελιές, χόρτα και κρεμμύδια ή άλλοτε κουκιά και φακές ενώ συνόδευαν όλα τα φαγητά με κρασί. Συμπλήρωναν τα γεύματα τους με γλυκίσματα από αλεύρι και μέλι. Τα εδέσματα τρώγονταν σε πιάτα με μαχαίρια και κουτάλια ενώ δεν χρησιμοποιούνταν πιρούνια. Οι αρχαίοι Έλληνες οργάνωναν συμπόσια με ποικιλία φαγητών και κρασιών για να γιορτάσουν ένα εξαιρετικό οικογενειακό γεγονός ή νίκη σε αγώνες. Οι συμποσιαστές έφεραν στο κεφάλι στεφάνι από φύλλα ή λουλούδια, έπιναν κρασί, έτρωγαν με τα χέρια και τραγουδούσαν με την συνοδεία αυλού ή λύρας. Σε μερικές περιπτώσεις, ο οικοδεσπότης καλούσε γελωτοποιούς, ακροβάτες ή ομάδες καλλιτεχνών για να διασκεδάσουν οι καλεσμένοι του. Οι συζητήσεις ήταν άλλοτε ευτράπελες και άλλοτε πολιτικές και φιλοσοφικές.

Η ένδυση ανδρών και γυναικών ήταν συνήθως απέριττη. Οι άνδρες φορούσαν λινούς μακρείς χιτώνες τον χειμώνα και κοντύτερους το καλοκαίρι, σκεπάζονταν με μάλλινη χλαίνα όταν έκανε κρύο και φορούσαν δερμάτινα σανδάλια. Οι γυναίκες ντύνονταν με τον πέπλο και σκέπαζαν το κεφάλι τους με καλύπτρα ή ιμάτιο που έπεφτε μέχρι τους ώμους. Περίτεχνα ή λιτά κοσμήματα και δερμάτινα πέδιλα στα πόδια συμπλήρωναν την αμφίεση τους.

Οι γυναίκες στην Αρχαία Ελλάδα κατείχαν μια ιδιότυπη θέση. Είναι λάθος να προσπαθούμε να εξηγήσουμε τον ρόλο της γυναίκας σε αρχαίες εποχές καταφεύγοντας σε σύγχρονες αντιλήψεις ή 'όρους, διότι μπορεί να οδηγηθούμε σε λανθασμένα συμπεράσματα.[69] Μένει, λοιπόν, να εξαγάγουμε τα συμπεράσματά μας βασιζόμενοι σε ό,τι πηγές διαθέτουμε, χωρίς να θεωρητικολογούμε ή να υποθέτουμε. Από τον Όμηρο και τον Ησίοδο[70] μαθαίνουμε ότι

[67] Σαπφώ, Fr. 111, p. 136 in *Greek Lyric, 1: Sappho and Alcaeus*.

[68] Για την ζωή της γυναίκας κατά τον ΣΤ' και Ε' αιώνα με βάση την αγγειογραφία δες François Lissarrague, "Figures of Women" in Duby & Perrot, 1:140-229.

[69] Frank J. Frost, *Greek Society,* 5th ed. (Boston: Houghton Mifflin, 1997), p. 93.

[70] Δες Κεφάλαιο 6.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

οι άνδρες και τα κατορθώματά τους θεωρούνταν το ιδεώδες της Αρχαϊκής Εποχής και γι' αυτό ακόμη και θεές, όπως η Αθηνά και η Άρτεμις, παρουσιάζονταν με πολεμική εξάρτηση, έτοιμες να πολεμήσουν για να διακριθούν στο πλάι των ανδρών. Συνεπώς, οι απλές γυναίκες αυτής της περιόδου ήταν ταγμένες να παίξουν αποκλειστικά τον ρόλο της μητέρας, της συζύγου και της κόρης του πολεμιστή άνδρα. Βέβαια, κάποιες γυναίκες ξεχώρισαν, όπως η Σαπφώ στην ποίηση και η Αρτεμισία στην πολιτική. Η Σαπφώ έγινε διάσημη με τα όμορφα ποιήματά της ενώ η Αρτεμισία, η οποία υπήρξε σύζυγος του τυράννου της Αλικαρνασσού, αντικατέστησε τον άνδρα της, μετά τον θάνατό του, στην εξουσία. Παρ' όλα αυτά, οι εξαιρέσεις επιβεβαιώνουν τον κανόνα: οι απλές γυναίκες της Αρχαϊκής Εποχής ήταν πλήρως υποταγμένες στους άνδρες.

Κατά τον Ε' αιώνα, η κατάσταση για την γυναίκα δεν άλλαξε πολύ αφού εθεωρείτο ότι βρισκόταν πάντα υπό την κηδεμονία του πατέρα της, του συζύγου της ή του αδελφού της και χωρίς κανένα δικαίωμα στα περιουσιακά στοιχεία της οικογενείας της. Πάντως δύο κατηγορίες γυναικών ξεχώριζαν κατά την κλασική εποχή: οι ιέρειες[71] και οι εταίρες. Οι ιέρειες ήταν αφιερωμένες στον ναό και διεξήγαν τις σημαντικές τελετουργίες, όπως γινόταν στον ναό της Ήρας στο Άργος και στα Ελευσίνια Μυστήρια, παρά την παρουσία ανδρών στα τελευταία. Η θέση της ιέρειας ήταν κληρονομική, από μητέρα σε κόρη, και υπονοούσε ότι η γυναίκα διέθετε μυστηριακό χαρακτήρα, κατάλληλο για την επικοινωνία με τους θεούς. Ως ιέρεια, η γυναίκα ήταν σεβαστή και ανώτερη από τον άνδρα στον συγκεκριμένο θρησκευτικό ρόλο. Από την άλλη πλευρά, η δεύτερη κατηγορία, οι εταίρες ή σύντροφοι (εικ. ARFVAP, fig. 46 & fig. 265), δεν ήταν απλές πόρνες, οι οποίες επίσης υπήρχαν στην Πόλη (εικ. ARFVAP, fig. 99.1-2 και ABFV, fig. 61), αλλά πνευματικοί και ερωτικοί σύντροφοι των ανδρών. Με αυτή τους την ιδιότητα μπορούσαν να συμμετέχουν σε πολιτικές και φιλοσοφικές συζητήσεις με τους άνδρες που συντρόφευαν. Ακόμη, ήταν τελείως ελεύθερες και είχαν την δυνατότητα να πλουτίσουν. Όλα αυτά όμως δεν άλλαζαν την εντύπωση που είχε η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων των Πόλεων γι' αυτές. Οι εταίρες κατακρίνονταν για τον τρόπο ζωής τους και την συναναστροφή τους με πολλούς άνδρες.[72] Παρ' όλα αυτά η σεξουαλική ελευθεριότητα των δύο φύλων παρουσιάζεται καθαρά στην αγγειογραφία, όπου γυναίκες φαίνεται να αποδέχονται τον πρωκτικό έρωτα ή την οπίσθια διείσδυση από τους συντρόφους τους (Dover, εικ. B51, B634, R543, R545, R577), ενώ δεν λείπουν και απεικονίσεις εξαιρετικής ερωτικής τρυφερότητας ανάμεσα σε ζευγάρια (ARFVCP, fig. 224).[73]

Η συζήτηση για τον ρόλο της γυναίκας στην Αρχαία Ελλάδα ανασύρει στην επιφάνεια το ζήτημα της ομοφυλοφιλίας και το πρόβλημα της παιδεραστίας.[74] Φυσικά, είναι το ίδιο λανθασμένη η ιδέα ότι δεν υπήρχαν καθόλου ομοφυλόφιλοι και παιδεραστές όσο και η άποψη ότι την Αρχαία Ελληνική κοινωνία την χαρακτήριζαν τα ανωτέρω άτομα, δηλαδή ότι αποτελούσαν την πλειοψηφία. Οι Έλληνες που αρέσκονταν στην ερωτική συντροφιά με το ίδιο τους το φύλο ή σύναπταν ερωτικές σχέσεις με παιδιά δεν πρέπει να ξεπερνούσαν το ποσοστό που συναντά κανείς και στις σημερινές κοινωνίες.[75] Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν ότι οι Έλληνες είχαν εξοικειωθεί με την ιδέα της ανδρικής και γυναικείας ομοφυλοφιλίας καθώς και με την παιδεραστία. Ο μύθος της απαγωγής του μικρού Γανυμήδη (εικ. ΕΤ.ΑΓ, σ. 128 & ARFVCP, fig. 82 & Dover εικ. R829, R833) από τον Δία για να τον χρίσει οινοχόο των θεών αλλά και επειδή τον ήθελε ομόκλινό του[76] δείχνει, έστω και

[71] Για τον ρόλο της γυναίκας στις θρησκευτικές τελετές δες Louise Bruit Zaidman, "Pandora's Daighters and the Rituals in Grecian Cities" in Duby & Perrot, 1:338-376.

[72] Frost, 93-102.

[73] Για έγχρωμη εικονογραφία δες Σοφία Α. Σούλη, *Η Ερωτική Ζωή των Αρχαίων Ελλήνων* (Αθήνα: Τουμπής, 1997).

[74] Η πιο ολοκληρωμένη μελέτη βασισμένη στις πηγές είναι του K. J. Dover, *Greek Homosexuality* (N. York: Random House, 1978).

[75] *Ίδιο,* pp. 102-103. Για ελαφρά διαφορετικές απόψεις δες Kebric, ch. 4.

[76] Robert, Graves *The Greek Myths*. 2 vols. Rev. ed. (London: Penguin, 1960), 1:115-118 – Λουκιανός,

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

συγκαλυμμένα, την αποδοχή της ιδέας της παιδεραστίας.[77] Στην αγγειογραφία, μάλιστα, υπάρχει μια πολύ όμορφη κύλικα του Ζωγράφου του Βρύγου που παρουσιάζει άνδρα να παίζει με τα γεννητικά όργανα εφήβου (εικ. ARFVAP, fig. 260).[78] Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα γυναικείας ομοφυλοφιλίας αναδύεται μέσα από ορισμένα ποιήματα της Σαπφούς αν και δεν λείπει κάποιο δείγμα και από την αγγειογραφία (Dover, εικ. R207). Η Λεσβία ποιήτρια γράφει:

> Μου φαίνεται τόσο τυχερός όσο και οι θεοί,
> ο άνδρας, που κάθεται απέναντί σου
> και ακούει δίπλα του την γλυκιά φωνή σου
> και το όμορφο γέλιο σου, αυτό που κάνει
> την καρδιά μου να τρέμει στο στήθος μου.
> Γιατί, όταν σε κοιτάω μία σταλιά, μένω βουβή.
> Η γλώσσα μου γίνεται χίλια κομμάτια
> και μια φλόγα καίει κάτω από το δέρμα μου [...][79]

Η ανδρική ομοφυλοφιλία διακρίνεται καθαρότερα στην αγγειογραφία και στην τοιχογραφία, από όπου γίνεται φανερή και η αποδοχή της. Έχουν ζωγραφιστεί σκηνές συμποσίων που παρουσιάζουν άνδρες να είναι αγκαλιασμένοι ερωτικά (εικ. Frost, p. 105) ή να κοιτάνε ο ένας τον άλλον τρυφερά (IEE, 3β:319)[80] ή και να επιδίδονται σε ερωτικά παιχνίδια (Dover, εικ. B114, B250, B486). Η πιο ολοκληρωμένη ιδέα για την ομοφυλοφιλία και το πώς αντιμετωπιζόταν, κυρίως νομοθετικά, στην Αθήνα του Δ' αιώνα, μας παραδίδεται από τον Αισχίνη στον λόγο του *Κατά Τιμάχρου,* αν και τα κίνητρα του ρήτορα, στην συγκεκριμένη περίπτωση, ήταν περισσότερο πολιτικά παρά ηθικά.[81] Οι Έλληνες δεν είχαν αναγάγει τις ερωτικές τους σχέσεις σε κεντρικό ζήτημα του βίου τους. Αυτό που τους απασχολούσε πρωτίστως ήταν η παιδεία των νέων.

Μεγάλη σημασία έδιναν οι Έλληνες στην αγωγή των νέων, δηλαδή στην εκπαίδευση και στην παιδεία που θα τους μεταμόρφωνε σε ώριμους πολίτες, έτσι ώστε να διαφυλάττουν τα ιδανικά της Πόλεως. Ο τρόπος με τον οποίο εφαρμοζόταν η αγωγή των νέων διέφερε από Πόλη σε Πόλη και ήταν προσαρμοσμένος στις τοπικές ανάγκες. Η αγωγή των Σπαρτιατών, για παράδειγμα, είχε στοιχεία φιλοπατρίας και αλτρουισμού. Οι νέοι έπρεπε να προετοιμασθούν σωματικά, ακολουθώντας έντονη στρατιωτική αγωγή, για να είναι έτοιμοι να υπερασπισθούν την πατρίδα. Έπρεπε, ακόμη, να είναι έτοιμοι να θυσιάσουν το άτομό τους για τον κοινό σκοπό, πράγμα που έπραξε αγόγγυστα ο Λεωνίδας και οι Σπαρτιάτες του στις Θερμοπύλες. Στην Σπάρτη πίστευαν ότι όλοι οι κάτοικοι υπήρχαν για το καλό της Πόλεως και έτσι φρόντιζαν και για την εκπαίδευση των νεανίδων. Για να γεννηθούν υγιή παιδιά έπρεπε οι μητέρες τους να είναι υγιείς και, συνεπώς, οι Σπαρτιάτισσες γυμνάζονταν δημόσια, έριχναν το ακόντιο και πάλευαν. Αγόρια και κορίτσια που είχαν συμπληρώσει το έβδομο έτος της ηλικίας τους παραδίνονταν στην πολιτεία για να ανατραφούν σύμφωνα με τις αρχές της Σπαρτιατικής Αγωγής.

Θεών Διάλογοι, "4. Δίας και Γανυμήδης", 209-212.

[77] Δες όμως Κεφάλαιο 10 για τον Πλάτωνα και την καταδίκη της παιδεραστίας.

[78] Δες και άλλες παρόμοιες σκηνές σε Dover, εικ. B76, B271, B598, R295.

[79] Σαπφώ, Fr. 31, p. 78 in *Greek Lyric, 1: Sappho and Alcaeus*.

[80] Δες και Maurice Sartre, "L' Homosexualité dans la Grèce ancienne" *L' Histoire* no 76 (Mars 1985) : 10-17.

[81] Το 346, ο Αισχίνης συμμετείχε σε Αθηναϊκή πρεσβεία σταλμένη στον Φίλιππο της Μακεδονίας, με σκοπό την σύναψη της Φιλοκρατείου Ειρήνης. Κατά την επιστροφή του στην Αθήνα, κατηγορήθηκε από τον Τίμαρχο ότι κατά την αποστολή του πρόδωσε τα συμφέροντα της Πόλεως. Τότε, ο Αισχίνης τον κατηγόρησε ότι πουλούσε τον εαυτό του ερωτικά σε άλλους άνδρες για χρήματα και, επομένως, δεν είχε δικαίωμα, λόγω επιλήψιμης διαγωγής κατά τον νόμο, να συμμετέχει στα κοινά. Ο Τίμαρχος καταδικάσθηκε και ο Αισχίνης καθυστέρησε την διεξαγωγή ανακρίσεων εις βάρος του.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

Διδάσκονταν ανάγνωση, γραφή και πολεμική μουσική αλλά, κυρίως, την διαβίωση σε δύσκολες περιστάσεις. Οι νεαροί Σπαρτιάτες ντύνονταν ελαφρά χειμώνα και καλοκαίρι, έτρωγαν λιτό φαγητό, μαστιγώνονταν για να τιμωρηθούν, είχαν ξυρισμένο κεφάλι μέχρι να ενηλικιωθούν και κυκλοφορούσαν ξυπόλυτοι. Αυτή ήταν η Σπαρτιατική Αγωγή.[82]

Η αγωγή που ελάμβαναν οι Αθηναίοι ήταν διαφορετική. Μέχρι τα επτά τους χρόνια, αγόρια και κορίτσια έμεναν με την μητέρα και τις τροφούς τους παίζοντας και ακούγοντας παραμύθια. Όταν τα αγόρια συμπλήρωναν το έβδομο έτος της ηλικίας τους πήγαιναν στο σχολείο συνοδευόμενα από τον έμπιστο δούλο της οικογενείας, τον παιδαγωγό. Μέχρι τα μέσα του Ε' αιώνα, το αθηναϊκό ιδεώδες ήταν η παιδεία που συνδύαζε την αρμονική συνύπαρξη σώματος και πνεύματος. Η διδασκαλία όμως των σοφιστών, που αναπτύχθηκε κατόπιν, είχε σαν κύριο σκοπό την δημιουργία πνευματικά ωρίμων ανδρών, δίνοντας μεγάλη έμφαση στην αρετή των πολιτών. Ο Πλάτων βέβαια ήταν αυτός, που αντίθετα με τους σοφιστές, υποστήριξε φιλοσοφικά ότι η αγωγή των νέων έπρεπε να συνδυάζει και τα δύο ιδεώδη. Στον διάλογό του "Πρωταγόρας", ο Σωκράτης αποδεικνύει στον σοφιστή Πρωταγόρα ότι ανδρεία και σοφία είναι εξίσου σημαντικές αρετές.[83] Τελικά, φαίνεται, ότι στα αρχικά στάδια της αγωγής και όταν το παιδί ήταν μικρό δινόταν μεγάλη σημασία στην καλλιέργεια της ψυχής ενώ μετά τα δεκατέσσερα το κύριο βάρος έπεφτε στις σωματικές ασκήσεις. Τα αγόρια μάθαιναν στο σχολείο να διαβάζουν και να γράφουν με γραφίδα σε πλάκες από κερί ή με μελάνι σε πάπυρο ενώ τα κορίτσια μορφώνονταν με παρόμοιο τρόπο στο σπίτι από την μητέρα τους. Όταν είχαν μάθει να διαβάζουν, αποστήθιζαν στίχους του Ομήρου, Ησιόδου, Σόλωνος. Μάθαιναν αριθμητική, τους πίνακες του πολλαπλασιασμού, τραγούδι και μουσική. Οι σωματικές ασκήσεις των εφήβων Αθηναίων διεξάγονταν στην παλαίστρα. Όταν ο νέος γινόταν δέκα οκτώ ετών έδινε όρκο και στρατευόταν για δύο χρόνια. Στην Αθήνα και σε άλλες Πόλεις, με την έλευση των σοφιστών μετά τα μέσα του Ε' αιώνα, οι νέοι μπορούσαν να ακολουθήσουν και ανώτερες σπουδές, όπως συνέβαινε ήδη στην Ιωνία και στην Μεγάλη Ελλάδα.[84]

Παρ' ότι λοιπόν ένας αριθμός Ελλήνων θα μπορούσε να χαρακτηρισθεί μορφωμένος, οι Αρχαίοι Έλληνες αποδέχονταν την δουλεία. Ο δούλος ήταν συνήθως αιχμάλωτος πολέμου αλλά υπήρχαν και αγορές δούλων στην Δήλο, στην Σάμο, στην Κύπρο και στο Βυζάντιο. Οι δούλοι είτε αγοράζονταν είτε νοικιάζονταν. Χρησιμοποιούνταν για βαριές δουλειές αλλά και για να ασχοληθούν με εργασίες που θα άφηναν περισσότερο ελεύθερο χρόνο στον ιδιοκτήτη τους. Στην Αττική απασχολούνταν ίσως και 100.000 δούλοι,[85] στα μεταλλεία του Λαυρίου,[86] ενώ οι Αθηναίοι τους χρησιμοποιούσαν και ως παιδαγωγούς, υπηρέτες και εργάτες στα σπίτια και στις δουλείες τους.[87] Για το τέλος του Δ' αιώνα, υποστηρίζεται ότι ο συνολικός αριθμός των δούλων στην Αττική είχε αυξηθεί και πρέπει να άγγιζε τις 150.000.[88] Είναι λοιπόν φανερό ότι δεν πρέπει να συγχέουμε το πνευματικό επίπεδο ενός έθνους με τις επικρατούσες την ίδια εποχή αντιλήψεις για ζητήματα όπως η δουλεία. Σημαντικότερο, δεν πρέπει να κρίνουμε μια κοινωνία σύμφωνα με τις σημερινές ή τις δικές μας αντιλήψεις. Μια αρχαιότερη κοινωνία πρέπει να κριθεί σύμφωνα με τους δικούς της 'όρους και νόμους. Πρέπει λοιπόν να αποδεχθούμε ότι για την πνευματικά προοδευμένη αρχαιοελληνική κοινωνία, η δουλεία ήταν ένας αποδεκτός θεσμός, όπως συνέβαινε και στους Ανατολικούς Λαούς.

Από την άλλη πλευρά, η χρησιμοποίηση δούλων δεν σήμαινε ότι οι απλοί άνθρωποι δεν εργάζονταν. Οι Αθηναίοι ήταν γεωργοί, ψαράδες, αγγειοπλάστες, ξυλουργοί, λατόμοι, λιθοξόοι,

---

[82] ΙΕΕ, 2:461-462.
[83] Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 34-35.
[84] ΙΕΕ, 2:462-464.
[85] OHCW, p. 223.
[86] Δες εικόνα εργατών και των μεταλλείων σε *Ίδιο*, pp. 220-221.
[87] Frost, pp. 88-93.
[88] Υπερείδης, Fr. 18.2C [=Fr. 29 Oxford]. Δες αντιρρήσεις και διαφορετικά αριθμητικά δεδομένα σε N. R. E. Fisher, *Slavery in Classical Greece* (London: Duckworth, 1993), p. 34-36.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

βυρσοδέψες, υποδηματοποιοί, βαφείς και σιδηρουργοί και δούλευαν σκληρά, βοηθούμενοι και από δούλους, για να θρέψουν τις οικογένειές τους. Ορισμένοι άλλοι ήταν δάσκαλοι, ιατροί, καλλιτέχνες, φαρμακοπώλες. Οι Αθηναίοι εξέλεγαν δημόσιους γιατρούς οι οποίοι θεράπευαν δωρεάν ενώ η Πόλις χορηγούσε δωρεάν τα φάρμακα στους απόρους.

Ανεξάρτητα από το επάγγελμά τους, οι Αθηναίοι συναντιόνταν στην Αγορά για τα ψώνια τους αλλά και για κοινωνική συναναστροφή. Η Αγορά ήταν το εμπορικό και πνευματικό κέντρο της αρχαίας ελληνικής Πόλεως. Τα ξημερώματα πλημμύριζε από κόσμο. Οι χωρικοί έφερναν μικρά και μεγάλα ζώα, φρούτα και λαχανικά, οι ψαράδες κουβαλούσαν από τις ακτές ψαρικά ενώ οι έμποροι τα εμπορεύματά τους, η κάθε πραμάτεια στην δική της θέση. Οι πελάτες κυκλοφορούσαν ανάμεσα σε όλα αυτά τα εμπορεύματα, ρωτούσαν τιμές, παζάρευαν, μάλωναν με τους πωλητές και τελικά είτε αγόραζαν είτε πήγαιναν πιο κάτω, όπου η ίδια σκηνή επαναλαμβανόταν. Οι τιμές στην ελληνική αγορά ποίκιλαν από προϊόν σε προϊόν αλλά και από μαγαζί σε μαγαζί και, φυσικά, δεν ήταν ίδιες με τις σημερινές. Μετά από συγκέντρωση τιμών από διάφορες πηγές, έχει υπολογισθεί ότι στο τέλος του Ε' αιώνα 1/4 ελιές που στοίχιζε 1/8 οβολού θα κόστιζε σήμερα €0,90 ευρώ,[89] 1 γαλόνι λάδι πληρωνόταν 3 αττικές δραχμές ή σήμερα €21, 1 φρατζόλα ψωμί 1 οβολός ή €7, 1 παστό ψάρι 1 οβολός ή €7, 1 μικρός χοίρος 3 αττικές δραχμές ή €130, ένα γαλόνι τοπικό κρασί 3 οβολούς ή €21, 1 μάλλινη κάπα 5-20 δρχ. ή €200-850, 1 ζευγάρι παπούτσια 6-8 δρχ. ή €250-340, 1 τραπέζι 4-6 δρχ. ή €170-250, σκλάβοι από 140-360 δρχ. ή €6.000-15.000, η εξήγηση ονείρου στοίχιζε 2 οβολούς ή €14 και μία νύχτα με πόρνη 4 δρχ. ή €170.[90] Ρωτώντας και αγοράζοντας λοιπόν, ένα πολύβουο πλήθος γέμιζε την Αγορά, πήγαινε και ερχόταν, κάτω από τον λαμπρό ήλιο του αττικού ουρανού. Δεν έχει κανείς παρά πρώτα να κάνει μια βόλτα στην σύγχρονη κεντρική αγορά της Αθήνας και μετά να περιδιαβάσει στα ερείπια της Αρχαίας Αγοράς μεταφέροντας νοητά εκεί το πλήθος και τις φωνές, για να έχει μια εικόνα του κέντρου της αρχαίας Αθήνας. Στην αγορά κυκλοφορούσαν ακόμη δούλοι, αστυνόμοι, παραγγελιοδόχοι, αχθοφόροι, φιλόσοφοι και φυσικά αργόσχολοι. Πρέπει να φαντασθούμε κάπου μέσα σ' όλον αυτόν τον κόσμο και τον Σωκράτη να κάθεται στο μαγαζί του φίλου του Σίμωνος και να ασκεί την "μαιευτική" του, δηλαδή την τέχνη του να οδηγεί τους συνομιλητές του στα δικά του συμπεράσματα.

Εκεί κάπου λοιπόν στην Αρχαία Αγορά των ελληνικών Πόλεων συντέθηκαν οι πρώτες φιλοσοφικές ιδέες και γράφηκε η αρχαία ελληνική λυρική ποίηση.

Λυρική Ποίηση & Προσωκρατική Φιλοσοφία (περ. 700-480 π.Χ.)

Η Ποίηση και η Φιλοσοφία αποτελούν τις πρώτες εκφάνσεις του κλασικού ελληνικού πολιτισμού. Η λυρική ποίηση αλλά κυρίως η φιλοσοφία άνθισαν αρχικά στην Ιωνία και σταδιακά αναπτύχθηκαν και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας.

Από τον Ζ' μέχρι τον Ε' αιώνα επικράτησε στον ελληνικό χώρο η λυρική ποίηση, που διακρίνεται σε ιαμβική, ελεγειακή και κυρίως λυρική. Στην Ιωνία πρωτοαναπτύχθηκαν, μαζί με την επική ποίηση, δύο άλλοι τρόποι γραφής ποιημάτων, ο ίαμβος και η ελεγεία. Σημαντικός εκπρόσωπος της ιαμβικής ποιήσεως είναι ο Αρχίλοχος (Ζ' αιών.), που αντλεί τα θέματά του από την φύση και τις πολεμικές του περιπέτειες.

Κοίτα κουκουβάγια,
ταράζεται ήδη από τα κύματα η βαθιά θάλασσα.

---

[89] Οι σημερινές τιμές έχουν υπολογισθεί από τις τιμές στον Frost όπου λαμβάνεται υπ' όψιν σημερινό ημερομίσθιο $100 με βάση ημερομίσθιο 1 δραχμής για την εποχή του Σωκράτη (δες Frost, p. 70). Για τους δικούς μας υπολογισμούς ελήφθη αντίστοιχο σημερινό ημερομίσθιο για την σύγχρονη Ελλάδα €43 ευρώ ή μηνιαίος μισθός €950 ευρώ.

[90] Πίνακας τιμών και ισοτιμιών αλλά με σημερινό ημερομίσθιο US$100 δολ. Η.Π.Α. σε Frost, p. 71.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

Σύννεφο στέκεται στητό πάνω από τα νησάκια.[91]
Σημάδι του χειμώνα. Σε πιάνει απρόσμενος φόβος.[92]

Ποιητές που ασχολήθηκαν με την ελεγειακή ποίηση ήταν ο Τυρταίος (Ζ' αιών.) από την Σπάρτη και ο Θέογνης (ΣΤ' αιών.) από τα Μέγαρα.[93] Την κύρια λυρική ποίηση, όμως, εκπροσωπούν ο Αλκαίος (περ. 600 π.Χ.) από την Μυτιλήνη και η Σαπφώ (περ. 600 π.Χ.), που έζησε στο ίδιο νησί. Έγραψε ο Αλκαίος:

Ούτε καταλαβαίνω από που φυσάνε οι άνεμοι.
Ένα κύμα κυλάει από δω, άλλο από κει
κι εμείς στη μέση παρασυρόμαστε με το μαύρο καράβι,
παλεύοντας στην μεγάλη κακοκαιρία.
Πολύ νερό κάλυψε την βάση του καταρτιού.
Μέσα απ' το μικρό πανί μας βλέπουμε ήδη τα πάντα
γιατί μεγάλες σχισμές υπάρχουν πάνω του.
Ξεχαρβαλώνονται οι άγκυρες ...[94]

και η Σαπφώ:

Ευτυχισμένε γαμπρέ,
ο γάμος σου έγινε όπως τον ονειρεύτηκες,
έχεις τη νύφη που ονειρεύτηκες ...

Εσύ [νύφη] με χαριτωμένη μορφή, με μάτια ...
μελιστάλαχτα, ο έρωτας χύνεται στο ποθητό σου πρόσωπο ...
χαίρε, νύφη, χαίρε, άξιε γαμπρέ.[95]

Τα αποσπάσματα της λυρικής ποιήσεως των Αρχαίων Ελλήνων θα έμεναν σίγουρα λειψά χωρίς την εξαιρετική χορική λυρική ποίηση του Πινδάρου. Ο Πίνδαρος (522/518-438 π.Χ.) από την Βοιωτία ύμνησε, στις σωζόμενες ωδές, κυρίως νίκες σε αθλητικούς αγώνες. Μία από τις ωδές του είναι αφιερωμένη στον Μεγακλή από την Αθήνα, νικητή στο τέθριππο στα 486 π.Χ.

Το καλύτερο στερέωμα είναι η μεγαλούπολη Αθήνα
για να τραγουδήσει κανείς την τρανή γενιά των
Αλκμαιωνιδών, την νίκη στην 'αρματοδρομία.
Πού να βρεθεί πατρίδα ή οικογένεια
πιο ξακουστή στην Ελλάδα;

[...]
Με συνεπαίρνουν πέντε νίκες στον Ισθμό,
μια περίλαμπρη στην Ολυμπιάδα για τον Δία,
κι άλλες δύο στην Κίρρα,

---

[91] "Γυρέων" γράφει ο Αρχίλοχος και πρόκειται για τα ομηρικά βραχώδη νησάκια Γυραί (Οδύσ. Δ.500).
[92] Αρχίλοχος, Fr. 105, 1-3. Αρχαίο κείμενο σε *Oxford Book of Greek Verse*, no 108, p. 155.
[93] Δες αποσπάσματα από ποιήματά τους στο Κεφάλαιο 6.
[94] Αλκαίος, Fr. 208, p. 320 in *Greek Lyric, 1: Sappho and Alcaeus*.
[95] Τα δύο αποσπάσματα από ποιήματα της Σαπφούς σε Σαπφώ, Fr. 112 & 116, pp. 136 & 138 in *Greek Lyric, 1: Sappho and Alcaeus*.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

δικές σου Μεγακλή και των προγόνων σου.
Χαίρομαι για την νέα σου νίκη, μα και αγανακτώ
για τον φθόνο που αμείβει τις άξιες πράξεις.
[...][96]

Με τον ίαμβο, την ελεγεία και την λυρική ποίηση οι Αρχαίοι Έλληνες καλλιέργησαν την σαφήνεια και το μέτρο στην τέχνη της ποιητικής. Τα έργα τους μιλούν για τους δημιουργούς τους και για τους χώρους που αυτοί έζησαν. Είναι ποιήματα σε μέτρα ανθρώπινα και όχι θεϊκά, χαρακτηριστικό γνώρισμα της επικής ποιήσεως.

Την ίδια εποχή που αναπτύχθηκαν τα διάφορα είδη ποιήσεως, οι Έλληνες της Μικράς Ασίας, οι Ίωνες, άρχισαν να χρησιμοποιούν την λέξη φιλοσοφία, το περιεχόμενο της οποίας δεν υφίσταται σε κανέναν προγενέστερο πολιτισμό. Η ελληνική φιλοσοφία, και ειδικότερα η φιλοσοφία της φύσεως, αναπτύχθηκε στην Μίλητο τον ΣΤ' αιώνα. Η σκέψη που γεννήθηκε στα παράλια της Μ. Ασίας οροθετεί την ασυνέχεια στην διανόηση σε σχέση με τον προηγούμενο κόσμο. Έχουμε πλέον να κάνουμε με το ελληνικό εφαλτήριο που απογείωσε την ανθρώπινη διανόηση και ουσιαστικά έθεσε τα θεμέλια της πολιτισμικής αναπτύξεως του σημερινού κόσμου. Τα θεμελιώδη στοιχεία της πολιτισμικής ασυνέχειας βρίσκονται στην λογική σκέψη και στην αιτιοκρατία, αυτά που πρώτοι οι Έλληνες χρησιμοποίησαν. Τα δύο στοιχεία έσπασαν τα δεσμά της ανθρώπινης διανοήσεως, που μέχρι τότε ήταν φυλακισμένη στο φανταστικό και στο ποιητικό, δηλαδή αυτά που χαρακτηρίζουν τον κύκλο της Ιστορίας των Ανατολικών Λαών αλλά και τον ελληνικό χώρο μέχρι τον ΣΤ' αιώνα.

Αν δεχθούμε ότι η επιστήμη δεν είναι μια ευθύγραμμη διαδικασία αλλά προάγεται με άλματα και τομές,[97] τότε, το ελληνικό άλμα του ΣΤ' αιώνα ήταν το μεγαλύτερο και το μακρύτερο γιατί έπρεπε να υπερνικήσει παράδοση και πίστη αιώνων. Το επιστημονικό άλμα συντελέσθηκε όταν οι Έλληνες φιλόσοφοι διατύπωσαν τα πρώτα ερωτήματα για την ύλη, την δύναμη, την κίνηση, τον χρόνο, ακόμη και γι' αυτήν την ίδια την έννοια της συνέχειας και ασυνέχειας.

Θεμελιωτής της προσωκρατικής φιλοσοφίας αλλά και ιδρυτής της φιλοσοφίας γενικότερα θεωρείται ο Έλληνας φιλόσοφος Θαλής από την Μίλητο (ΣΤ' αιών.). Τα πρώτα ερεθίσματα για τις θεωρίες του φαίνεται ότι δημιουργήθηκαν στον Θαλή από τα ταξίδια του στην Αίγυπτο, όπου πρέπει να ήρθε σε επαφή με τις βασικές επιστημονικές γνώσεις που είχαν αναπτύξει ή γνώριζαν από τους Ανατολικούς Λαούς οι Αιγύπτιοι. Αυτό και μόνο το στοιχείο στον τομέα της διανοήσεως αποτελεί την συνέχεια που παρατηρείται στην μετάβαση από τους ανατολικούς πολιτισμούς στον ελληνικό. Αν υποθέσουμε ότι η σήραγγα της συνέχειας ήταν διατομής μίσχου παπύρου, η έξοδος κατέληγε σε διατομή κολόνας αρχαίου ελληνικού ναού. Τέτοια είναι η διαφορά μεταξύ του τι έμαθε ο Θαλής στην Αίγυπτο και του τι παρέδωσε στον δυτικό πολιτισμό. Πάλι τονίζεται ότι οι ανωτέρω χαρακτηρισμοί δεν έχουν ως σκοπό να υποτιμήσουν την συμβολή των Ανατολικών Λαών αλλά, αντιθέτως, να τονίσουν την σημασία που έδιναν οι Αρχαίοι στην ανατολική παράδοση και, παράλληλα, να δείξουν το πόσο κατάφεραν να προχωρήσουν επιστημονικά οι Έλληνες χρησιμοποιώντας τα ερεθίσματα και τις πρακτικές επιστημονικές γνώσεις των προηγούμενων πολιτισμών.

Δεν πρέπει επίσης να κρίνουμε τον Θαλή με βάση τα σημερινά επιστημονικά δεδομένα διότι τότε δεν θα διακρίνουμε την συμβολή του στις απαρχές της επιστήμης. Για να τον καταλάβουμε πρέπει να θαυμάσουμε την πρόοδο στην σκέψη του. Ο Θαλής διατύπωσε την άποψη ότι βάση και αρχή όλων των φαινομένων πρέπει να θεωρηθεί το ύδωρ.[98] Το νερό είναι η

---

[96] Πίνδαρος, *Ωδαί*, "Πυθιονίκαι", VII.1-8,13-19.

[97] T. S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd ed. (Chicago: Chicago Univ. Press, 1970).

[98] H. Diels und W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, vol. 3, 5th ed., (Berlin: 1956), trans. in Kathleen Freeman, *Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1971),

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

αρχή των όντων διότι, κατά τον Θαλή, όλοι οι έμβιοι οργανισμοί χρειάζονται υγρή τροφή για να επιβιώσουν και διότι το στοιχείο αυτό είναι ανεξάντλητο στην φύση. Ο φιλόσοφος υποστήριξε ακόμη ότι όλα τα αντικείμενα διαθέτουν ψυχή και, άρα, θεωρούσε ότι υπάρχει ενότητα ύλης και ζωής. Με τις θεωρίες του αυτές ο Θαλής έθεσε τα θεμέλια των φυσικών επιστημών χρησιμοποιώντας το πρώτο επιστημονικό αξίωμα, την παρατήρηση. Η παρατήρηση τον οδήγησε στην διατύπωση θεωρίας και ερμηνείας φαινομένων ή αποδείξεων,[99] δηλαδή σε επιπλέον αξιώματα των επιστημών. Το σημαντικό βέβαια δεν είναι εάν οι θεωρίες του Θαλή είναι παραδεκτές σήμερα αλλά ότι πρώτος ο Μιλήσιος φιλόσοφος έκανε ολόκληρο τον παραπάνω συλλογισμό για να καταλήξει σε κάποιο συμπέρασμα. Οι σύγχρονοι επιστήμονες ακολουθούν ακριβώς την ίδια μέθοδο. Το μεγαλείο στις θεωρίες του Θαλή εντοπίζεται στο γεγονός ότι δεν έχουν καμιά πρακτική αξία, όπως π.χ. οι πίνακες πολλαπλασιασμού που επινοήθηκαν από τους Ανατολικούς Λαούς για την εύκολη μέτρηση αντικειμένων. Η γνώση που δημιουργεί ο Έλληνας φιλόσοφος γεννάται απλά και μόνο για την πρόοδο της σκέψεως και της επιστημονικής θεωρίας. Σε τι χρησιμεύει όμως η μη πρακτική επιστημονική ενασχόληση; Χωρίς νέους δρόμους στην επιστημονική σκέψη δεν θα είχαν ποτέ υπάρξει οι πρακτικές λύσεις που θεωρούμε απόλυτα χρήσιμες. Επιστημονική πρόοδος μπορεί να υπάρξει μόνο όταν οι πρακτικές εφαρμογές των θετικών επιστημών συνδυασθούν με την θεωρητική σκέψη, δηλαδή μόνο όταν υπάρχει ενότητα επιστημών, που είναι το σύνολο των επιστημονικών κλάδων και η φιλοσοφία τους.

Την πορεία του Θαλή προς την εξερεύνηση του φυσικού σύμπαντος συνέχισαν δύο ακόμη Μιλήσιοι φιλόσοφοι, ο Αναξίμανδρος και ο Αναξιμένης. Ο Αναξίμανδρος (ΣΤ' αιών.), που υπήρξε μαθητής του Θαλή, ήταν αυτός που εισήγαγε την έννοια του απείρου στην επιστημονική σκέψη. Το άπειρο είναι η αρχή του κόσμου, πηγή όλων των πραγμάτων, τα οποία είναι πεπερασμένα και φθαρτά. Το άπειρο είναι παντοτινό και άφθαρτο, άρα θείο.[100] Παρατηρούμε ότι ο Αναξίμανδρος έδωσε θρησκευτική υπόσταση στο άπειρο, που δείχνει ότι η επιστημονική του σκέψη δεν έχει ακόμη αποδεσμευθεί πλήρως από τις θρησκευτικές του αντιλήψεις, πράγμα κατανοητό για την εποχή. Ο Αναξίμανδρος υποστήριξε, ακόμη, τον κύκλο γενέσεως και φθοράς των πάντων, που ουσιαστικά είναι αναχώρηση και επιστροφή στο άπειρο. Θεωρούσε ότι οι πρώτοι οργανισμοί γεννήθηκαν στο νερό και ότι ο άνθρωπος προήλθε από τους καρχαρίες. Ίσως θα μπορούσε κανείς να διακρίνει ψήγματα της δαρβινικής θεωρίας[101] στον Αναξίμανδρο.

Ο τρίτος Μιλήσιος φιλόσοφος και μάλλον μαθητής του Αναξίμανδρου ήταν ο Αναξιμένης (ΣΤ' αιών.). Ο Αναξιμένης δεν προχώρησε τις θεωρίες του δασκάλου του αλλά επέστρεψε, κατά κάποιο τρόπο, στον Θαλή αφού υποστήριζε ότι αρχή των πάντων είναι ο αέρας ο οποίος είναι και έμψυχος.[102] Δεν παύει όμως να θεωρείται ότι ανήκει στην Σχολή της Μιλήτου και, μάλιστα, ότι ήταν ο τελευταίος εκπρόσωπός της αφού, μετά την κατάληψη της Πόλεως από τους Πέρσες το 494, δεν υπήρξε άλλος συνεχιστής. Ο πνευματικός οίστρος των Ελλήνων, όμως, δεν τελείωσε με τους Μιλησίους φιλοσόφους. Στο τέλος του ΣΤ' αιώνα δημιουργήθηκε η σχολή των Πυθαγορείων στην Μεγάλη Ελλάδα (Κάτω Ιταλία) και έτσι το φιλοσοφικό κέντρο βάρους μετατέθηκε πλέον δυτικά, στους Έλληνες της Ιταλίας.

Η σχολή των Πυθαγορείων ιδρύθηκε από τον Σάμιο Πυθαγόρα (ΣΤ' αιών.) στον Κρότωνα. Ο "Θίασος" ή όμιλος των νέων φιλοσόφων είχε θρησκευτικό προσανατολισμό και επιδίωκε την ηθική και πνευματική ανύψωση των χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων. Η βάση της θεωρίας των πυθαγορείων είναι μαθηματική, δηλαδή σχετίζεται με τους αριθμούς και την σχέση

---

no 11, Fr. 3 [εφεξής DK].

[99] Για την ενασχόληση του Θαλή με την γεωμετρία δες Δημήτρης Τσιμπουράκης, *Η Γεωμετρία και οι εργάτες της στην Αρχαία Ελλάδα* (Αθήνα: Άλιεν, 1985/1997), σ. 38-41.

[100] DK, no 12, Fr. 1 &2.

[101] Δες Κεφάλαιο 1.

[102] DK, no 13, Fr. 2 & 3.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

τους, που υπαγορεύεται από το μέτρο και την αρμονία. Σε αυτήν την λογική της αρμονίας εντάσσεται και το πυθαγόρειο θεώρημα. Η ανάμειξη των πυθαγορείων με την πολιτική μείωσε το κύρος τους και συνετέλεσε στην διάλυσή τους τον Δ' αιώνα.

Η φιλοσοφική συνέχεια ήρθε πάλι από την Μεγάλη Ελλάδα και ειδικότερα από την σχολή της Ελέας ή Ελεατική σχολή. Οι δύο μεγάλες μορφές του ρεύματος αυτού ήταν ο Παρμενίδης και ο Ζήνων. Ο Παρμενίδης (περ. 500 π.Χ.) πρώτος εισήγαγε στην φιλοσοφία την έννοια του Λόγου και της Αλήθειας. Η Αλήθεια ταυτίζεται με το Είναι και είναι άφθαρτη και αιώνια.[103] Ο μαθητή του Παρμενίδη, Ζήνων (Ε' αιών.), συνέχισε επί των ιδεών του δασκάλου του χρησιμοποιώντας συνειδητά την διαλεκτική μέθοδο και την εις άτοπον απαγωγή, δηλαδή τον αποκλεισμό όλων των μη αληθών υποθέσεων για την φανέρωση της μίας και αληθινής.[104]

Την ίδια περίπου εποχή που έζησε ο Ζήνων εμφανίσθηκε ένας νέος φιλόσοφος από την Μ. Ασία, ο Ηράκλειτος από την Έφεσο. Ο Ηράκλειτος (540-480 π.Χ.) χρησιμοποίησε ως βασική αρχή της φιλοσοφίας του τον Λόγο. Ο Λόγος είναι ο εσωτερικός ρυθμός του κόσμου και κινεί το σύμπαν, το οποίο βρίσκεται σε συνεχή αλλαγή. Καμία ύπαρξη δεν μπορεί να ξεπεράσει τον νόμο της κινήσεώς της, που καθορίζεται από τον Λόγο. Ο Ηράκλειτος θεωρούσε την φωτιά ως αρχική μορφή της ύλης και του κόσμου και ισότιμη με την θάλασσα (νερό) και τον αέρα.[105]

Τις φιλοσοφικές ιδέες των προσωκρατικών ολοκλήρωσε ο Δημόκριτος από την Θράκη, που είναι γνωστός για την ατομική θεωρία του. Ο Δημόκριτος (περ. 460-370 π.Χ.) χρησιμοποίησε τις ιδέες του δασκάλου του Λευκίππου, που πρώτος σκέφθηκε την ατομική δομή της ύλης, για να διατυπώσει την θεωρία του.[106] Κατά τον Δημόκριτο, κάθε ον συνίσταται από πολλά μικρά σωματίδια (άτομα) που κινούνται.[107] Η σκέψη του Δημοκρίτου ολοκληρώνει τον κύκλο των φιλοσόφων που ονομάζονται προσωκρατικοί, προηγούνται χρονολογικά της κλασικής ελληνικής φιλοσοφίας και συνδέουν το ελληνικό πνεύμα της κλασικής εποχής με την πολιτισμική παράδοση της Ανατολής.

Οι πρώτοι Έλληνες φιλόσοφοι απελευθέρωσαν την ανθρώπινη σκέψη από μυθικά και φανταστικά στοιχεία και την προσγείωσαν στην αναζήτηση του Λόγου, της δημιουργίας της φύσεως, της συστάσεως των πραγμάτων. Το Είναι, το αιτιατό, ο Λόγος είναι έννοιες που πρώτη φορά διατυπώθηκαν από τους Έλληνες προσωκρατικούς φιλοσόφους και αποδέσμευσαν την ανθρώπινη διανόηση από την πρακτική και μόνο σκέψη.

Αρχαϊκή Τέχνη & Αρχιτεκτονική (περ. 700-480 π.Χ.)

Κατά την Αρχαϊκή εποχή, εκτός από τον τομέα της φιλοσοφίας, οι Έλληνες πραγματοποίησαν και το μεγάλο άλμα στην τέχνη και στην αρχιτεκτονική. Τα πρώτα δείγματα της ελληνικής καλλιτεχνικής δημιουργίας αποτελούν τον κύκλο της αρχαϊκής τέχνης και αρχιτεκτονικής του Ζ' και ΣΤ' αιώνα.

Όπως έχουμε και προηγουμένως επισημάνει, η ελληνική τέχνη της πρώιμης περιόδου είναι επηρεασμένη από τις επαφές που είχαν οι Έλληνες με τους Αρχαίους Ανατολικούς λαούς και την Αίγυπτο. Γρήγορα, βεβαίως, οι Έλληνες αφομοίωσαν τα ανατολίζοντα στοιχεία στην δική τους παράδοση και δημιούργησαν μια ξεχωριστή τεχνική, που διαφαίνεται στην αγγειογραφία, στην γλυπτική, στην μικροτεχνία και στην αρχιτεκτονική. Η αρχαϊκή τέχνη χαρακτηρίζεται από την θρησκευτικότητά της, που γίνεται αμέσως φανερή στα αγγεία της εποχής. Αρχικά, και για μια ορισμένη περίοδο, η αττική γεωμετρική αγγειογραφία είχε κατακτήσει τις αγορές αλλά, σταδιακά, τοπικά εργαστήρια, όπως της Κορίνθου, παρουσίασαν είδη αγγείων με διαφορετική τεχνοτροπία και φυσιογνωμία.

---

[103] DK, no 28, Fr. 7 & 8.
[104] DK, no 29, Fr. 1-4.
[105] DK, no 22, Fr. 6, 12, 30-31, 64, 91.
[106] DK, no 67, Fr. 1a.
[107] DK, no 68, Fr. 9.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

Τα πρωτοκοριανθιακά αγγεία παρουσιάσθηκαν τον Ζ' αιώνα με χαρακτηριστικά δείγματα τους μικρούς, σε διάφορα σχήματα, αρυβάλλους, που διακοσμούνταν με μελανόμορφα σχέδια. Τα σχέδια των αγγείων (άνθρωποι, ζώα, φυτά) αποδίδονταν με μαύρο χρώμα, που τοποθετούνταν πάνω στην κιτρινωπή επιφάνεια του αγγείου, ενώ ο τεχνίτης έξυνε το μαύρο χρώμα με αιχμηρό εργαλείο για να χαράξει τις λεπτομέρειες. Η ζωγραφική και εγχάραξη λεπτεπίλεπτων μορφών σε αγγεία ύψους όχι μεγαλύτερου των δέκα εκατοστών απαιτεί φαντασία, σταθερό χέρι και άρτια τεχνική κατάρτιση. Ο αρύβαλλος Μακμίλλαν (εικ. ΙΕΕ, 2:368), πρωτοκορινθιακό αγγείο ύψους επτά εκατοστών που βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο, είναι ένα από τα εξαιρετικά δείγματα των εργαστηρίων της Κορίνθου στα μέσα του Ζ' αιώνα. Η κορυφή του αγγείου έχει σχήμα λεοντοκεφαλής, με ζωγραφισμένα τα διάφορα στοιχεία του κεφαλιού του ζώου, αλλά και δέκα οκτώ μορφές πολεμιστών σχεδιασμένες σε ζώνη μόλις δύο εκατοστών. Στην βάση του το αγγείο φέρει ζωγραφισμένες πολύ λεπτές ανθρώπινες μορφές και ζώα. Άλλο εξαιρετικό δείγμα του ιδίου τεχνίτη είναι η ονομαζόμενη όλπη Σίγκι (Chigi). Το αγγείο (εικ. ΙΤΛ, 1:132 & ΙΕΕ, 2:216-7 & ΕΤ.ΑΑ. σ. 56-57), ύψους είκοσι έξι εκατοστών, δίνει στον τεχνίτη όλη την απαιτούμενη επιφάνεια για να αναπτύξει τα θέματά του. Το σώμα του αγγείου είναι χωρισμένο σε τρεις ζώνες. Στην άνω ζώνη απεικονίζονται δύο ομάδες αντιμέτωπων πολεμιστών, που βαδίζουν στην μάχη. Οι μορφές, ζωγραφισμένες η μία πάνω στην άλλη, δίνουν την ψευδαίσθηση του βάθους και της συμπαγούς μάζας. Στην μεσαία ζώνη είναι ζωγραφισμένη παρέλαση ιππέων ενώ στην τρίτη παρουσιάζεται σκηνή κυνηγιού, που είναι σχεδιασμένη με εκπληκτική λεπτότητα, ακρίβεια και δεξιοτεχνία.

Στις αρχές του ΣΤ' αιώνα, οι Κορίνθιοι κατασκεύαζαν αγγεία μεγάλου μεγέθους και κρατήρες τα οποία όμως δεν κατάφεραν να επιβάλουν στις αγορές, με αποτέλεσμα μέχρι τα μέσα του αιώνα να έχουν εκτοπισθεί από τα αθηναϊκά. Οι Αθηναίοι έμειναν αρχικά πίσω στην διακόσμηση των αγγείων. Η ανατολίζουσα τεχνική, που χρησιμοποιήθηκε στην Ελλάδα κατά την Αρχαϊκή Εποχή, καθυστέρησε να γίνει αποδεκτή στην Αθήνα και γι' αυτό πολλά στοιχεία της γεωμετρικής τέχνης διατηρήθηκαν για αρκετά χρόνια. Τα νέα αγγεία, μεγαλύτερα από τα κορινθιακά, είναι λουτροφόροι, υδρίες, αμφορείς, με ύψος 0,5 έως 1 μέτρο ή παραπάνω. Το πρώτο αντιπροσωπευτικό αγγείο, κατασκευασμένο γύρω στο 700 π.Χ., είναι η λουτροφόρος του Λούβρου (80 εκ.). Ο λεγόμενος και αμφορέας του Αντιάτ (Andiat, εικ. ΙΕΕ, 2:369 & ΕΤ.ΑΑ. σ. 53) ή του "ζωγράφου του Ανάλατου" (περιοχή κοντά στην Καλλιθέα Αττικής) φέρει μυθικές σφίγγες κάτω από το χείλος, χορευτές και χορεύτριες στον λαιμό, πομπή 'αρμάτων σχεδιασμένη στο σώμα του αγγείου καθώς και γεωμετρικά και άλλα διακοσμητικά σχέδια. Από την μελέτη των σχημάτων του αγγείου γίνεται φανερό ότι ο γεωμετρικός ρυθμός διασπάται με την είσοδο ανατολιζόντων στοιχείων (σφίγγες) και πιο ελεύθερων σχεδιαστικά μορφών. Ένα άλλο αξιόλογο δείγμα από τα μέσα του Ζ' αιώνα είναι ο αμφορέας του "ζωγράφου του Πολυφήμου ή Μενελάου", ύψους 1,4 μ. (εικ. ΑΕΤ, τομ. 2, εικ. 8 & ΙΕΕ, 2:168 & ΕΤ.ΑΑ. σ. 54-55), στο μουσείο της Ελευσίνας. Στον λαιμό, απεικονίζεται η τύφλωση του Πολυφήμου από τον Οδυσσέα, στην ράχη του αγγείου μονομαχία ζώων και στο κυρίως σώμα η ιστορία της μέδουσας και του Περσέα.

Μετά το 625, η αθηναϊκή αγγειογραφία άγγιξε την μεγάλη της ακμή κατά την Αρχαϊκή Εποχή. Ο ονομαζόμενος κρατήρας (ύψους 66 εκ.) Φρανσουά (Francois), στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Φλωρεντίας (εικ. ΙΕΕ, 2:150-1 & 2:372 & ΕΤ.ΑΑ. σ. 70-71 & ABFV, figs 46-46.7), χρονολογείται στα 570/560 και είναι έργο του Κλειτία. Τα κύρια θέματα που εικονίζονται στις πέντε ζώνες του περιλαμβάνουν κυνήγι κάπρου, αγώνες προς τιμήν του Πατρόκλου, τους γάμους Πηλέως και Θέτιδος, τον φόνο των Τρωίλων από τον Αχιλλέα. Συνολικά είναι ζωγραφισμένες πάνω από 270 μορφές ενώ συγκινούν τον θεατή η μικροτεχνία και η ζωγραφική δεξιοτεχνία του Κλειτία. Παρόμοιας δεξιοτεχνίας είναι ο κρατήρας του Νέττου ή Νέσσου (εικ. ΕΤ.ΑΑ. σ. 64-65), στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών. Χρονολογείται από το τέλος του Ζ' αιώνα, φέρει ζωγραφισμένη την μονομαχία του κενταύρου Νέσσου και του Ηρακλή στον

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

λαιμό και τον μύθο του αποκεφαλισμού της Μέδουσας από τον Περσέα και θεωρείται ένα από τα πρώτα μελανόμορφα αγγεία. Στα μελανόμορφα αγγεία οι μορφές είναι ζωγραφισμένες με μαύρο χρώμα πάνω σε ανοιχτόχρωμο φόντο.

Περίπου στα μέσα του ΣΤ' αιώνα, εμφανίσθηκε στην Αθήνα ο "ζωγράφος του Άμαση" (εικ. ABFV, figs 77-91). Αντιπροσωπευτικό του έργο είναι ο πολύ όμορφος αμφορέας που εκτίθεται στο Μουσείο Αρχαίας Τέχνης και Συλλογής Λουδοβίκου (Βασιλεία, Ελβετία) με τον Διόνυσο και τους σατύρους στο πατητήρι (εικ. ABFV, fig. 89). Στον ύψους 44 εκ. αμφορέα παρουσιάζεται ένας σάτυρος να πατάει τα σταφύλια για να βγει ο μούστος ενώ ο Διόνυσος πλησιάζει περιτριγυρισμένος από άλλους σατύρους και μαινάδες. Στο τέλος του ΣΤ' αιώνα, ο μεγάλος ζωγράφος Εξηκίας παράγει ό,τι εξαιρετικότερο έχει να επιδείξει η αττική αγγειογραφία (εικ. ABFV, figs 97-107). Το αριστούργημά του (ύψους 61 εκ.) βρίσκεται στο Μουσείο του Βατικανού και είναι ένας αμφορέας με παράσταση του Αίαντα και του Αχιλλέα να παίζουν πεσσούς (εικ. ΙΕΕ, 2:374 & ΕΤ.ΑΑ, σ. 87). Οι μορφές πάλλονται από την ένταση του παιχνιδιού και την τεταμένη προσοχή των παικτών. Άλλο αξιόλογο αγγείο είναι ο αμφορέας στο Βρετανικό Μουσείο (ύψους 41 εκ.) όπου ο Αχιλλέας σκοτώνει την Πενθεσίλεια και ο ζωγράφος έχει συνδυάσει καταπληκτικά το μελανό, ερυθρό και λευκό χρώμα (εικ. Boardman, ΑΕΤ, τομ. 2, εικ. 124 & ΠΙΤ.ΚΚ 3: 53 & ΕΤ.ΑΑ. σ. 84-85) Το πιο χαριτωμένο έργο του, όμως, είναι ο κύλικας, στο Μουσείο του Μονάχου (διαμ. 30,5 εκ.), που παρουσιάζει έναν νωχελικό ή μεθυσμένο Διόνυσο να πλέει σε ακυβέρνητο πλοίο με γύρω γύρω επτά δελφίνια και κατάρτι κληματαριά, από την οποία κρέμονται τσαμπιά σταφύλια (εικ. ΙΕΕ, 2:106 & ΕΤ.ΑΑ. σ. 83).

Στο εργαστήριο του Εξηκία δημιουργήθηκε και ο ερυθρόμορφος ρυθμός, κατά τον οποίο η μορφή είναι ζωγραφισμένη με φωτεινό χρώμα πάνω σε μαύρο φόντο. Ένα από τα πρώτα δείγματα είναι ο αμφορέας (ύψους 53,5 εκ.) του "ζωγράφου του Ανδοκίδη" από το τέλος του ΣΤ' αιώνα, ο οποίος φέρει σκηνή συμποσίου με τον Ηρακλή και την Αθηνά στον ερυθρόμορφο ρυθμό στην μία πλευρά και παρόμοια απεικόνιση στον μελανόμορφο στην άλλη. Το αγγείο βρίσκεται στο Μουσείο του Μονάχου (εικ. ΠΙΤ.ΚΚ, 3:56 & ΕΤ.ΑΑ. σ. 110-111). Της ιδίας εποχής είναι και ο κρατήρας του Ευφρονίου από το Μουσείο του Λούβρου με την πάλη Ηρακλή και Ανταίου (εικ. ΙΕΕ, 2:378 & ΕΤ.ΑΑ. σ. 122-123) αλλά και ο άλλος κρατήρας του ζωγράφου (ύψους 45,8 εκ.), στο Μητροπολιτικό Μουσείο της Ν. Υόρκης, που παρουσιάζει τον Ύπνο και τον Θάνατο να μεταφέρουν τον νεκρό Σαρπηδόνα (εικ. ΕΤ.ΑΑ. σ. 124-125). Την συλλογή των ερυθρόμορφων αγγείων συμπληρώνουν δύο έργα από την αρχή του Ε' αιώνα. Ο "ζωγράφος του Κλεοφράδη" έχει σχεδιάσει τον οξυπύθμενο αμφορέα (ύψους 56 εκ.), στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Μονάχου, όπου αναπαρίστανται ο Διόνυσος και ο θίασος του μαζί με μαινάδες και σατύρους να τρέχουν και να διασκεδάζουν (εικ. ΙΕΕ, 2:379 & ΕΤ.ΑΑ. σ. 134-135) και ο "ζωγράφος του Βερολίνου" τον πανέμορφο αμφορέα (ύψους 81,5 εκ.) με παράσταση σατύρου, Ερμή και ζαρκαδιού. Το έργο βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βερολίνου και η σύνθεση (εικ. ΙΕΕ, 2:381 & ΕΤ.ΑΑ. σ. 139-141) έχει μια απόλυτη αρμονία. Τα σώματα των μορφών και το ζώο είναι ζωγραφισμένα επάλληλα. Ο σάτυρος κοιτάζει προς τα πίσω, ο Ερμής προς τα εμπρός και το ζαρκάδι προς τον ουρανό. Σε αυτό το έργο είναι εκπληκτική η νοητή συνέχεια όλων των γραμμών που μοιάζουν να δημιουργούν ωοειδή σχήματα. Τα ελληνικά μελανόμορφα αλλά κυρίως τα ερυθρόμορφα αγγεία, με τις λεπτές γραμμές, τις εξαίσιες συνθέσεις και τα σχήματά τους, δεν είναι παρά τα μικρά αριστουργήματα της παγκόσμιας τέχνης που όμοιά τους δεν έχει κατασκευάσει ανθρώπινο χέρι μέχρι σήμερα. Οι Έλληνες ήξεραν να αποτυπώνουν την ζωή και τις χαρές της πάνω στα αγγεία.

Εκτός από την αγγειογραφία, οι Έλληνες διέπρεψαν κατά τον Ζ' και ΣΤ' αιώνα στην γλυπτική και στην αρχιτεκτονική, αν και στις δύο τέχνες ο χρυσός αιώνας ήρθε με την κλασική εποχή αμέσως μετά. Στον τομέα της γλυπτικής, στην αρχή της Αρχαϊκής Περιόδου, οι Έλληνες εμπνεύσθηκαν από τα αγάλματα που παρατηρούσαν στην Αίγυπτο, χωρίς όμως και να τα αντιγράψουν. Οι ιδέες τους είναι πρωτότυπες. Σήμερα βλέπουμε τα αρχαϊκά αγάλματα σε χρώμα

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

υπόλευκο αλλά στην αρχαιότητα βάφονταν με ζωηρά χρώματα. Σκοπός της βαφής ήταν να πάρει το άγαλμα ζωή και να αναδειχθεί μέσα στον χώρο. Για τους αρχαίους Έλληνες τα αγάλματα αποτελούσαν αναπαράσταση της τελειότητας του ανθρωπίνου σώματος, ανδρικού και γυναικείου, των ανατομικών του ιδιαιτεροτήτων και των αναλογιών του. Αυτή ακριβώς η αντίληψη για τα νεκρά-ζωντανά αγάλματα έκανε τους Έλληνες να επιδοθούν στην τελειοποίηση της γλυπτικής. Ο Έλληνας καλλιτέχνης προσπάθησε να διατηρήσει στην αιωνιότητα τις ανθρώπινες μορφές της εποχής του και να μας μεταδώσει τον θαυμασμό του για την ζωή και τα δημιουργήματά της. Τα πρώτα έργα της ονομαζόμενης "δαιδαλικής" περιόδου περιλαμβάνουν μερικά πολύ ενδιαφέροντα αγάλματα όπως αυτό της "κυρίας της Ωξαίρ" (Auxerre) στο Λούβρο, ύψους 65 εκ., από τα μέσα του Ζ' αιώνα (εικ. ΕΤ.ΑΓ, σ. 49). Παρά την καταστροφή που έχει υποστεί το μισό πρόσωπο, ξεχωρίζουν όλα τα "δαιδαλικά"[108] χαρακτηριστικά, δηλαδή τριγωνικό κεφάλι, μακριά μαλλιά σε κοτσίδες, ορθή στάση προσοχής με το δεξί χέρι στο στήθος και φυσικά το αδιόρατο αρχαϊκό μειδίαμα (χαμόγελο) στο στόμα.

Τα σημαντικότερα γλυπτά της αρχαϊκής τέχνης, όμως, είναι οι κούροι (εικ. GSAP, figs 85-99) και οι κόρες (εικ. GSAP, figs 85-99). Αρχικά οι κούροι ήταν υπερφυσικού μεγέθους, όπως το δίδυμο Κλεόβης και Βίτων (ύψους 2,16-2,18 μ.), στο Μουσείο των Δελφών, από τις αρχές τους ΣΤ' αιώνα (εικ. ΕΤ,ΑΓ, σ.51 & Ανδρόνικος, *Δελφοί*, σ. 50) αλλά γρήγορα οι Έλληνες τεχνίτες βρήκαν την αξία του μέτρου και δημιούργησαν τέλεια δείγματα της αρχαϊκής πλαστικής, όπως ο κούρος της Αναβύσσου (ύψους 1,94), που χρονολογείται περίπου το 525 και βρίσκεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών (εικ. ΙΕΕ, 2:384). Ο κούρος βρίσκεται σε στάση προσοχής, με το αριστερό πόδι να προβάλει εμπρός, με εξαιρετική απόδοση των καμπυλών του γυμνού του σώματος, με μακριά μαλλιά σε βοστρύχους και φυσικά με το αρχαϊκό χαμόγελο στο στόμα. Δύο ακόμα σημαντικά έργα, από τα μέσα περίπου του αιώνα, είναι ο μοσχοφόρος (εικ. ΕΤ.ΑΓ, σ. 54-55), στο Μουσείο της Ακροπόλεως, και ο ιππέας Rampin (εικ. ΕΤ.ΑΓ, σ. 62-63) στο Λούβρο. Ο τρόπος με τον οποίο έχουν λαξευθεί τα πρόσωπα νομίζεις ότι τους έχει δώσει ζωή.

Δίπλα στον γυμνό κούρο στέκεται η ντυμένη κόρη. Ο πέπλος και τα άλλα ενδύματα δημιούργησαν πρόσθετες δυσκολίες στους καλλιτέχνες, που έβαλαν τα δυνατά τους για να αποδώσουν όσο δυνατόν καλύτερα τις πτυχές του υφάσματος. Ενδιαφέροντα δείγματα είναι οι δύο κόρες στο Μουσείο Ακροπόλεως, που χρονολογούνται λίγο πριν το τέλος του ΣΤ' αιώνα. Η κόρη αρ. 682 φέρει πολυσχιδή χιτώνα και έντονο αρχαϊκό μειδίαμα (εικ. ΕΤ.ΑΓ, σ. 70-71) ενώ στην κόρη αρ. 675 διατηρούνται έντονα ίχνη των χρωμάτων με τα οποία ήταν βαμμένη (εικ. ΕΤ.ΑΓ, σ. 68).[109]

Άλλα αγάλματα του τέλους της αρχαϊκής εποχής βρίσκονταν σε αετώματα ναών, όπως ο θνήσκων πολεμιστής (εικ. ΙΕΕ, 2:388-9 & ΑΤ.ΑΓ, σ. 87) από τον ναό της Αφαίας Αθηνάς στην Αίγινα (τώρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Μονάχου). Το ξαπλωμένο σώμα του έχει αριστερόστροφη φορά, το αριστερό του χέρι είναι ακόμη στον χαλινό της ασπίδας ενώ το δεξί ακουμπάει στο χώμα μπροστά του. Η μορφή του χαρακτηρίζεται από την γαμψή αρχαϊκή μύτη του, τα εξογκωμένα μήλα, την μυτερή γενειάδα και το αδιόρατο χαμόγελο.[110]

Η αξιόλογη πλαστική τέχνη της ελληνικής εποχής χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές στην διακόσμηση ναών. Η δομική και η αρχιτεκτονική κατέχουν μια ιδιαίτερη θέση στην τέχνη της Αρχαίας Ελλάδας. Οι πρώτοι αρχαϊκοί ναοί κατασκευάσθηκαν γύρω στο 700 π.Χ. Ο Εκατόμπεδος Ι στην Σάμο, με μήκος 100 ποδών, χρονολογείται στον Η' αιώνα και πρέπει να είχε

---

[108] Ο 'όρος οφείλεται στον μύθο ότι ο πρώτος (;) Έλληνας γλύπτης ονομαζόταν Δαίδαλος (Διόδ. Δ.76.1-6) και έτσι οι αρχαιολόγοι δανείσθηκαν το όνομά του για να περιγράψουν την πρώιμη ελληνική πλαστική. Δες Boardman, *Greek Sculpture. The Archaic Period* (London: Thames & Hudson, 1978), ch. 3.

[109] Άλλη ενδιαφέρουσα κόρη, με ίχνη χρώματος σε όλο σχεδόν το άγαλμα, είναι η κόρη στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βερολίνου (εικ. ΕΤ.ΑΓ, σ. 56), που χρονολογείται όμως στα μέσα του ΣΤ' αιώνα.

[110] Για σχεδιαστική αποκατάσταση των δύο αετωμάτων δες GSAP, fig. 206.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

ξύλινη περίσταση (εικ. Kyrieleis, σχ. 56). Ο ναός του Απόλλωνα στο Θέρμο της Αιτωλίας, που χρονολογείται στα 630 π.Χ., θεωρείται ο πρώτος ναός με κανονική κάτοψη. Οι διαστάσεις του είναι 12,30 επί 38,23 μ. και είχε 5 επί 15 κίονες (σχ. 105 Boardman, AET, 1:109 & Biers, σχ. 6.7-6.8). Της ιδίας εποχής περίπου είναι και ο νεοανασκαφής ναός του Ποσειδώνα στα Ίσθμια, με διαστάσεις 40 επί 14 μ. και 7 επί 17 κίονες (Biers, σχ. 6.6).

Η οικοδόμηση των ναών ανάγκασε τους αρχιτέκτονες να αναζητήσουν λύσεις στα διάφορα προβλήματα που προέκυψαν κατά την κατασκευή τους. Ο ναός δεν ήταν απλώς ένα οικοδόμημα αλλά μια αρχιτεκτονική προσφορά στους θεούς και γι' αυτό τοποθετούνταν πάνω σε βάθρο και δινόταν μεγάλη σημασία στην εξωτερική του όψη. Βασικό στοιχείο στην κατασκευή του ναού ήταν ο κίων και κατ' επέκταση η κιονοστοιχία. Ο κίονας χρησιμοποιούνταν για να υψώσει το οικοδόμημα προς τον ουρανό και να το επιβάλει στον περιβάλλοντα χώρο, δημιουργώντας την κατάλληλη επιβλητική ατμόσφαιρα στον προσκυνητή του ιερού.

Οι ναοί διακρίνονταν σε ιωνικού και δωρικού τύπου. Ο ιωνικός ναός αποτελούνταν από κίονες με βάσεις που περιλάμβαναν σπείρα και διπλό τροχίλο και που κατέληγαν σε κιονόκρανα με έλικες. Τα κιονόκρανα στήριζαν τον άβακα, στον οποίον επικαθόταν το επιστύλιο, η κορυφή του οποίου διακοσμούνταν με το κυμάτιο. Ακριβώς από πάνω βρισκόταν η ζωοφόρος, που στήριζε το αέτωμα, το οποίο αποτελούνταν από το γείσο (την βάση του τριγώνου) και την σιμή (πλευρά τριγώνου) που διακοσμούνταν με κυμάτια (σχ. 46 Boardman, AET, 1:59). Ο δωρικός ναός αποτελούνταν από περισσότερα μέρη. Ο κίονας, που στηριζόταν στον στυλοβάτη, διακοσμούνταν στην κορυφή με δακτυλίους και στηριζόταν στον εχίνο και στον άβακα. Ο άβαξ συγκρατούσε το επιστύλιο, που διακοσμούνταν με σταγόνες. Ακριβώς από πάνω βρίσκονταν οι μετόπες και τα τρίγλυφα, που στήριζαν το αέτωμα. Η βάση του ονομαζόταν οριζόντιο γείσο, το εσωτερικό τρίγωνο, τύμπανο και η κεκλιμένη πλευρά του σχηματιζόμενου τριγώνου, καταέτιο γείσο. Ακριβώς από πάνω το τρίγωνο κατέληγε στην σιμή ή υδροροή, στην άκρη της οποίας υπήρχε το ακρωτήριο (σχ. 34 Boardman, AET, 1:45). Οι ναοί και τα γλυπτά που τους διακοσμούσαν συμπληρώνονταν με έντονα χρώματα, όπως το κυανό και το κόκκινο. Ο ναός αποτελούνταν συνήθως από τον πρόναο, τον σηκό και τον οπισθόδομο.[111]

Ο παλαιότερος ελληνικός ναός του οποίου έχουν σωθεί ολόκληροι κίονες είναι της Ηρας στην Ολυμπία, από το 650 π.Χ., που έφερε 6 επί 16 κίονες (σχ. 108 Boardman, AET, 1:112). Ο καλύτερα διατηρημένος αρχαϊκός ναός στον ελλαδικό χώρο είναι της Αφαίας Αθηνάς στην Αίγινα (500 π.Χ.). Το "πτερόν" αποτελείται από 6 επί 12 κίονες και συνδέεται άμεσα με τον ναό δημιουργώντας ένα ενιαίο σύνολο. Ο ναός της Αφαίας αποτελεί την κορύφωση της αρχαϊκής ναοδομίας με αναλογία διαμέτρου κιόνων προς ύψος 1 προς 5,3 μ., αναλογία που πλησιάζει πολύ αυτήν της κλασικής εποχής (σχ. 112 Boardman, AET, 1:116). Πολλά δείγματα ελληνικών αρχαϊκών ναών βρίσκονται στην Μεγάλη Ελλάδα, όπως οι ναοί στην Ποσειδωνία (Phaestum), νότια της Νεαπόλεως, ενώ άλλοι στην Ιωνία, όπως ο ναός της Αρτέμιδος στην Έφεσο, ένα από τα θεωρούμενα επτά θαύματα του κόσμου. Είχε μήκος 115,14 μ. και πλάτος 55,10 μ. με 117 κίονες σε δύο και τρεις σειρές, ύψους 18,9 μ. ο καθένας, διακοσμημένους με εξαιρετικό τρόπο (σχ. 143 Boardman, AET, 1:144). Παρά τα όσα θαυμάσια έργα της Αρχαϊκής Εποχής, η αρχιτεκτονική ολοκλήρωση των ναών επιτεύχθηκε βέβαια στην κλασική εποχή που επακολούθησε.

Η αρχαϊκή ελληνική τέχνη και η αρχιτεκτονική δείχνουν την πολιτισμική απόσταση που υφίσταται με την τέχνη των Ανατολικών Λαών και την Αίγυπτο αλλά και με τον κρητομυκηναϊκό πολιτισμό. Οι Έλληνες τεχνίτες γεύτηκαν το νέκταρ της καλλιτεχνικής δημιουργίας μέσα στα πλαίσια της πολιτικής, οικονομικής και πολιτισμικής εξελίξεως των Πόλεων. Κάθονταν στις πόρτες των εργαστηρίων τους και ανενόχλητοι ζωγράφιζαν τα

[111] Για τους αρχαϊκούς ναούς δες και Robin Osborne, *Greece in the Making, 1200-479 BC* (London: Routledge, 1996), pp. 262-269.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

μελανόμορφα και ερυθρόμορφα αγγεία ή σμίλευαν τα αρχαϊκά αγάλματα ή φαντάζονταν το κτίσιμο του νέου ναού. Το πνεύμα ελευθερίας και ατομικότητας που επικράτησε στις Πόλεις έδωσε φτερά στην φαντασία και στην δημιουργικότητα του Έλληνα καλλιτέχνη για να πραγματοποιήσει τα επιτεύγματα της αρχαϊκής τέχνης.

Συμπέρασμα

Η ιστορία του πρώτου μισού του Ε' αιώνα είναι γεμάτη με σελίδες δόξας για τους Αρχαίους Έλληνες. Οι περήφανες νίκες τους εναντίον των Περσών τους γέμισαν με αυτοπεποίθηση αλλά τους πότισαν και με αλαζονεία. Η ελληνική νίκη επί των Περσών σημάδεψε τον θρίαμβο του δημοκρατικού πολιτεύματος επί της αυτοκρατορικής απολυταρχίας. Η ελευθερία σκέψεως και δράσεως και ο αγώνας υπέρ βωμών και εστιών ήταν οι κύριοι παράγοντες της ελληνικής επιτυχίας. Αντιθέτως, η ανυπαρξία ενιαίας πολιτικής και η έντονη τοπικιστική αντίληψη περί διακυβερνήσεως, οδήγησαν στην κατάλυση του συναινετικού πνεύματος που επέδειξαν οι Έλληνες μπροστά στον περσικό κίνδυνο και στην πόλωση στις σχέσεις Αθήνας και Σπάρτης, μεταξύ 479 και 454.

Ο συναγωνισμός των δύο Πόλεων και των αντίστοιχων συνασπισμών φαίνεται ότι κινούνταν από διαφορετικά ελατήρια. Οι Αθηναίοι ήθελαν μια Ελλάδα ενωμένη γύρω από την Πόλη τους έτσι ώστε να κυριαρχήσει στο Αιγαίο και να αποτρέψει κάθε μελλοντική επέμβαση από τα ανατολικά. Οι Σπαρτιάτες, από την δική τους σκοπιά, επιδίωκαν να προστατεύσουν το ιδιότυπο πολίτευμά τους και να συνασπίσουν τις πελοποννησιακές Πόλεις υπό την αρχηγία τους έτσι ώστε να μην επιτρέψουν επέκταση της αθηναϊκής πολιτικής. Όσο λοιπόν εξελίσσονταν οι δημοκρατικοί θεσμοί στην Αθήνα του Ε' αιώνα τόσο πιο συντηρητικοί γίνονταν οι Σπαρτιάτες, οι οποίοι έτρεμαν μήπως η λειψανδρία στην Πόλη τους οδηγούσε σε πλήρη επικράτηση της Αθήνας. Η υποβόσκουσα, μετά το τέλος των περσικών πολέμων, διαφωνία και ανταγωνιστικότητα Αθήνας και Σπάρτης και των αντίστοιχων συνασπισμών της Αθηναϊκής και της Πελοποννησιακής Συμμαχίας είχε φυσικά ως αποτέλεσμα την ανοικτή σύγκρουση, τον Πελοποννησιακό Πόλεμο.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Αριστοτέλης. *Αθηναίων Πολιτεία*. Εκδ. Γεωργιάδης (Fr.Blass, εκδ. Λειψίας).

Boardman, John et al. Επιμ. *Αρχαία Ελληνική Τέχνη*. 3 τομ. Αθήναι: Άστυ, 1967 [πανομοιότυπη έκδοση σε πολλές γλώσσες, 1966].

Burn, Andrew Robert. *Persia and the Greeks: the Defense of the West c. 546-478 BC*. London: Arnold, 1962.

Γιαλούρης, Νικόλαος. *Αρχαία Γλυπτά*. Στην Σειρά *Ελληνική Τέχνη*. 15 τομ. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1994.

Dover, K. J. *Greek Homosexuality*. N. York: Random House, 1978.

Ehrenberg, Victor. *From Solon to Socrates. Greek History and Civilization during the 6th and 5th Centuries BC*. London: Routledge, 1989. Reprint of 1973 edition.

Green, Peter. *The Greco-Persian War (The Year of Salamis)*. Berkeley: Univ. of California Press, 1970/1996.

Hignet, C. *Xerxes' Invasion of Greece*. Oxford: Clarendon Press, 1963.

Ηρόδοτος. *Ιστορίαι*. Εκδ. Oxford-Καρδαμίτσας.

Θουκιδίδης. *Ιστορίαι [του Πελοποννησιακού Πολέμου]*. Εκδ. Γεωργιάδης.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. 15 τομ. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1970-1978. Τομ 2: *Αρχαϊκός Ελληνισμός*.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. 15 τομ. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1970-1978. Τομ 3α: *Κλασικός Ελληνισμός*.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος

Πλούταρχος. *Βίοι Παράλληλοι*. "Θεμιστοκλής". Εκδ. Γεωργιάδης.

_____. *Βίοι Παράλληλοι*. "Αριστείδης". Εκδ. Κάκτος.

_____. *Βίοι Παράλληλοι*. "Κίμων". Εκδ. Κάκτος.

Sealey, Raphael. *A History of the Greek City States ca 700-338 BC*. Berkeley: Univ. of California Press, 1976.

Star, Ch. G. *The Birth of Athenian Democracy. The Assembly in the Fifth Century BC*. N. York: Oxford Univ. Press, 1990.

Τιβέριος, Μιχάλης. *Αρχαία Αγγεία*. Στην Σειρά *Ελληνική Τέχνη*. 15 τομ. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1996.

Πνευματικά Δικαιώματα Κειμένου, © 2001, Δ. Ι. Λοΐζος